

Bratislavský
samosprávny
kraj

PAMIATKOVÝ ÚRAD
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

HISTORICKÁ ZELEŇ, PARKY A ZÁHRADY V BRATISLAVSKEJ ŽUPE

Zborník príspevkov
z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja
Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2016

Editori: Mgr. Rastislav Šenkirik
Mgr. Lucia Gembešová
Ing. arch. Michal Škrovina
Helena Bakaljarová

Autori:

Mgr. Rastislav Šenkirik
Mgr. Jozef Lenhart
Ing. Natália Foltinovičová, PhD.
Ing. Tamara Reháčková, PhD.
PhDr. Zuzana Zvarová
Ing. Eva Wernerová, PhD.
Ing. Miriam Glejteková
Mgr. Michaela Kubíková
Mgr. Katarína Ružeková Poltárska
Ing. Katarína Tomanová Porubčinová
Ing. arch. Ivan Klas

Bratislava 2016

Historická zeleň, parky a záhrady v Bratislavskej župe

Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja
Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2016
Hotel Zochova chata, Modra - Piesok, 28. september 2016
Vydal Bratislavský samosprávny kraj v spolupráci s Academiou Istropolitanou Novou.

Partneri konferencie:
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Mestský ústav ochrany pamiatok Bratislava

Editori: © Mgr. Rastislav Šenkirik, Mgr. Lucia Gembešová,
Ing. arch. Michal Škrovina, Helena Bakaljarová

Autori: © Mgr. Jozef Lenhart, Ing. Natália Foltinovičová, PhD.,
Ing. Tamara Reháčková, PhD., PhDr. Zuzana Zvarová, Ing. Eva Wernerová, PhD.,
Ing. Miriam Glejteková, Mgr. Michaela Kubíková, Mgr. Katarína Ružeková Poltárska,
Ing. Katarína Tomanová Porubčinová, Ing. arch. Ivan Klas

Vydanie prvé
Bratislava 2016

Zborník neprešiel jazykovou úpravou
Grafická úprava, zalomenie a tlač: © ORMAN, s.r.o.
Titulná strana obálky foto: Monika Kováčová

ISBN 978-80-972-433-6-4

OBSAH:

Konferencia BSK k Dňom európskeho kultúrneho dedičstva 9
PhDr. Gabriella Németh, podpredsedníčka Bratislavského samosprávneho kraja

Príhovor zástupcu Mesta Modra 11
Ing. Marián Gavorník, zástupca primátora Mesta Modra

K téme konferencie 13
Mgr. Rastislav Šenkirik
vedúci Oddelenia kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja

Fenomén parkov a záhrad - história verzus súčasnosť 15
Mgr. Jozef Lenhart, historik umenia

Historické parky a záhrady v Bratislavskom kraji 50
Ing. Natália Foltinovičová, PhD., Mesto Hlohovec, Mestský úrad,
Odbor životného prostredia

Historické parky a záhrady Veľkej Bratislavy 57
Ing. Tamara Reháčková, PhD., Národný Trust n. o.

Výskum záhrady pri kaštieli v Modre 69
PhDr. Zuzana Zvarová, Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Rekonštrukcia barokovej záhrady na severnom nádvorí Bratislavského hradu 80
Ing. Eva Wernerová, PhD., autorizovaná krajinná architektka

Historické parky pri kaštieľoch Bratislavskej župy 91
Ing. Miriam Glejteková, Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Interpretácia a prezentácia historických parkov a záhrad 100
Mgr. Michaela Kubíková, Národný Trust n. o.

Možnosti revitalizácie mestskej pamiatkovej zóny v Modre 112
v kontexte vývoja zelene v historických urbanistických priestoroch mesta
Mgr. Katarína Ružeková Poltárska, Mesto Modra

Revitalizácia zelene v centre obce Suchohrad 122
Ing. Katarína Tomanová Porubčinová, autorizovaná krajinná architektka

Projekt obnovy Malého parku v Stupave 129
Ing. arch. Ivan Klas, Občianske združenie Pour Art

PhDr. Gabriella Németh
Podpredsedníčka Bratislavského samosprávneho kraja

Konferencia BSK ku Dňom európskeho kultúrneho dedičstva

Vážené dámy, vážení páni, dovoľte mi, aby som Vás v mene svojom, ako aj v mene predsedu Bratislavského samosprávneho kraja Pavla Freša, privítala na konferencii Bratislavského samosprávneho kraja, venovanej téme historickej zelene.

Konferencia „Historická zeleň, parky a záhrady v Bratislavskej župe" je v poradí už siedmym ročníkom tohto odbornou i laickou verejnosťou vysoko oceňovaného podujatia, ktoré organizujeme v kontexte Dní európskeho kultúrneho dedičstva. V priebehu predchádzajúcich ročníkov sme sa postupne venovali vzťahom kultúry a hospodárstva, kaštieľom a kúriám, dejinám bývania, sakrálnym pamiatkam, prvej svetovej vojne a industriálnym pamiatkam. Súčasťou projektu je aj edičná činnosť, keď Bratislavský samosprávny kraj v rámci technických a rozpočtových možností vydáva zborníky odborných príspevkov, prednesených na konferenciách. Záujem, ktorý o zborníky prejavila verejnosť, je pre organizátorov podujatia tou najlepšou referenciou.

Dovoľte mi, aby som pri tejto príležitosti poďakovala oddeleniu kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja, ktoré je autorom myšlienky a aj hlavným organizátorom konferencií. Poďakovanie patrí aj tradičnému spoluorganizátorovi, Academii Istropolitane Nove a partnerom, Pamiatkovému úradu Slovenskej republiky a Mestskému ústavu ochrany pamiatok Bratislava. Predovšetkým však ďakujem všetkým autorom odborných príspevkov a všetkým účastníkom konferencií. Váš záujem o kultúrne dedičstvo je pre nás veľkým záväzkom a súčasne aj veľkým povzbudením.

Dnes máme pred sebou bohatý program na výsostne aktuálnu a zložito štruktúrovanú tému. Zeleň vždy bola elementárnou súčasťou krajiny. S ekonomickým a hospodárskym rozvojom sú spojené hlboké a zásadné zásahy do podoby krajiny a tento rozvoj vygeneroval kvalitatívne úplne nové vzťahy. A samozrejme aj problémy. Výsledkom je, že dnes by sme sa mali snažiť zeleň nielen chrániť, ale aj revitalizovať, či nanovo vytvárať urbanisticko-architektonické zelené zóny. Z hľadiska histórie nejde až o tak zásadne novú situáciu. V uplynulých storočiach sa pod podobu nášho regiónu podpísali viaceré formy „komponovanej" zelene. Predovšetkým išlo o záhrady, parky, či sady. Žiaľ, mnohé zanikli, respektíve z nich zostali len torzá. A aj tie, ktoré sa zachovali, sú často zdevastované a ich záchrana je v nedohľadne.

O to potešiteľnejšia je skutočnosť, že Bratislavskému samosprávnemu kraju sa v poslednom období podarilo nájsť viaceré efektívne spôsoby ochrany a revitalizácie krajiny, historickú zeleň nevynímajúc. Príkladom sú aktivity na záchranu a ochranu vinohradov, či iniciatíva za vyhlásenie národného parku Podunajsko. Azda najbližšie k téme konferencie má spolupráca župy a miestnych samospráv pri revitalizácii parkov. Práve takýto projekt, Projekt obnovy Malého parku v Stupave, bude aj témou jedného z odborných príspevkov konferencie.

Vážené dámy, vážení páni, ešte raz Vám ďakujem, že ste prijali naše pozvanie, ďakujem autorom odborných príspevkov a prajem siedmej konferencii Bratislavského samosprávneho kraja k Dňom európskeho kultúrneho dedičstva úspešný priebeh.

Ing. Marian Gavorník

zástupca primátora Mesta Modra

Vážené dámy, vážení páni,

je mi cťou, že Vás môžem privítať v Modre, na Piesku, v areáli Hotela Zochova chata, pri príležitosti konania konferencie o historickej zeleni, parkoch a záhradách v Bratislavskej župe.

Pred 130-timi rokmi by ste tu na Piesku našli iba obydlia nemeckých drevorubačov - huncokárov a kaplnku sv. Márie Magdalény.

Pre svoj prírodný pôvab, zdravú klímu, bohatstvo lesov, pestrú štruktúru krajiny, a snáď aj pre učupené malebné obydlia lesných robotníkov a ich príslovečnú pohostinnosť, patrilo v minulosti okolie Piesku medzi najnavštevovanejšie turistické lokality Malých Karpát.

Práve tu na Panskom dome založili Modrania v roku 1892 najstarší slovenský turistický spolok - Modranský turistický spolok. Koncom 19. storočia tu mesto Modra postavilo prvú mestskú vilu s turistickou ubytovňou, bytom drevorubača a školou pre deti nemeckých drevorubačov, ktoré učil Fraňo Kráľ.

V roku 1933 po vystavaní turistickej chaty, pomenovanej po evanjelickom biskupovi, členovi Modranského turistického spolku - Samuelovi Zochovi, začala byť lokalita Piesok nazývaná aj Zochova Chata. Replika tejto chaty stojí na pôvodnom mieste v súčasnom areáli Hotela Zochova chata, kde sa práve nachádzame.

Letovisko Piesok má bohatú a slávnu minulosť, má svoju identitu aj v súčasnosti a má aj perspektívnu budúcnosť. Začali sme kosiť mestské lúky, vybudovali náučný huncokársky chodník, postavili nové mostíky cez Kamenný potok, osadili lavičky v lesoparku, obnovili mestský sad okolo prvej mestskej vily, rekonštrukciu ktorej pripravujeme.

Dokončujeme projekt revitalizácie prírodného kúpaliska a v spolupráci z Bratislavským samosprávnym krajom vybudujeme pumptrackovú dráhu v centrálnej časti Piesku. Rozvoj turizmu je jednou z priorít mesta Modry.

Milé dámy, vážení páni, prajem vám veľa nového poznania a príjemný zážitok nielen v lone modranských lesov, ale aj v príbehoch historickej zelene, parkov a záhrad Bratislavskej župy.

Mgr. Rastislav Šenkirik
Vedúci oddelenie kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja

K téme konferencie

Téma zelene a jej ochrany azda najvýstižnejšie ilustruje lesk a biedu nášho spoločenského diskurzu a reálií. Odzrkadľuje peripetie a pochybenia historického vývoja, mizériu a nekoncepčnú rozvadenosť prítomnosti, ale aj rozpačitú a nejasnú perspektívu budúceho smerovania. V plnej miere to platí aj o pamiatkovo chránenej zeleni, kde sa nie vždy v úplnej zhode prelína hľadisko ochrany prírody a krajiny ako také a pamiatkársky aspekt, o ochranárskych aktivitách ani nehovoriac. Gordickým uzlom stretov jednotlivých prístupov a iniciatív je nepochybne vymedzenie samotného predmetu ochrany. Pociťovali sme to aj počas prípravy konferencie a pri zostavovaní jej programu.

Z názvu konferencie je zrejmé, že sa zameriava na rozsiahlejšie architektonické útvary „komponovanej" zelene, čiže parky a záhrady. No nemožno prehliadať skutočnosť, že pojem „historická zeleň" je oveľa širší, s nie celkom jednoznačne vymedzenými hranicami. Medzi pamiatkovo chránené celky patria napríklad aj cintoríny, ktorých podobu do značnej miery určuje práve historická zeleň. A bez ohľadu na to, či už sú, alebo nie sú chránené, nemožno vo vzťahu k historickej zeleni zabúdať ani na menej rozsiahle a menej kompaktné útvary, ako sú napríklad aleje, či stromoradia. Platí to aj o ďalších marginálnych zelených útvaroch, ktoré funkčne a esteticky dotvárali naše prostredie a už štvrťstoročie zhmotňujú koncept „kultúrnej krajiny" Františka Lotrinského. Sú to napríklad sady, bažantnice, remízky, vetrolamy, vegetačné lemy rybníkov a jazier, ale aj záhony či predzáhradky. Na skutočnosti, že zásadným spôsobom formovali podobu hospodársky využívanej a urbanizovanej krajiny nič nemení skutočnosť, že zväčša vznikali spontánne a nie sú výsledkom závažnejších urbanistických a architektonických konceptov. Na opačnej strane rozsiahleho spektra historickej zelene sú rýdzo konceptuálne útvary ako arboréta, sály terreny, skleníky, či botanické záhrady. Na území Bratislavského kraja sa v relatívne kompaktnej podobe zachovali viaceré rozsiahlejšie celky pamiatkovo chránenej historickej zelene. Práve na ne sa koncentruje pozornosť autorov jednotlivých príspevkov našej konferencie.

Pokiaľ hovoríme o zeleni a jej ochrane, nemôžeme obísť skutočnosť, že obzvlášť v našich sídelných útvaroch je zelene čoraz menej. Ustupuje expandujúcej zástavbe, či potrebám večne nepostačujúcej infraštruktúry. Žiaľ, pod túto tristnú bilanciu sa viac ako objektívne faktory podpisujú deformity nášho vzťahu k zeleni a sublimácia prirodzených väzieb na životné prostredie. Signifikantným dokladom tohto trendu je žalostný a uniformný vzhľad verejných priestranstiev. Bezútešné odľudštené plochy

z kameňa, betónu a asfaltu sa stali určujúcim prvkom tvaroslovia novodobých architektonických realizácií. V betónových okovách mučíme „mobilnú“ zeleň a mor zámkovej dlažby zdecimoval zeleň vo verejnom priestore azda ešte viacej, ako birza vinič v období malej doby ľadovej. Pritom v kontexte globálnych zmien klímy predstavujú práve pevné prehrievajúce sa plochy sídiel a krajiny veľkú a čoraz reálnejšiu hrozbu. Kvalitatívne nový prístup k ochrane zelene sa tak posúva z roviny našej kultivovanosti do roviny existenčnej a stáva sa otázkou prežitia. Už dnes je vo svete trendom do budúcnosti suburbanizácia s akcentom na ochranu a rekultiváciu zelených plôch. U nás však zatiaľ zeleň naďalej zostáva na okraji verejného záujmu. Platí to rovnako o chránenej historickej zeleni. Oprávnená kritika tohto stavu zo strany verejnosti, žiaľ, zväčša nie je nasmerovaná správnym smerom a zamieňa si administratívny výkon ochrany so zanedbávanými povinnosťami a inými záujmami vlastníkov a samospráv.

Vo vzťahu k historickej zeleni sme konfrontovaní aj s viacerými praktickými a novými, ťažko riešiteľnými problémami. K všeobecne zanedbanej údržbe a obnove chránených zelených útvarov sa pridružujú problémy s nárastom podielu exhalátov a škodlivín v ovzduší, s tým súvisiaci problém efektívnej diagnostiky zdravotného stavu drevín, výber odolných druhov na výsadbu, globálne klimatické zmeny a zmeny hydrologického režimu podložia, či invázia škodcov z iných podnebných pásiem bez prirodzených nepriateľov v našom prostredí.

Nie je ambíciou našej konferencie reagovať na uvedené a ďalšie skutočnosti a problémy komplexne. V rámci priestoru, ktorý máme k dispozícii, sa preto zameriame na prezentáciu zásadných chránených útvarov historickej zelene Bratislavskej župy, s náznakom interpretácie ich historického vývoja a zhodnotenia súčasného stavu.

Mgr. Jozef Lenhart
historik umenia

Fenomén parkov a záhrad - história verzus súčasnosť

Súčasná spoločnosť je natoľko zamestnaná hedonistickými cieľmi, že prírodu prestala chápať vo svojich elementárnych existenčných a estetických hodnotách. Krajinu vníma ako tovar. Považuje ju iba za zásobáreň materiálu, energie, výrobňu potravín, priestor pre zábavu, príležitosť na ľahké dosiahnutie finančného efektu a čo je najhoršie – za stavebné pozemky. V záujme posilnenia svojich vlastníckych pohnútok je schopná ničiť všetky prirodzené i umelo vytvorené hodnoty obsiahnuté v kultúrnej krajine. Vo vidine rýchlo nadobudnutého zisku nie sú ušetrené ani historické záhrady. Redukuje sa ich rozloha, neinvestuje sa do ich obnovy, a čo je najhoršie, bez pochopenia ich kultúrneho významu sú tieto dendrologicky a biologicky cenné plochy menené na monokultúrnu zeleň fuse golfových a golfových ihrísk.

Sme svedkami postupného zániku stáročiami vytváranej kultúrnej krajiny a jej špecifických estetických hodnôt, ktoré do nej zakomponoval človek svojou vlastnou aktivitou a invenciou. Okrasné záhrady sú toho eklatantným príkladom.

Bratislava, Sad Janka Kráľa, 2017. Foto Helena Bakaljarová

Vznik okrasných záhrad predstavuje v dejinách ľudstva absolútny humánny počin aký nemá vo vývoji ľudskej civilizácie obdobu. Ide o tvorivú hru s ideálnymi prvkami prírody na ideálnu prírodu. Svojim náročným a čoraz sofistikovanejším riešením dosiahla okrasná záhrada v priebehu rokov úroveň umeleckého diela. Rovnako ako pri ich tvorbe, aj pri vytváraní veľkolepých záhradných projektov boli hlavnými pracovnými nástrojmi a témou ich tvorcov emócie. Tak ako umelecké dielo, i ony dodnes vzbudzujú svojim ideovým konceptom, technickým riešením, výberom, skladbou rastlín, sochárskymi objektmi i špecifickou drobnou záhradnou architektúrou obdiv a zaujímajú v dejinách umenia významné, ba nezastupiteľné, miesto.

Na Slovensku, žiaľ, prevláda k týmto kultúrnym hodnotám, vytvoreným v minulosti na našom území, rezervovaný až skeptický vzťah. Ochrana a zachovanie historických okrasných záhrad vo svojom slohovom riešení sa u nás nestretáva s potrebným pochopením. Roky opomíname ich kultúrno-historický význam i estetickú a dendrologickú hodnotu, v dôsledku čoho došlo nielen k zanedbaniu ich ochrany, ale aj k postupnému znehodnocovaniu záhradných komplexov a k ich totálnemu zániku. Ide o dlhodobý celospoločenský jav, spočívajúci v našej kultúrnej „nezrelosti" a v selektívnom chápaní kultúrneho dedičstva. Našťastie však existujú aj revitalizačné projekty potvrdzujúce význam okrasných záhrad pre človeka a realizácie – obnovy, ktoré sprítomňujú ich minulosť v ich pôvodnom slohovom, alebo aspoň štýlovom riešení.

VZNIK OKRASNEJ ZÁHRADY

Isté je, že začiatky okrasnej záhrady úzko súvisia so vznikom úžitkovej záhrady. Obe boli založené na rovnakom princípe. Vznikli ako zámerne vytvorený chránený priestor zorganizovaný človekom, ibaže v okrasnej záhrade nahradila úžitkovú náplň estetická hodnota rastlín, ktorá postupne nadobudla dominantnú funkciu.

Pochopiť ich vznik znamená pochopiť motiváciu, konanie a súžitie človeka s prírodou. Vzťah človeka a prírody bol od prvopočiatkov veľmi úzky. Bol na nej a jej danostiach existenčne závislý. Okrem toho, že znamenala pre neho primárny zdroj obživy, postupne spoznal a uvedomil si i liečivé účinky rastlín a ich krásu. Tieto poznatky priviedli človeka k empatickému správaniu sa k prírode, k cielenému záujmu o ňu, postupnému zhodnocovaniu existujúcich foriem rastlinstva, ich skúmaniu, botanickému zhromažďovaniu, pestovaniu, ochrane a šľachteniu.

Vročiť dobu vzniku okrasných záhrad je, a určite aj zostane, v polohe domnienok. Myšlienka cieleného vytvorenia záhrady sa zrejme zrodila vo chvíli, keď človek podľahol božskej chuti ovocia, omamnej vôni kvetín a ich dokonalosti. S určitosťou možno povedať, že motív bol čisto racionálny. Zhodnotiť dary prírody, zhromaždiť ich na jedno miesto, urobiť ich dostupnými i v čase nepohody a tak si spraviť život znesiteľnejším. Cez obdiv k dokonalosti súčasne vzdať úctu stvoriteľovi všetkého, čo dávala a dáva človeku príroda.

Svedectvom o tom, ako tajuplný svet prírody fascinoval ľudí sú nástenné maľby okrasných egyptských záhrad, zachované na stenách hrobiek faraónov. Zmienky o nich sú staré viac ako 4000 rokov. Ich koncept symetrického riešenia výsadby a rozdele-

nie priestoru na pravidelné časti s ústrednou vodnou nádržou, cestami lemovanými živými plotmi a tieniacimi alejami zo stálozelených drevín vychádza však zo sýrskych záhrad. Tie sa stali pre ne vzorom a inšpirovali ich tvorcov. Bez zásadnejších zmien prešli i do formovania rímskych átriových záhrad a prostredníctvo nich sa základné štýlové rysy faraónskych záhrad dostali i do riešenia neskorších európskych okrasných záhrad, stredovekých, renesančných i barokových francúzskych.

O význame okrasnej záhrady a ochrane flóry sa zmieňuje i rímsky filozof, autor prírodopisnej encyklopédie Gaius Plínius Secundus v úvode svojho spisu *O prírode,* vydanom začiatkom nášho letopočtu: „Svet prírody je posvätný, večný a nezmerateľný, je vo všetkom a tvorí celok, je nekonečný, hoci sa zdá byť konečný...“ Podobne na nesmierne bohatstvo prírody poukázal i antický filozof Lucius Annaeus Seneca v 4.stor. pred n.l.: „Koľko je len drevín čo prinášajú najrôznejšie plody, koľko je len liečivých bylín v prírode, koľko najrôznejších pokrmov nám poskytuje...“ Je celkom prirodzené, že táto ťažko pochopiteľná dokonalosť prírody priviedla ľudí k jej uctievaniu a zhmotneniu do podoby božstiev vo všetkých existujúcich civilizáciách. A prežíva dodnes.

Okrasná záhrada predstavuje ideálny obraz akéhosi „svätého poľa či sadu“ stvoreného bohom. Prostredníctvom gréčtiny sa preň dostalo do latinčiny pomenovanie p a r a d e i s o s – raj. Týmto výrazom si človek zvykol označovať priestor predchnutý harmóniou a dokonalosťou. Ideálnu krajinu vytvorenú bohom pre človeka. Svojim riešením a výberom rastlín vznikla ako alúzia na biblický raj. Stala sa mikrokozmom dokonalosti, akýmisi malým rajom na zemi. Prejavom úcty, priestorom pre meditáciu a miestom na dosiahnutie duševnej rovnováhy.

Základným znakom okrasnej záhrady sa stala ochrana rastlín, ich výnimočnosť a druhová skladba Mnohé z nich predstavovali jedinečné exempláre. Zhromažďovanie okrasných rastlín sa postupne stalo spoločenskou prestížou a neskôr i prejavom pýchy a solventnosti majiteľa záhrady.

HISTORICKÝ A KULTÚRNO-SPOLOČENSKÝ VÝZNAM OKRASNEJ ZÁHRADY

Okrasné záhrady výrazne ovplyvnili vznik kultúrnej krajiny. Predstavujú jej osobitú, sofistikovanú súčasť. Vo svojej postate sú svedectvom o dokonalosti samotnej prírody a jej druhovom bohatstve. Z hľadiska svojho dlhodobého vývoja, rôznych štýlových foriem, premien ich dnes vnímame a hodnotíme ako historické záhrady.

Podľa definície Florentskej charty (ICOMOS/IFLA, 1981) je *historická záhrada architektonická a vegetačná kompozícia, ktorá je z hľadiska dejín umenia celospoločensky významná. Je to architektonická kompozícia, ktorej materiál je predovšetkým rastlinný, teda živý – pominuteľný a obnoviteľný. Vzhľad tejto kompozície vychádza z rovnováhy vyplývajúcej zo striedania ročných období, z pučania a odumierania prírody, a z dômyselného umeleckého zámeru, ktorý sa snaží ustáliť jej stav.*

Pod pojmom historická zeleň chápeme predovšetkým parkové a záhradné objekty, ktoré majú historickú, architektonickú, biologickú a krajinársku hodnotu.

Okrasná záhrada predstavuje ideálnu, selekciou vytvorenú mikrokrajinou so znásobeným estetickým potenciálom, ktorý poskytuje krajinná vegetácia vo svojej naturálnej forme.

Z hľadiska pamiatkových kritérií sú však okrasné záhrady špecifickou historickou krajinnou vegetáciu a súčasťou kultúrnej krajiny. Radia sa do kategórie nehnuteľných kultúrnych pamiatok rovnako ako architektonické objekty, urbanistické súbory či pamätné miesta. Dôvodom tohto zaradenia je ich organická spätosť s konštantným miestom. Hoci sa považujú za architektonické dielo, nie sú svojbytnou stavbou. Vznikli ako súčasť obytného súboru a sú jeho prirodzeným alebo premyslene pretvoreným prírodným prostredím.

Základným určovateľom okrasnej záhrady nie je jej plošný rozsah, ale štýlová vyhranenosť, ideový koncept, priestorové riešenie a výber rastlín. Významný podiel na jej vytvorení má konfigurácia terénu, zadefinovanie účelu, ekonomické i priestorové možnosti a chápanie krásy objednávateľom záhrady. A to nielen v estetickej a architektonickej rovine, spravidla poplatnej dobe, ale predovšetkým v programe. **Hodnota okrasnej záhrady je obsiahnutá v ideovom zámere** ktorý robí záhradný projekt jedinečným i v originálnom použití formotvorných prvkov. **To, čo robí záhradu unikátnou je kompozícia,** výtvarný akcent a zakomponovanie umeleckého diela či objektu do priestoru. Jedinečnými sú tie záhrady, kde je citeľná invencia jej tvorcu.

Okrasné záhrady sú vo svojom riešení divadelnou scénou. Veľkolepým, dramatickým umením využívajúcim, predovšetkým farby, kontrasty, romantické a atraktívne prvky, vodnú hladinu, vodné prúdy a umelecké diela v zelených kulisách. Podobne ako u divadla, aj pri koncipovaní okrasnej záhrady pracovali najtalentovanejší umelci schopní tvorivo využívať materiál obsiahnutý v prírode. Nenapodobňovali verne prírodu, iba vytvárali jej ilúziu. Preto sú schopné svojimi kompozíciami a riešením vzbudiť rovnaké emócie ako umelecké dielo. **V okrasnej záhrade sa pracuje so symbolom, efektom, farbou, sentimentom, radosťou, ale i s krásnym smútkom. To je to, čo robí okrasnú záhadu umením.** Jej kompozícia je v podstate scenárom, ktorý píše záhradný architekt.

V priebehu rokov sa okrasná záhrada menila nielen formálne, ale predovšetkým svojim obsahom i myšlienkou. Tá bola jej hlavným determinantom. V rôznych slohových obdobiach bola diametrálne odlišná, zodpovedajúca aktuálnej a proklamovanej životnej filozofii. Z nej vychádzal i ideový program riešenia záhrad, ktorý vplýval na ich slohovú a štýlovú diferencovanosť.

Pravidelné riešené **stredoveké kláštorné záhrady** boli vo svojej podstate živé náboženské knihy o pokore a úcte k božiemu daru. Hľadali a čerpali inšpiráciu v Starom zákone, kde napríklad Jób prirovnáva kvetiny k človeku, „ktoré rovnako vyklíčia a zvädnú“, ako on. Kvety boli nositeľmi významu a mali zadefinovanú symboliku.

Renesančné okrasné záhrady mali svojimi geometrickými obrazcami záhonov implikovať záujem o prírodu odvíjajúci sa od platonovskej filozofie a vlastnosti majiteľa ako je dokonalosť, presnosť, slušnosť a poriadok. Renesančná okrasná záhrada bola učebnicou botaniky, bádania a súčasne aj akýmsi laboratóriom prvých šľachtiteľských aktivít.

Barokové okrasné záhrady oživili zmyselnosť antickej mytológie, vytvorili rafinovaný lascívny priestor s koketnými zákutiami. Ideálny hedonistický svet ktorému podriadili vegetáciu a preformovali ju do absurdných tvarov. Poslaním týchto veľkolepých záhradných úprav bolo oslniť návštevníka bohatstvom majiteľa. Poskytnúť mu rozptýlenie.

Anglické, krajinárske záhrady dokázali vzkriesiť kult prírody v jej základných hodnotách. Znovuobjavili jej schopnosť vyvíjať sa v čase, meniť počas roka či dňa. Schopnosť pútať pozornosť a jej vlastnými prostriedkami, ako je napr. rozkvitnutá lúka, dosiahnuť rovnako silný emotívny účinok ako kvitnúci záhon. Toto spoznanie je mimoriadne cenné. Zvlášť ako odkaz do budúcnosti. Jej tvorcovia nás naučili spoznávať prírodu a počúvať jej príbehy pre ktorých vyrozprávanie nie je treba tvarovať kry, vytvárať arabeskovú výsadbu záhonov, rozmiestniť symboly...cit: *Príroda sama o sebe je divotvorca. Vie byť iba zelená, ale i plná kvetov, mení sa od jari do jesene, vyvíja sa, hynie. Svoj estetický pôvab má i mrazom spálená stráň, dokáže byť pútavá a vyvolávať silné emócie.*

V 21.storočí sa presadil štýl záhrady, v ktorej sa oceňuje hlavne priame pozorovanie prírody a zvierat v nej žijúcich. V podstate ide o princípy doložené už v tvorbe starovekých čínskych či japonských okrasných záhradách ale i v antických a stredovekých.

ZÁHRADA ALEBO PARK

Pre cielene vytvorenú úžitkovú alebo okrasnú „krajinu" sa u nás zaviedlo a zaužívalo pomenovanie *z á h r a d a*. Ide o slovo, v ktorom je zakódované prvotné riešenie a forma umelo vytvoreného, chráneného priestoru, ohradením. Je to termín odvodený zo staroslovanského názvu opevneného, ohradeného obydlia – *gradu, o/gradou*. Táto myšlienka je obsiahnutá napr. i v nemeckom pomenovaní Garten a v anglickom *garden.* Za všetkými týmito výrazmi je spoločná predstava ohradenia, hradby a ochrany vyčleneného územia.

Slovo záhrada je zaužívaným odborným termínom a tvorí základ ďalších združených označení rôznych záhradných úprav delených podľa slohu – stredoveká záhrada, renesančná záhrada, baroková záhrada, alebo podľa typu – kláštorná záhrada, talianska záhrada, francúzska záhrada. Podľa prevahy druhu výsadby sa ďalej rozširuje na okrasnú záhradu, kvetinovú záhradu, bylinkovú záhradu, liečivú záhradu, ovocnú, botanickú a pod.

Pri pomenovaní riešenia voľnokrajinárskej záhrady v anglickom štýle je už ale v slovenčine slovo záhrada nahradené výrazom **park**. Pritom v angličtine sa tento typ záhrady volá *natural garden – prírodná záhrada.* Termínom park sa označuje napr. *zábavný park* (amusement park, theme park), *letecky park* (air park, aicraft park), *zbrojný park* (ammunition park), autopark, logistický park a pod. Priestor, ktorý nemá so záhradnou úpravou nič spoločné.

V slovenčine sa výraz **park** začal používať a spájať s označením záhradným spôsobom skultivovanej krajiny, či krajinnej scenérie – lesa, hája, sadu a preniesol sa do ich pomenovania napr. lesopark, mestský park, verejný park, park oddychu a podobne.

Pre prírodné scenérie upravené na záhrady sa však pôvodne v slovenčine používalo domáce označenie *„lesík“ „háj“, „sad“*. Dôkazom je historický názov nášho najstaršieho verejného sadu v strednej Európe, nachádzajúceho sa v Bratislave, známeho ako petržalský park. Oficiálne nazvaného Sad Janka Kráľa. Od druhej polovice 18.storočia sa tento lužný les pretvorený a upravený na verejnú záhradu nazýval *Bruck(en)au* – (medzi)mostový lužný les(ík), v polovici 19.storočia sa volal in der *Au* – „v lužnom lese“, na prelome 19.- 20.storočia sa v súvislosti s petržalským sadom po prvýkrát objavuje výraz park – Aupark, vo význame „lužný/nivský park“. V maďarčine, v oficiálnom úradnom jazyku, sa volal *Ligeti díszkertk* „záhradný háj“ a v rokoch 1921-1932 sa zaužíval názov Petržalské sady, neskôr premenované na Tyršove sady. Dodnes sa v oficiálnom názve tejto záhradným spôsobom skultivovanej krajiny zachovalo jej prapôvodné pomenovanie sad a nie park.

Podobne je to aj pri pomenovaní ďalšieho bratislavského verejného priestoru ktorý taktiež vznikol záhradným skultivovaním, tentoraz vnútromestského lesa, známeho pod názvom Horský park. Pôvodne ho Bratislavčania volali Študentský les, alebo Justiho les, podľa svojho zakladateľa. Názov Horský park sa objavuje až v medzivojnovom období 20.storočia.

Výraz *p a r k* je v podstate významovo rovnocenný slovu *z á h r a d a*, iba má iný pôvod. Do nášho slovníka sa dostal až koncom 19.storočia a vniesol zmätok do odbornej terminológie. Používa sa totiž súčasne s pojmom záhrada a to aj v odbornej literatúre, dokonca v slovnom spojení ako napr. *parková úprava záhrady*.

V ostatných rokoch sa výraz záhrada zaužíval predovšetkým na označenie ohradeného, vyčleneného priestoru, pričom park, sparkovanie, sa chápe ako jeho úprava.

Diferenciácia týchto slov a ich významov by bola správna, pokiaľ by sa výraz park v slovenčine nedával do súvisu aj s pomenovaním napr. logistického parku, priemyselného parku, vedeckého parku, zábavného parku, autoparku a pod. V týchto prípadoch sa nestotožňuje termín park s pomenovaním istého typu krajinársky riešenej záhrady. Až na výnimky ako je lesopark, zoopark a národný park ide výlučne o označenie vyhradeného priestoru s konkrétnou funkciou ktorá nemá nič spoločné s kvetinovou alebo dendrologickou výsadbou.

Slovo *p a r k* sa do slovenčiny dostalo cez západné jazyky (najmä nemecké a anglické), ktoré ho prevzali z francúzštiny, kde slovo parc pôvodne znamenalo ohradený priestor alebo zverinec. Pochádza zo stredovekej latinčiny, slova parricus, ktoré znamenalo uzavretý priestor.

KONTEXT – MINULOSŤ A PRÍTOMNOSŤ

Historické okrasné záhrady ktoré boli v minulosti zriadené v Bratislavskej župe alebo v samotnej Bratislave sa nezachovali vo svojom pôvodnom slohovom a typovom riešení. Dôvodom ich zániku bolo nielen ich prirodzené zostarnutie a štýlové zmeny, ale aj dlhodobý nezáujem o ich zachovanie, cielená likvidácie či nepochopenie ich dendrologickej, biologickej a estetickej hodnoty. Historické záhrady de facto existujú už iba ako archívne zmienky a poznáme ich z dobových zobrazení. Tie, ktoré sa

prezentujú ako historické, sú viac-menej iba voľnými ponáškami pôvodných riešení a novotvarmi vytvorenými na „danú tému". Registrujeme však i niekoľko dobrých rekonštrukcii a v poslednej dobe i veľkú snahu o obnovu „kultu" historických záhrad.

KLÁŠTORNÉ ZÁHRADY

Vznik a vývoj historických okrasných záhrad v Bratislavskej župe šiel simultánne s celoeurópskym vývojom, a odrážal všetky ich slohové etapy i štýly tak, ako postupne prichádzali v priebehu rokov. Majú za sebou takmer osemstoročnú históriu. Oficiálne sa ich dejiny začali písať príchodom prvých mníšskych reholí na naše územie a ich usadením predovšetkým na území Bratislavy kde si vybudovali prvé kláštorne komplexy s príznačnými vnútroblokovými rajskými dvormi. Nachádzali sa uprostred štvorkrídleho konviktu po obvode obstavaného ambitom - chodbou.

Práve priestorové riešenie a záhradná úprava tohto kontemplatívneho priestoru predstavuje prvé ohlasy okrasných záhrad na našom území. Ich výsadba sa vyznačovala jednoduchou geometrickou kompozíciou a bola odvodená z náboženskej filozofie a mystiky. Svojim riešením je pokračovateľom záhradnej úpravy átrií rímskych víl.

Ako prví na územie bratislavskej župy prichádzajú františkáni spolu s klariskami v tretej tretine 13.toročia. Usadzujú sa v Bratislave. Tieto roky možno považovať i za vznik najstarších okrasných a vnútromestských záhrad, doložených na území Bratislavy a Bratislavskej župy. Ich riešenie bolo zadefinované regulami a po stáročia rešpektované. Udržalo sa bez zásadnejších zmien aj v kláštorných objektoch reholí, ktoré prišli do mesta v 17. a 18. storočí.

Koncept riešenia výsadby kláštornej záhrady bol založený na krížení dvoch cestičiek vedených v smere svetových strán. Rozdeľovali priestor rajského dvora do štyroch kvadrantov zodpovedajúcich štyrom živlom (voda, oheň, vzduch, zem), z ktorých bol nielen podľa cirkevnej vierouky ale i platónskej filozofie stvorený svet. V strede kríženia ciest sa nachádzal ideový akcent. Bola ním studňa. Symbolizovala prameň života, večný život. Alebo ho tvoril strom ako pripomienka raja a dedičného hriechu.

Záhradnou úpravou skultivovaný kontemplatívny priestor slúžiaci na „dišputy" s Bohom a meditáciu sa nazýval „*Hortus Consulus,* čo v latinčine znamená uzavretý dvor. Výber a skladba okrasných rastlín tejto „zbožnej" záhrady sa riadil symbolikou kvetov a ich významom pre duchovný život. Kvety personifikovali ľudské cnosti, spájali sa s martýriom Krista, životom Božej matky a božej lásky. Vypestované kvety boli používané ako dary k oltárom i ako liečivo. Okrasné záhrady nevychádzajúce z náboženskej filozofie sa považovali za hriešne, pretože obecne platilo, že krása je hriech.

Súčasťou kláštora bola i rozľahlá úžitková záhrada. Nachádzala sa za kláštornou budovou a bývala ohradená múrom. Slúžila na pestovanie zeleniny, ovocia a liečivých bylín potrebných na ošetrovanie chorých v kláštornom hospitáli. Jej koncepcia bola jednoduchšia a riadila sa racionálnym zoradením záhonov s diferencovaným obsahom do pravidelných geometrických obrazcov.

O vzhľade stredovekej úžitkovej i okrasnej bratislavskej **františkánskej záhrady** sa dozvedáme z kartografického diela Jána Mateja Korabinské (1740-1811), ktorý

popisuje jej vzhľad a riešenie v 18.storočí.[1] Ich baroková úprava sa výraznejšie nelíšila od stredovekej. Zatiaľ čo obnova bratislavskej františkánskej rajskej záhrady je v štádiu príprav, niekdajšia hospodárska záhrada už bola obnovená. Jej súčasná úprava má však historizujúci charakter a nebola navrhnutá v intenciách svojho niekdajšieho dispozičného a ani obsahového riešenia. Síce bola vytvorená v areáli niekdajšej úžitkovej kláštornej záhrady (dnes na terase podzemných garáží), no nejde o rekonštrukciu jej pôvodného historického vzhľadu. Je riešená ako oddychová, zelená záhrada, ktorá iba evokuje historické využitie tohto vnútromestského priestoru. Nemožno ju považovať za repliku pôvodnej kláštornej úžitkovej a už vôbec nie za historickú záhradu. Ňou je iba svojou minulosťou.

Marquartova mapa zachytáva riešenie i ďalších vnútromestských bratislavských kláštorných záhad. Prísnosťou, jednoduchosťou a askézou pôsobí úprava **rajského dvora kláštora klarisiek**. Pamiatková obnova kláštornej budovy, pôvodne naprojektovanej Jakubom Ravom v rokoch 1637-1640, ukončená v roku 2010, nielen zhodnotila architektonické a výtvarné hodnoty ranobarokového dvora, ale súčasne vytvorila podmienky i na zrekonštruovanie jeho pôvodnej záhradnej úpravy.[2] Obnovu možno považovať za úspešnú a historicky vernú. V priestore rokmi schátranej a zanedbanej rajskej záhrady, už bez stopy niekdajšej úpravy, sa podarilo vytvoriť jednoduchými záhradnými prostriedkami štýlový priestor s predpokladaným riešením. Obdĺžnikový pôdorys dvora bol rozdelený do kvadrantov a ich zelené trávnaté plochy olemované plôtikmi zo strihaného buxusu. Akcentom rajského dvora sa stala pôvodná stredoveká studňa.

Ďalším pozitívnym príkladom historicky vernej obnovy okrasnej kláštornej záhrady je **rajský dvor barokového kláštora rehole milosrdných bratov**. Aj napriek zásadnej zmene funkcie kláštora a jeho pretransformovania na nemocnicu sa podarilo v objekte zachovať nielen pamiatkové hodnoty stavby, ale i dávnu dobovú atmosféru. Obnovené priestorové riešenie a kvetinová výsadba rajského dvora zmenila tento vnútroblokový priestor odizolovaný od okolitého sveta na ozajstný kúsok biblického raja na zemi. Vizionársky svet lásky a nádeje. Stačilo na to obnovenie jeho starého konceptu úpravy.

Okrasná záhrada milosrdných bratov pôsobí svojim riešením tak ako v minulosti i dnes historicky verne a patrí k dobrým príkladom revitalizácie kláštorných rajských dvorov. Vo svojom riešení síce dôsledne akceptuje základný koncepčný princíp kláš-

1 Uvádza, že bola krásne upravená a nachádzala sa v nej fontána s výbornou horskou vodou. Pôdorysné riešenie kláštorných záhrad je zobrazené i na Marquartovom pláne-mape mesta z roku 1765. Úžitková záhrada bola rozdelená na tri časti, z ktorých každá bola ozdobená ornamentom zbiehajúcim sa do stredu plochy. Na tom istom pláne je vidno aj rajský dvor rozdelený na štyri časti do kríža vedenými cestičkami, v strede kríženia s vysadeným stromom. Bola to lipa. Dodnes rastie na dvore a jej vek sa odhaduje na 220 rokov, čím je najstarším vnútromestským stromom zachovaným v historickom jadre Bratislavy.

2 Autori rekonštrukcie Ján Bahna - Vladimír Šimkovic, 2005-2006.

tornej záhrady, no v detailoch je už uvoľnenejšia ako stredoveká rajská záhrada a výberom a zakomponovaním kvetín do priestoru sa približuje barokovej výsadbe.

Kláštorné záhrady sa vo svojom pôvodnom rozsahu zachovali ešte pri kláštore uršulínok a svätej Alžbety. Hoci ide o jedinečné priestory s krásnymi dominantami priľahlých kostolov, s veľkým kultúrno-spoločenským potenciálom, úprava dvorov nezodpovedá ich niekdajšiemu historickému obrazu a významu. Je amatérska, chaotická a neudržiavaná.

Ďalšie kláštorné záhrady na území Bratislavy sa nezachovali, boli zničené v rámci rozširujúcej sa zástavby a zmenou využitia objektov.

RENESANČNÉ ALEBO BAROKOVÉ ZÁHRADY?

Neskorá renesancia priniesla do mesta nový typ záhrady. Súviselo to s pálffyovskou prestavbu hradu. Hoci informácie o existencii okrasnej záhrady a jej riešení priamo na hrade nemáme, zachovali sa podrobné opisy dvoch bratislavských záhrad, ktoré svojim veľkolepým riešením vošli do histórie a uvádzajú sa v každej publikácii o historických záhradách mesta a na Slovensku. Vo svojej dobe patrili k najkrajším a najobdivovanejším záhradám v strednej Európe. Bola to *záhrada Letného arcibiskupského paláca* (dnes budova Úradu vlády SR), vytvorená na predmestí mesta, *a záhrada Pálffyho paláca* na Zámockej ulici (palác a záhrada zanikli začiatkom 20. storočia). Vďaka vedutám, čo zachytávajú ich vzhľad, máme o ich riešení pomerne vernú predstavu. Naozaj boli veľkoryso riešené. Možno povedať, že záhradné umenie týchto dvoch záhrad bolo dokonalým importom a odprezentované v absolútne autentickej, formálne vyzretej podobe.

Slávna **záhrada Letného arcibiskupského paláca** vznikla na mieste staršej okrasnej záhrady a ovocného sadu. Na voľnom rovinatom priestranstve nelimitovanom okolitou zástavbou. Jej ideový tvorca, ostrihomský biskup Juraj Lippay, vynikal pozoruhodnou učenosťou a širokým humanistickým rozhľadom, čo sa prejavilo i v jej riešení. Vzdelanie nadobudol v Taliansku a tam treba vidieť i priame vplyvy na vznik jeho bratislavskej záhrady. Pri jej riešení sa prejavil ako biskup-mecenáš, duchovne spriaznený s umením, ktoré sa rozvíjalo v Ríme v 17.storočí.

Hoci sa o záhrade zmieňujú dobové publikácie a existuje niekoľko jej pozoruhodných, detailných opisov, dátum vzniku záhrady nepoznáme. S určitosťou možno povedať, že sa tak stalo krátko po roku 1644, po uvedení Juraja Lippaya na arcibiskupský stolec. Potvrdzuje to i prvá oficiálna zmienka o záhrade od deputácie nemeckých kniežat, ktoré v roku 1658 prišli na Bratislavy na korunováciu Leopolda I. za uhorského kráľa a pri tejto príležitosti navštívili i arcibiskupa v jeho letnom sídle.[3] Záhrada ich svojim veľkolepým riešením, sochárskou výzdobou a dovtedy v zaalpí nevídanou

3 Nie je to jediná správa o tomto bratislavskom záhradníckom „dive". Okrem opisov z pera Lippayovho brata Jána, ktorý je i autorom diela „Posoni kert", prvej vedeckej práce u nás zaoberajúcej sa záhradníctvom a súčasne i tvorcom rytín zobrazujúcich arcibiskupskú okrasnú záhradu, sa o záhrade zmieňuje i nemecký lekár Laurenberg z Rostocku a sasko-weimarský vyslanec J. Müller.

kvetenou očarila. Bolo to majstrovské krajinárske umelecké ranobarokové dielo vytvorené tak, ako všetky talianske záhrady, v intenciách palladiovsko-vignolovských renesančných poučiek. Vo svojej podstate už ale demonštrovalo duchovné a politické obrodenie cirkvi. Lippayova záhrada predstavovala „Roma triumphans", nadšenie z obnoveného a posilneného kresťanstva. Hoci jej riešenie bolo prísne symetrické, hýrila tvarmi, farbami, sochárskou výzdobou a predovšetkým dômyselne vypracovaným ideovým programom a konceptom.[4]

Zaujímavé je, že v neskoršej odbornej, náučnej i popularizujúcej literatúre venujúcej sa našim historickým okrasným záhradám, je Lippayova záhrada uvádzaná ako príklad renesančnej, resp. neskororenesančnej záhrady u nás. Ide však o nedôsledné slohové zaradenie. Lippayova záhrada Letného arcibiskupského paláca bola založená až v období raného baroka a svojim štýlovým riešením nie je ukážkovým príkladom riešenia renesančnej záhrady, ale príkladom úpravy talianskej záhrady rímskeho typu, vychádzajúcej z riešenia renesančných záhrad.

Druhou významnou okrasnou záhradou v Bratislavskej župe bola **záhrada patriaca k bratislavskej rezidencii grófa Pavla Pálffyho**. Palác i záhrada stáli pri ceste vedúcej k hradu, na prudko klesajúcom svahu, čo umožnilo vytvoriť nezvyklú terasovitú záhradu s niekoľkými terénnymi podestami prepojenými schodiskami. Autora tohto atypického a nevídaného záhradného projektu nepoznáme. Zato poznáme mená mnohých staviteľov a umelcov pracujúcich na prestavbe hradu, ktorej vedením bol Pálffy poverený uhorským snemom a samotným cisárom Ferdinandom II. Určite sa medzi nimi nachádzal i tvorca záhradného projektu terasovej záhrady a určite pochádzal z Talianska. Záhrada, ktorú na hradnom svahu vytvoril, totiž vychádzala z riešenia terasových toskánskych záhrad a ich úprava by sa mala považovať za prvý prejav talianskeho záhradného baroka u nás.

Pálffyovská terasová záhrada nie je teda ukážkou typickej renesančnej záhrady, ako sa uvádza a traduje v literatúre. Ale ako to je už u talianskych záhrad príznačné, typologicky vychádza z riešenia záhrad formálne vyprofilovaných v období renesancie, ktoré sa objavili v neskorom 15. storočí vo vilách v Ríme a vo Florencii.[5]

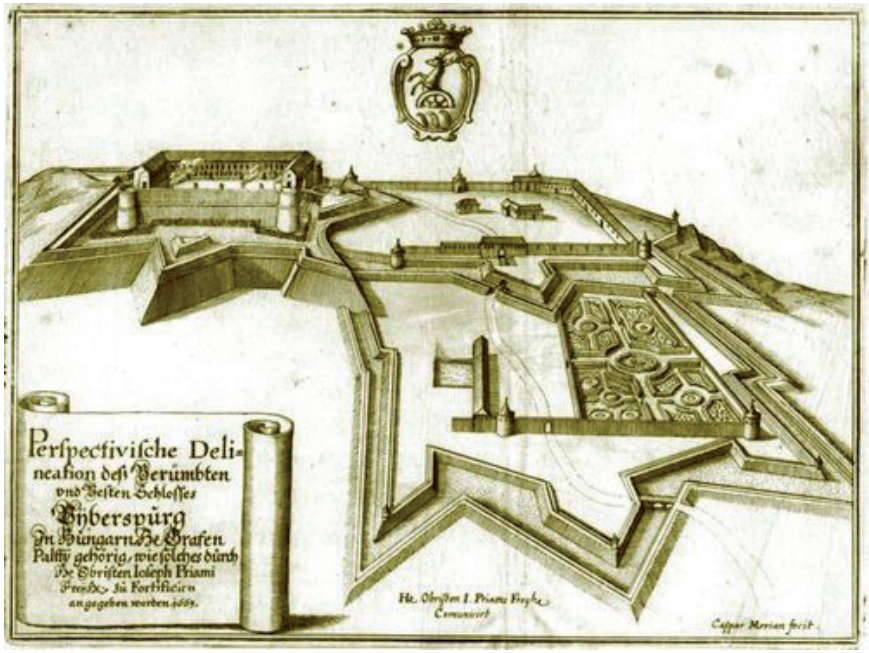
Dnes už nedokážeme dôsledne rozanalizovať pôvodnú koncepciu riešenia Pálffyovskej záhrady. Faktom však zostáva, že ide o prvú terasovú taliansku záhradu toskánskeho typu vytvorenú na našom území. Vznikla v prvej tretine 17.storočia a je teda vývojovo staršia ako okrasná záhrada Letného arcibiskupského paláca.

Bratislavské ranobarokové talianske záhrady manieristického typu nenávratne zanikli a zostali prítomné v záhradnom umení už iba ako legendy. Zničil ich čas, módne záhradné trendy a arogancia stavebníkov.

4 Ideový program záhrady už obsahoval i náboženské témy, ktoré v klasickej renesančnej záhrade neboli prítomné. Bola to napr. fontánová socha sv. Juraja bojujúceho s drakom, jaskyňa s eremitmi-pustovníkmi a pod.

5 Vzhľad Pálffyho záhrady poznáme už iba z Ledentovej medirytiny vytvorenej v roku 1663 a jej riešenie až Marquartovho plánu Bratislavy, ktorý nám zachytáva jej barokovú úpravu v roku 1765.

Archívne doložená je tiež existencia **neskororenesančnej, či ranobarokovej záhrady na hrade Červený Kameň**, ktorý patril od polovice 17. storočia Pálffyovcom. Koncept jej riešenia poznáme už iba z dobovej veduty vytvorenej v roku 1663, ktorá poslúžila ako predloha k nedávno vykonanej jej náznakovej rekonštrukcii, čím dnes u nás predstavuje jedinú existujúcu okrasnú hradnú záhradu. Jej obnovou sa doplnila informácia o vzhľade hradného sídla v minulosti a jeho, dnes by sme povedali, oddychovom zázemí.

Červený Kameň, plán hradu s projektom okrasnej záhrady, 1663. Repro Jozef Lenhart

Dá sa však predpokladať, že ranobarokové talianske záhrady boli súčasťou i ďalších pálffyovských sídiel, ktoré si postavili v **Malackách** (1623) a **Stupave** (prvá pol. 17. stor.). Ich stavebníkom bol totiž Pavol Pálffy, iniciátor vzniku terasovej záhrady pri svojej bratislavskej rezidencii.

TRIUMFÁLNY NÁSTUP FRANCÚZSKYCH ZÁHRAD

Koncom 17. a začiatkom 18. storočia dochádza k mohutnej výstavbe šľachtických sídiel. Zvlášť v okolí Bratislavy, na v území niekdajšej i súčasnej Bratislavskej župy. Takzvaná „nová“, no veľmi bohatá šľachta si stavia v otvorenej krajine reprezentačné vidiecke sídla ktoré ohurujú výpravne riešenou architektúrou a veľkolepo koncipovanými okrasnými a úžitkovými záhradami. Vzniká baroková kultúrna krajina, ktorej

malebný obraz sa, aj napriek devastačným zásahom, ešte čiastočne zachoval, a volá po zachovaní a ochrane.

V období baroka sa veľmi dbalo na úpravu okolia budov a ich splynutie s priestorom. Paláce, kaštiele a chrámové stavby boli citlivo včlenené do krajiny tak, aby čo najlepšie zapadli a boli schopné vyvolať v pozorovateľovi silné emócie. Pri úprave kaštieľov bola priľahlá krajina pretváraná na okrasné záhrady s príznačným rovinatým parterom, za ktorým pokračoval terasami upravený terén s veľkolepými schodiskami, vodnými kaskádami a fontánami.

Tento nový štýl záhradnej úpravy, pre ktorý sa neskôr, podľa krajiny pôvodu, zaužívalo pomenovanie francúzska záhrada, tiež nazývanej „jardin a la francais", začína začiatkom 18.storočia prenikať aj na územie Uhorska a Bratislavskej župy. O päťdesiat rokov po jej vytvorení a založení vo Versailles, sídle francúzskych kráľov. Vytvoril ju André Le Nôtre po roku 1665 pre francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV. Šlo o originálny a veľkolepý projekt záhrad patriacich k jeho versaillskej rezidencii. Ich riešenie sa stalo módnym záhradným slohom, nahradilo prežívajúci štýl okrasných talianskych záhrad a plejáda záhradných epigónov rozšírila francúzsku záhradu po celej Európe.

Ako prvé boli v Bratislavskej župe postavené barokové šľachtické rezidencie vo Veľkých Leváročh (1723) a Bernolákove (1714—1722), a s ich vznikom sa spája i založenie prvých okrasných záhrad francúzskeho typu na našom území.

Existenciou **levárskej kaštieľskej francúzskej záhrady** sa zatiaľ nikto nezaoberal, no prostredie, konfigurácia terénu, v ktorom kaštieľ stojí, a zachovaná drobná záhradná architektúra nasvedčujú, že šľachtické sídlo obklopovala okrasná barokova záhrada francúzskeho typu, ktorej súčasťou bol i rybník, bažantnica a obora pre srnčiu zver. Dodnes sa v kaštieľskom areáli zachoval objekt barokového glorietu i odrastené stromy a fragmenty mladšej výsadby buxusu, tisu a tují. Kaštieľ a jeho okrasná záhrada sú v súčasnosti neudržiavané, bez vlastníka a napriek obrovskému historickému, krajinárskemu a kultúrno-spoločenskému potenciálu progresívne chátrajú.

Zato mnoho správ sa zachovalo o **eszterházyovskej francúzskej záhrade v Bernolákove**. Jej výnimočnosť súvisela s polohou na terase návršia a okolitými terénnymi danosťami zadefinovanými tokom riečky Čierna voda, tečúcej pod návrším. Vo svojej dobe určite patrila k najkrajším a najprestížnejším záhradám vytvoreným vo francúzskom štýle na území niekdajšieho Uhorska. Pravdepodobne bola i prvou záhradou francúzskeho typu založenou v Hornom Uhorsku. Jej súčasťou bola bohatá sochárska výzdoba, ktorá sa postupne dopĺňala dielami popredných rakúskych a bratislavských kamenosochárov. Mala veľmi precízne vypracovaný ideový program. Dodnes zostal čitateľný v osovom umiestnení obelisku, osadenom oproti hlavnému vstupu do kaštieľa, postavenom na pôdoryse „U" a jeho prepojení s okrasnou záhradou za kaštieľom. Je alúziou na situovanie obelisku na vatikánskom námestí pred chrámom sv. Petra v Ríme.[6]

6 Jeho súčasťou je sochárska kompozícia predstavujúca sv.Ladislava obetujúceho uhorskú korunu Panne Márii. Nie je vylúčené, že cirkevný motív pribudol k obelisku až neskôr.

Bernolákovo, na mieste historickej záhrady je dnes golfové ihrisko, v popredí secesná záhradná fontána, stav r. 2015. Foto Jozef Lenhart

Bernolákovo, súčasný stav záhradnej fontány s parterom po obnove v roku 2016. Foto Jozef Lenhart

Podľa dobových opisov pôvodnú sochársku výzdobu kaštieľskeho parku tvorili sochy inšpirované antickou mytológiou a alegórie. Súčasťou plošne rozsiahlej záhrady boli i rôzne drobné záhradné stavby. Napriek tomu, že bernolákovská esterházyovská barokova záhrada patrí k prvým ohlasom francúzskeho záhradného umenia u nás, a existujú o nej a jej riešení verifikované informácie, zatiaľ nebola podrobená odbornému výskumu. Aj keď tvorcu jej veľkorysého konceptu a riešenia (v súčasnosti) nepoznáme, zrejme ho bude treba hľadať nielen v archívnych záznamoch, ale aj v okruhu ďalších esterházyovských šľachtických sídiel v Eisenstadte a Fertöde, pri ktorých sa dodnes zachovali a sú udržiavané barokové záhrady.

Po takmer storočnej existencii bola bernolákovská francúzska záhrada začiatkom 19. storočia zmenená na krajinársku záhradu v anglickom štýle. Dodnes ju pripomína niekoľko desiatok historických drevín pestrej druhovej skladby. Postupne zanikla i jej pôvodná baroková sochárska výzdoba. Po požiari kaštieľa v roku 1921 bola spolu s obnovou kaštieľa preriešená v romantickom štýle. Jej súčasťou sa stali i alegorické sochy štyroch ročných období a fontána s Nymfou, vytvorené v secesnom štýle.

V súčasnosti niekdajší historický park už nič, okrem odrastených drevín, nepripomína. So súhlasom pamiatkového úradu bol zlikvidovaný a zmenený na golfové ihrisko.

Ďalšie barokové parky sa už objavujú na území Bratislavy. Počas tereziánskej prestavby hradu (1767) boli v hradom areáli založené dve francúzske záhrady a hoci zanikli, ich dispozičné riešenie sa zachovalo na dobových plánoch hradu Franza Antona Hillebrandta. Na základe týchto podkladov bola po 250 rokoch zrealizovaná verná rekonštrukcia veľkej záhrady. Napriek jej konfrontačnému prijatiu a hodnoteniu predstavuje **obnova historickej barokovej záhrady na Bratislavskom hrade** najvýznamnejší záhradnícky počin, aký sa na Slovensku vôbec zrealizoval a je jedinou štýlovo čistou, autentickou barokovou záhradnou kompozíciou francúzskeho typu u nás.[7]

Takmer súčasne boli vytvorené i barokové záhrady pri bratislavských predmestských šľachtických sídlach – Grassalkovichova záhrada, Esterházyho záhrada, Erdödyho záhrada a jedna vnútromestská záhrada paláca de Pauli.

Grassalkovichova záhrada (dnes Prezidentská) vznikla po roku 1760 spolu s výstavbou letného predmestského paláca. Anton Grassalkovich, ako významný štátny i ekonomický činiteľ kráľovnej a cisárovnej Márie Terézie, určil celému objektu predovšetkým reprezentačnú úlohu. Tomu zodpovedala i koncepcia záhradného areálu a jeho riešenie. Zatiaľ čo z južnej strany priliehalo k palácu čestné nádvorie, zo severnej sa pripájala osovo riešená okrasná záhrada. Jej stred tvoril oválny zelený parter s kvetinovou výsadbou vkomponovanou do lichobežníkovej parcely, po stranách lemovaný gaštanovou alejou. Svedectvom o dobovom riešení Grassalkovichovej francúzskej záhrady je jej plán z roku 1780 a cestopis Gottfrieda Rottensteina, kde okrem riešenia a výsadby opisuje i sochársku výzdobu. Riešenie bolo naozaj invenčné a je dôkazom, že cudzie vzory, v tomto prípade francúzske, sa neprijímali mechanicky, ale tvorivo.

7 Bližšie v inom zborníkovom príspevku.

Začiatkom deväťdesiatych rokov 20.storočia došlo spolu s pamiatkovou obnovou paláca i k rekonštrukcii zmoderizovanej barokovej záhrady. Pri riešení sa rešpektovala jej pôvodná pôdorysná koncepcia a pomerne verne sa ju podarilo dotvoriť i sochárskymi dielami, čím sa záhrade vrátila jej historická atmosféra. Žiaľ, novodobá „socialistická" fontána (autor T. Barfay a K. Lacko) zostala a narúša jej slohovú, štýlovú jednotu. Interpretuje sa ako nová kultúrna vrstva poukazujúca na vývoj a zmeny, ktorými záhrada v minulosti prešla.

Súčasne s dokončovaním výstavby bratislavského predmestského letného paláca si začal Anton Grassalkovich stavať svoje reprezentačné sídlo aj neďaleko Bratislavy, v Ivanke pri Dunaji. Dnes ho už pripomínajú iba zachované bočné krídla, pretože hlavná budova v 19.storočí vyhorela a bola prestavaná v neogotickom štýle.

Ivánsky barokový kaštieľ sa nachádzal uprostred rozsiahlej okrasnej francúzskej záhrady ktorej údolím pretekal a meandroval potok Ľadová voda. Terén zvažujúci sa k potoku bol terasovo upravený a riešený na strednú os. Výškové rozdiely boli eliminované schodiskami. Na hornej terase sa uprostred kvetinových záhonov nachádzala fontána, ďalšia bola na strednej podeste. Terasové riešenie pripomína zmenšeninu terasových záhradných úprav tereziánskeho vidieckeho sídla Schloshoff. Záhradné schodisko sa končilo pred mostíkom preklenujúcim potok. Atrakciou parku bol Opičí ostrov s voliérou, ku ktorému sa dalo doplaviť člnmi.

Ivanka pri Dunaji, fonáta na hornej terase okrasnej záhrady z úprav prevedených koncom 19. stor. Foto Jozef Lenhart

Záhrada oplývala kvetinovými záhonmi s arabeskovou výsadbou a vynikala priestorovým riešením. Terasy s fontánami a schodiskami pôsobili ako divadelná scéna s kulisou záhradného priečelia kaštieľa na pozadí. Grassalkovich bol milovníkom divadla a hudby, a prvé divadelné predstavenie sa v Ivánskej záhrade uskutočnilo v roku 1773.

Ivánska francúzska záhrada prešla v nasledujúcich rokoch mnohými zmenami, ktoré iba čiastočne rešpektovali jej pôvodné dispozičné riešenie zadefinované terasami, prežívajúcimi stromovými alejami a fontánou na hornom parteri. Boli to terénne úpravy, ktoré sa nedali zničiť. O totálnu likvidáciu okrasnej kaštieľskej záhrady sa pričinili ostatní reštituenti kaštieľa. Sú súhlasom pamiatkového úradu ju rozpredali na stavebné pozemky, keďže nebola chránená. Tak ako dodnes nie sú za pamiatku vyhlásené bočné krídla zachované z niekdajšieho barokového kaštieľa. Hoci stoja bez väčších stavebných zmien v pôvodnej situácii i architektonickom riešení, a dokladajú prvú fázu jeho stavebného vývoja. Poznáme ho už iba z dobovej kresby, ktorá zachytáva i podobu riešenia okrasnej záhrady. Bola podobne riešená ako záhrada tereziánskeho vidieckeho sídla v Schloshoffe. Niet sa čo diviť, veď Anton Grassalkovich bol skutočným tajným radcom cisárovnej Márie Terézie.[8]

Bratislavská Grassalkovichova záhrada nie je ojedinelý prípad „aktualizácie" historickej záhrady. Podobne sa postupovalo i pri obnove **Aspremontovej francúzskej záhrady** (dnes Medickej), nazvanej podľa mena stavebníka záhradného paláca, ktorý

Aspremontova záhrada, v rekonštruovanej barokovej záhrade pribudli novodobé prvky, ako je napr. labutia fontána, súčasný stav. Foto Jozef Lenhart

8 Spomínajú sa i ďalšie, Brunekerova baroková záhrada na Podhradí, baroková úprava staršej Pálffyho záhrady, arcibiskupskej záhrady Letného arcibiskupského paláca.

si dal v roku 1771 postaviť na predmestí ornamentálne riešenej barokovej záhrady slobodného pána Kutscherfelda (pod týmto názvom je uvedená i na pláne mesta z roku 1765 „der Kutschersfeltische Garten“). Riešenie záhrady vychádzalo s konfigurácie terénu, čo viedlo k jej rozdeleniu na dve časti a vytvoreniu vyvýšenej terasy s kvetinovými záhonmi a fontánou pred záhradným priečelím paláca. Z nej sa schodiskom schádzalo do veľkej záhrady. Pôdorysne bola obdobne riešená ako Grassalkovichova.

Aspremontova záhrada, rekonštruovaná baroková výsadba s kompozíciou záhonov so strihaného buxusu, súčasný stav. Foto Jozef Lenhart

Taktiež sa centrálne nachádzal oválny parter s trávnatým porastom, po stranách lemovaný gaštanovou alejou. V osemdesiatych rokoch 20.storočia prešla záhrada rozsiahlou rekonštrukciou, ktorá jej mala vrátiť jej historickú podobu. Sľubný zámer sa však podarilo zrealizovať iba čiastočne. Síce bol obnovený historický pôdorys záhrady, stromové aleje, do záhady sa vrátili strihané živé ploty, upravili sa cestičky, no pribudol i nový záhradný mobiliár, osvetlenie, napodobeniny kvetinových váz, dizajnová fontána a sochárske objekty, ktoré narušili jej slohový vzhľad. Vznikol tak koncepčný hybrid a neštýlový záhradný novotvar. Ahistorická baroková záhrada so socialistickou dušou.

Ďalšou bratislavskou barokovou záhradou bola **Erdödyho záhrada** (nezachovala sa). Určite v dobe vzniku patrila k najatraktívnejším záhradným koncepciám, aké boli v druhej polovici 18. storočia vytvorené nielen v Bratislave, ale aj na Slovensku. Už len svojou lokalizáciou. Založili ju v 60. rokoch 18. storočia a nachádzala sa na svahu

nad dnešnou Štefánikovou ulicou. Bola to ďalšia bratislavská terasová záhrada. Jej jednotlivé plošiny boli oddelené podpornými múrmi, ukončené kuželkovými balustrádami a navzájom prepojené kamennými schodmi. Na najvyššej terase stál barokový záhradný pavilón s centrálnou sálou, ktorej plafón bol ozdobený freskovou maľbou od viedenského maliara Maulpertscha. Na terasách boli rozmiestnené sochy mytologických postáv, vysadené kríky a stromy zostrihávané do geometrických tvarov.

Z pôvodnej Erdödyho záhrady sa dodnes zachoval už iba záhradný pavilón s nástupnými schodiskami, ktorý bol v roku 2015 čiastočne obnovený jeho novým vlastníkom. Žiaľ, aj prestavaný pre súčasné využite. Územie záhrady bolo nezodpovedne rozparcelované, čím záhrada totálne zanikla a znemožnila sa jej prípadná rekonštrukcia.

Uvádzané barokové záhrady vznikli spravidla na voľnom priestranstve a vo všetkých prípadoch šlo o monumentálne záhradné projekty. Výnimkou medzi nimi je rozmerovo komorná **vnútromestská záhrada paláca de Pauli** (dnes Lisztova záhrada). Svojou lokalizáciou je jedinečná. Vznikla v osemdesiatych rokoch 18. storočia v zahustenom priestore stredovekého mesta a dodnes sa zachovala. Jej dominantou je nielen rokokový hudobný pavilón, ale aj očarujúca panoráma „erbových" mestských siluet dvíhajúcich sa nad záhradou, na vysokom horizonte, tvorenými vežami hradu a kostolov.[9] Záhrada bola rekonštruovaná, hoci jej barokové riešenie nie je známe. V priestore niekdajšej záhrady bola na základe analógii vytvorená symetrická kompozícia záhrady tvorená veľkoplošnými kvadrantmi záhonov založenými po stranách ústredného, osovo vedeného chodníka. Aj keď toto riešenie navodzuje podobu a atmosféru barokovej záhrady, určite by k jej dokonalosti a originalite prispelo keby boli záhony olemované strihaným buxusom ešte vyplnené arabeskovými kvetinovému kompozíciami. Takto zostalo riešenie barokovej záhady pri vkusnej schéme ktorej však chýba „duša".

KLASICISTICKÉ ANGLICKÉ ZÁHRADY

Okolo polovici 18.storočia sa začali Európou šíriť novátorské voltairovsko-rousseovské myšlienky o potrebe návratu človeka k prírode, ktoré čoskoro našli medzi nekonzervatívnou šľachtickou inteligenciou stúpencov ochotných tento názor nielen zdieľať ale aj praktizovať. Tieto predstavy zásadne zasiahli i do záhradného umenia a jeho akademickú „kontinentálnu európsku podobu" nahradil štýl napodobujúci prírodu v jej naturálnych formách. Éru veľkolepých okrasných barokových záhrad francúzskeho štýlu vystriedali krajinárske záhrady vytvorené v anglickom štýle. Vznikli už v polovici 17. storočia ako upravený výsek prirodzenej pastierskej krajiny, no začiatkom 18. storočia dosiahli úroveň záhradného umenia, ktoré sa stalo protipólom strihanej francúzskej záhrady.

9 Okrem zriadenia barokovej záhrady pri svojom kaštieli prispel Grassalkovich aj k vytvoreniu obrazu barokovej krajiny. Cez potok Biela voda nechal postaviť kamenný most a pri ňom veľkolepé súsošie sv. Jána Nepomuckého. V roku 2007 bolo po zreštaurovaní odstránené a z autentického prostredia premiestnené do dediny, čím došlo k zániku typického krajinárskeho prvku a riešenia kultúrnej krajiny v období baroka.

Klasicistická záhrada bola realizovaná buď v krajinárskej úprave, alebo v symetrickej. Symetrické sa u nás realizovali len v malom rozsahu. Boli všeobecne označované ako konzervatívne, zotrvávajúce v starom štýle. Rozlohovo predstavovali zväčša len malé celky, takže popri veľkých krajinárskych záhradách nevzbudzovali až takú pozornosť. Geometrické usporiadanie záhonov, chodníkovej siete a výtvarných, sochárskych prvkov bolo v klasicistickej, krajinársky riešenej záhrade, obmedzené na minimum. Veľký význam nadobudli rozľahlé trávnaté plochy a úplne sa obmedzilo tvarovanie stromov rezom. Symetrické záhradné riešenie sa obmedzilo iba na priestor reprezentačného nádvoria, resp. blízke okolie palácovej stavby a hospodárskeho dvora.

Podľa historických údajov a indícii si prvú záhradu vo voľnom krajinárskom anglickom štýle na našom území, a zrejme i v bývalom Uhorsku, nechal zriadiť barón Ján Jeszenák pri svojom novovybudovanom kaštieli (1766-1769) v Tomášove (Fél-Majorháza) v sedemdesiatych rokoch 18. storočia. **Jeszenákovská tomášovská anglická záhrada** vznikla pretvorením pôvodného lužného lesa, s meandrujúcim tokom Malého Dunaja a divokej vegetácie do podoby ideálnej krajiny so zrkadliacimi sa vodnými plochami, a spleťou hadiacich sa cestičiek zákutiami hája. Spoznávame ju z dobového opisu Gottfrieda Rottensteina, ktorý detailne opísal nielen jej riešenie, ale i objekty, ktoré záhradu dopĺňali. Boli to obelisky, grotta s plastikou učenca, memoriálny pamätník, vtáčie divadlo, antický chrám, ale i kávový domček postavený v holandskom štýle, čínsky pavilón, vtáčia voliéra, centrálne vedená gaštanová alej... a niekoľko exotických drevín, ktoré tvorili dominanty priehľadov. Atrakciou bola originálna okrasná tekvicová záhrada, v ktorej Jeszenák pestoval 36 druhov ozdobných tekvíc „pitoreskných tvarov".

Tomášov, obnova kvetinovej výsadby art deco rondelu, založeného v 30-tych rokoch 20. storočia - súčasný stav. Foto Jozef Lenhart

Tomášov, Jeszenákova okrasná záhrada, stav pred rekonštrukciou art deco výsadby na severnej terase. Foto Jozef Lenhart

Tomášov, Jeszenákova záhrada, stav art deco výsadby v okrasnej záhrade na severnej terase parku po roku 2012. Foto Jozef Lenhart

Koncom 19. storočia už pôvodná historická krajinárska záhrada vytvorená v anglickom štýle neexistovala a spolu s ňou zaniklo i Jeszenákovo posolstvo, ktoré do nej vložil. Prežila iba vegetácia a niekoľko stromov (ginko dvojlaločné, borievka virgínska, katalpa...).[10]

V rokoch 2007—2010 došlo ku generálnej obnove kaštieľa a spolu s ňou aj k postupnej obnove zaniknutej krajinárskej záhrady. Na základe odporučenia pamiatkárov bola zrekonštruovaná výsadba prednej záhrady v koncepte *art deco* a priestor niekdajšej krajinárskej anglickej záhrady. Ten bol vyčistený od náletových drevín, presvetlený a podľa dobového zamerania sa obnovila zaniknutá sieť chodníkov. Do areálu záhrady pribudli nové objekty riešené ako ľahké drevené konštrukcie – brezový altánok, pergola, lavičky. Štýlom evokujú záhradnú architektúru obdobia *art deco* a optimálne korešpondujú s obnovenou kvetinovou výsadbou.

Jeszenákovská kaštieľska záhrada je príkladom úspešnej revitalizácie historickej záhrady a jej oživenia. Žiaľ, jej slohové riešenie nebolo pamiatkármi presne zadefinované a tak jej obnova zostala niekde na polceste a osciluje medzi obnovou krajinárskej anglickej záhrady a romanticko-sentimentálnej s modernistickou art decovou kvetinovou výsadbou parteru. Spresnenie záhradného štýlu by výrazne usmernilo jej ďalšiu revitalizáciu, ktorá by v konečnom dôsledku mohla vyústiť do slohovo čistej záhradnej úpravy. Ten potenciál tu je. Či už v zachovaných vysušených korytách niekdajšieho Malého Dunaja, v klasicisticko-barokovom objekte kaštieľa, alebo v jeho poslednej historickej, *art deco* fáze.

Obnova tomášovskej kaštieľskej záhrady napriek tomu potvrdzuje, že i v dobe nových technológii má úcta a rešpekt k historickej záhradnej zeleni opodstatnenie. Že návrat k prírode je možný i cez minulosť a nemusí byť realizovaný pretvorením historickej záhrady v intenciách „módnych" trendov. Alebo zmenou na golfové ihrisko...

Krajinárske úpravy vniesli do okrasných záhrad úplne odlišné princípy uplatňovania a zoskupovania rastlín, malej architektúry, vody, i morfológie terénu. Aj keď nový kompozičný princíp záhrad a parkov sa rozbehol pod heslom „návrat k prírode", je nesporné, že krajinársky riešené celky nepredstavujú „voľnú prírodu", ale jednoznačne dielo človeka, v ktorom sa odrážajú jeho tvorivé zámery.

Tie isté osvietenecké myšlienky a názory, ktoré iniciovali vznik Jeszenákovskej anglickej záhrady v Tomášove, priviedli i Bratislavu v tretej štvrtine 18. storočia k stredoeurópskemu prvenstvu. V rokoch 1774-1776 pretvorili Bratislavčania lužný les na pravom brehu Dunaja, ktorý sa nachádzal oproti korunovačnému pahorku na jeho ľavom, „mestskom" brehu, na **verejný mestský sad** (dnes Sad Janka Kráľa). Síce vznikol o sto rokov neskôr ako prvá verejná záhrada v Paríži, známa Tuileries Gardens (1667),

10 Pôvodné pôdorysné riešenie historického záhradného areálu poznáme len zo schematického zobrazenia na dobových vojenských mapách. Neskorší vzhľad výsadby terasy a nádvoria nám už zachytili iba dobové fotografie z tridsiatych rokov 20.storočia. Tie aj poslúžili pri obnove zaniknutého kruhového kvetinového parteru pod kaštieľsku terasou, v priestore tzv. prednej záhrady.

ale skôr ako povestný Boulognský lesík, ktorý pre verejnosť otvorili v roku 1852.

V duchu neskorého baroka a raného klasicizmu bola v existujúcom lužnom lese vytvorená hviezdicová sieť ciest s centrálnym bodom, pozdĺž ktorých vysadili stromoradie. Podľa usporiadania chodníkov krajinársku záhradu nazvali S**ternallee (Hviezdicová aleja)**. Jednotlivé aleje osemcípej hviezdy pomenovali podľa druhu stromov – topoľová, javorová, jelšová, vŕbová, brestová... Podstatné však je, že verejný mestský sad vznikol ako súčasť nového urbanistického riešenia nábrežia a mestského priestoru, čo je v riešení historických miest nóvum a veľmi progresívny čin. Autorom tohto originálneho konceptu bol zrejme cisársky dvorný staviteľ F. A. Hillebrandt, projektant známeho Korunovačného pahorku, postaveného v roku 1765. Stál na protiľahlej strane sadu na ľavom, mestskom nábreží Dunaja a tvoril pomyselnú i reálnu dominantu tohto novovzniknutého urbanistického komplexu. Dokladom tejto teórie o autorstve krajinárskeho parku a jedinečnom urbanistickom riešení dunajského nábrežného priestoru je nielen totožný rok vzniku Korunovačného pahorku a verejného sadu, ale i dobová rytina zachytávajúca pahorok i riešenie Lužného lesíka z nadhľadu. Jeho úprava a sieť hviezdicovo vedených ciest sa naplno vnímala hlavne z južnej terasy Bratislavského hradu a k nemu pristaveného paláca, známeho ako Tereziánum.[11] Zatiaľ čo zo sadu sa zas najlepšie pozorovala jedinečná, malebná silueta barokovo prestavaného hradu a ľavobrežne položeného mesta.

Sternallé - Sad Janka Kráľa s altánkom vytvoreným z prenesenej veže františkánskeho kostola v 19. storočí, stav v r. 2017. Foto Helena Bakaljarová

11 Koncept hviezdicového usporiadania ciest je známy od renesancie. Inšpiráciou pre riešenie, či urbanizovanie priestoru verejného mestského bratislavského hája, mohlo byť aj aktuálne vytváranie Place de Etoile (Hviezdicového námestia) v Paríži, ktoré v rokoch 1768-1774 naprojektoval architekt Gabriel. Vznikalo súčasne s koncepciou petržalského hája.

Sad Janka Kráľa – Sternallé. Riešenie centrálnej časti romanticky upravenej verejnej záhrady na konci 19. storočia. Dobová pohľadnica. Repro Jozef Lenhart

Žiaľ, ani Korunovačný pahorok a ani jedinečný koncept Sternalle sa nezachoval vo svojom pôvodnom historickom riešení. Z konceptu zostalo iba k Dunaju otvorené námestie, riešením pripomínajúce námestie sv.Marka v Benátkach. Park bol postupne upravovaný, jeho racionálne navrhnuté priame komunikácii menené až postupne aj s alejami zanikli. Charakteristické klasicistické riešenie sadu, to čo ho robilo jedinečným, vystriedala voľnokrajinárska úprava s meandrujúcimi chodník. Z pôvodnej koncepcie zostali prežívať iba štíhle siluety čierneho topoľa. Pôvodne tvorili dominanty krajinárskej záhrady v línii dunajského nábrežia a výletnej kaviarne, Aucafé, ktorej architektúra pripomínala stĺpovým portikusom záhradné klasicistické paláce.

V roku 1839 prešla ani nie päťdesiatročná mestská záhrada radikálnou zmenou.[12] Lužný les nadobudol vzhľad veľkej, biedermeierovsky riešenej domácej záhrady a stal sa miestom rodinných vychádzok a pohody. Ani táto originálna „meštiacka“ úprava sa nezachovala. V druhej polovici 19. storočia prešiel sad ďalšími štýlovými Petzoldovsko-romantickými zmenami, z ktorých dodnes zostal gotický altánok vytvorený z prenesenej vrcholovej časti veže kostola františkánskeho kláštora. Takto ho už poznáme z pohľadníc vydaných koncom 19.storočia.

12 O nový, biedermeierovský vzhľad petržalského sadu sa postarali bratislavskí rodáci Florián Romer a Štefan Endlicher, ktorí záhradu doplnili o nové druhy botanicko-dendrologicky atraktívnych drevín. V snahe záhradu zatraktívniť obohatili ju o kvetinový parter so sochami. Pri ich výbere im pomáhal lekárnik a botanik Štefan Lumnitzer.

V rokoch 1933—1937 toto slohové riešenie vystriedala radikálna reformná koncepcia. Pribudli nové dreviny a rozárium. Aktuálny záhradný prvok, ktorého vznik súvisel so zvýšeným botanickým záujmom.[13]

Aj toto riešenie malo iba krátku trvácnosť. V 70. rokoch 20. storočia prešla verejná mestská záhrada ďalšou radikálnou obnovou. Došlo k odstráneniu všetkých starších sochárskych diel a objektov, ktoré spoluvytvárali historické prostredie sadu a podieľali sa na jeho nostalgickej atmosfére. Na mieste niekdajšieho rozária pribudla „socialistická" fontána (Ambróz Balážik), pri chodníkoch vzniklo boxové sedenie so symbolmi zverokruhu, do niekdajšieho centrálneho kvetinového parteru bola osadená socha štúrovského básnika Janka Kráľa (dielo Fraňa Gibalu). Sad sa presvetlil, jeho niekdajšiu intimitu nahradili veľkopriestorové interiéry, zmenil sa jeho názov a na pozadí sadu sa objavila nová dominanta, silueta architektúry mostového pilóna s „Ufo" kaviarňou.

Obnova nerešpektovala historickú minulosť verejného sadu a nestavala na niektorom z jeho slohových riešení. Prišla s novou koncepciou „parku" pre voľnočasové aktivity. Bez rešpektu k výnimočným slohovým a historickým hodnotám tohto krajinárskeho sadu, ktoré ho urobili významným. Namiesto neskorobarokovej slohovej obnovy došlo k jeho radikálnemu zurbanizovaniu bez historickej výpovednej hodnoty. Tá zostala iba v archívnych dokumentoch. Historický sad nahradil „parkový" novotvar bez perspektívy dlhšieho prežitia v ostatnom záhradnom riešení. Na mieste raritného verejného sadu vytvoreného módnym hviezdicovým konceptom alejí sme dokázali nepochopením podstaty jeho hodnoty vytvoriť nový „trendový" verejný krajinársky priestor, ktorý okrem niekoľkých zachovaných majestátnych stromov ani v náznaku nepripomína jeho pôvodné slohové riešenie.[14]

Pôvodné klasicistické hviezdicové riešenie vereného mestského hája na petržalskej strane Bratislavy zrejme inšpirovalo primasa Karola Ambrosa d´Este k pretvoreniu plochy pred Letným arcibiskupským palácom na Cisársku aleju - Fürstenallee (dnes Nám. Slobody). V zachovanom opise sa uvádza, že od hlavného priečelia viedla smerom do námestia hlavná prístupová aleja, ktorú v strede pretínala priečne vedená cesta lemovaná stromami. V križení alejí bola umiestnená fontána. Bolo to dielo vytvorené v intenciách barokového „tapis vert", zeleného koberca, aký bol napr. pred vstupom do Versailles, alebo vo viedenskom Schönbrunne či pred Palazzo Pitti. Projekt údajne nebol zrealizovaný. Potom však zostáva nezodpovedaná otázka, ako mohlo dôjsť k pomenovaniu tohto predpalácového priestoru na Fürstenallee – Cisársku aleju (skomolene Firšnál), keď tu aleja nikdy nebola. Bez jej existencie, hoci aj krátkej, by takéto presné pomenovanie nikdy nemohlo vzniknúť.

13 Bolo dielom mestského lekárnika a veľkého milovníka ruží Rudolfa Limbachera. Rozárium sa nachádzalo v centrálnej časti sadu. Tvorilo ho 5000 ružových kríkov a 500 druhov ruží. Riešené bolo na spôsob rozľahlej, do seba uzavretej pergoly v strede ktorej bol bazén so sochou.

14 Ako ďalšia prírodno-krajinárska záhrada sa uvádza v Bratislave záhrada San Sousi. Nachádzala sa vysoko nad mestom, v lokalite dnešnej Juventi a bola založená na prelome 18.—19. storočia.

KRAJINÁRSKE ZÁHRADY

Od konca 18. storočia postupne vznikali ďalšie krajinárske záhrady. Staršie, na údržbu nákladné francúzske záhrady nachádzajúce sa pri šľachtických sídla sa postupne menili na voľnejšie koncipované anglické záhrady a súčasne s novým pohľadom na prírodu dochádzalo k jej vášnivému obhajovaniu, nadchýnaniu sa pôvodnými estetickými hodnotami a hedonistickému oddávaniu sa liečivým účinkom prírody. Lokality s termálnym prameňom sa stali vyhľadávanými výletnými prímestskými destináciami, ktorých okolie sa kultivovalo a menilo na rozsiahle krajinárske záhrady.

Na prelome 18. a 19. storočia vznikli na území Bratislavskej župy tri špecifické krajinárske záhrady - kúpeľné parky. Doteraz nebola ich riešeniu venovaná zo strany odborníkov žiadna pozornosť, pritom ide o veľmi svojrázny typ verejnej a relaxačnej záhrady s originálnym riešením sadovej úpravy. Základným princípom kúpeľnej záhrady je jej prirodzená krajinárska kompozícia a asymetrické zoskupenie stromov s cieľom získať na relatívne malej ploche zaujímavé scenérie, vyvolávajúce požadované emócie. Kúpeľný les-háj stavia na kráse jednotlivých prírodných prvkov, využíva krásu prirodzene rastúcich stromov, kríkov, bylín, obrovské možnosti, ktoré poskytuje zoskupenie rozmanitých druhov, krásu trávnikov a kvitnúcich lúk, prirodzene uplatňovanej vody, krásu prirodzene modelovaného terénu a pod. Netvorilo sa iba s rastlinstvom, neformoval sa iba pôdny povrch, ale s veľkým citom sa začalo pracovať aj na umiestňovaní architektúry - besiedok, vyhliadok, odpočívadiel, lavičiek, a na správnom vedení chodníkov, ktorými sa celok sprístupňoval. Všetko sa riadilo snahou prezentovať krajinu v ideálnej podobe aby emócie boli čo najúčinnejšie, podľa požiadaviek zakladateľa. Kvetinové záhony a rondely zdobili parter pred kúpeľnými budovami, tvorili výtvarný akcent, niekedy s gejzírom, a v duchu biedermeieru boli obrúbené plôtikom z oblúkovito prepletaných prútov.

Pri Bratislave to bola lokalita Železnej studničky, v Pezinku miestne výletné miesto pri termálnom prameni Marienbad a výletný komplex pri prameni vo Svätom Jure.[15]

Obľúbeným výletným miestom Prešpurákov-Bratislavčanov bol areál „Eisenbrundel" - Železná studnička, prameň s vysokým obsahom železa. Bola koncovou lokalitou Mlynskej doliny, tvorenej siedmymi objektmi mlynov, ktoré okrem svojej primárnej funkcie dokázali poskytnúť príležitostným návštevníkom, prichádzajúcim do tohto odľahlého kúta mesta i občerstvenie. S návštevou prameňov boli spojené i výlety do priľahlej prírody. O jej príťažlivý, romantický vzhľad sa zaslúžili nielen liečivé pramene ale i sústava jazerných zdrží napájajúcich vodou mlyny a ich pokojné hladiny so zrkadliacim sa okolím. V roku 1828, spolu so začínajúcim rozmachom kúpeľníctva

15 Svätojurské kúpele mali najväčší chýr v 18. storočí. Pri sírnom prameni sv. Štefana vyrástla honosná budova s hosťovskými izbami a okolie bolo záhradne skultivované. Zanikli v 20. storočí a bývalá historická budova sa zmenila na Ústav sociálnej starostlivosti o mládež. V Pezinku vznikla kúpeľná budova v roku pri sírnom prameni už v roku 1777. Nachádzali sa v lokalite Cajla. Navštevovali ich viac zdraví na rozptýlenie ako chorí na liečenie.

na Slovensku a priznaním liečivých účinkov prírody na zdravie človeka dochádza v lokalite Železnej studničky k postaveniu prvej kúpeľnej budovy – Ferdinandových kúpeľov, kasína, divadelnej sály a k záhradnej úprave okolia. Popri skultivovaniu prostredia okrasnými kvetinovými partermi boli do areálu vybudované príjazdové cesty a chodníky k jazerám, ktorých úžitkovosť sa začala využívať i na rekreačné člnkovanie a rybolov. V oblasti železitých prameňov tak vznikol ďalší rekreačný krajinársky les s okrasnou kúpeľnou záhradou, kde postupne pribudli i nové druhy farebne atraktívnych drevín.

V roku 1868 vzniká v samom strede mesta zásluhou vtedajšieho starostu Bratislavy, Henricha Justiho, ďalší verejný, krajinársky upravený priestor – Študentský les, dnes známy ako Horský park. Svojou koncepciou a riešením odráža dobové realistické ponímanie záhradných úprav preferované predovšetkým tvorbou významného nemeckého záhradného architekta, jedného z najvýraznejších a najdôležitejších osobností záhradného umenia 19. storočia, Carla Eduarda Adolfa Petzolda. Zodpovedá názorom sformulovaným v jeho diele Die Landschafts-Gärtnerei (1861), kde okrem opisu nového záhradného štýlu, založeného na rešpektovaní krajiny, rieši i pôsobenie farieb a uplatnenie cudzokrajných drevín v záhradných krajinárskych kompozíciách. Petzoldove názory viedli nielen ku vzniku novej bratislavskej krajinárskej záhrady, ale ovplyvnili i neskoršie romantické záhradné úpravy už vtedy takmer storočnej petržalskej Sternallé, Lužného hája – dnešného Sadu Janka Kráľa a štýl výsadby jeho centrálneho kvetinového parteru.

Študentský les vznikol úpravou už jestvujúceho lesného prostredia tvoreného malebným porastom viacstoročných dubov, jedlých gaštanov a borovíc, ktoré v novovytvorených priehľadoch doplnili v intenciách Petzoldovho riešenia skupinky líp, tisov, ale i exotické platany a ginká. Les dostal nové farebné akcenty, sieť chodníkov s odpočívadlami vybavenými liatinovým záhradným mobiliárom a drobnými, originálnymi atrakciami ako kruhové lavičky, gloriet, pavilón, rozhľadňa či studničky. Časť pôvodného vybavenia sa zachovala dodnes a vytvára nezameniteľnú historickú atmosféru tejto jedinečnej krajinárskej mestskej záhrady.

ROMANTICKO-SENTIMENTÁLNE ZÁHRADY

Pri neoslohových vilách palácového typu, ktoré si bohatí bratislavskí mešťania stavali na svahoch Palisád a k nim patriacich viniciach koncom 19. a na začiatku 20. storočia, vznikali posledné meštiacke, romanticko-sentimentálne mestské okrasné záhrady. Svojim riešením zodpovedali typu stavby, inšpirovali sa ich štýlom a odrážali nielen dobový vkus, ale i vkus vlastníka. Vzhľadom na neveľký priestor, ktorý obklopoval vilu, šlo predovšetkým o parter s kvetinovými záhonmi a kvitnúce kríky. Odrastené dreviny sa vyskytovali iba výnimočne, len keď to dovolil rozmer parcely.

Albrechtova záhrada na Kapitulskej ulici v Bratislave vznikla okolo polovice 19. stroročia, v období biedermeieru. Jej vznik podnietil spoločenský život, ktorým majitelia domu žili. Šlo o vytvorenie malej, vnútroblokovej záhrady s jednoduchými kvetinovými hriadkami - "grupňami" s letničkovou výsadbou, ktorá zmalebňovala

dvor s nádhernou dominantou gotickej veže blízkeho kostola klarisiek. Nebolo to dielo uznávaného záhradného architekta, ale ukážka tvorivosti pani domu v intenciách dobovej estetiky a jej „jemnocitu". Koncom 19.storočia do nej pribudol secesizujúci altánok ľahkej drevenej konštrukcie, kde sa odohrávali rodinné posedenia s priateľmi a prevádzalo nedeľné muzicírovanie. Dnes je dom a domová záhrada v obnove. Treba veriť, že sa priestoru vráti jeho niekdajšie riešenie a jedinečné historické i umelecké génius loci, ktorým sa priestor vyznačoval.

K najzaujímavejším záhradným projektom patrila **Prüger-Wallnerovská záhrada**. Meno dostala po svojich majiteľoch, ktorí ako vlastníci hotelov Carlton a Savoy patrili k mestským prominentom. Vznikla koncom 19.storočia, keď si na severovýchodnom svahu kopca s Horským parkom postavili svoju reprezentačnú vilu. Pomerne členitý, svahovitý terén umožnil vytvoriť terasu s malým bazénom, okolo ktorého bola záhrada upravená v prírodno-krajinárskom štýle. Zvyšná časť pozemku slúžila ako úžitková záhrada so skleníkmi, kde sa pestovali kvety a zelenina. Z pôvodných záhradných úprav sa nezachovalo takmer nič. Jej niekdajšie veľkorysé riešenie už pripomína len niekoľko mohutných stromov, zvyšky schodiska a základy skleníkov.

Ďalšia pozoruhodná bratislavská záhrada sa nachádzala **pri kaštieli Moriza Huga, grófa zo Saint Genois d´Aneaucourt** a významného chovateľa turfových pretekárskych koní. Svoje veľkolepé, impozantné sídlo, architektúrou pripomínajúce Čákyho palác v Prievoze, si nechal postaviť v rokoch 1890-1892 na rozsiahlej parcele v zalesnenom prostredí Študentského lesa. V dobe vzniku sa mu hovorilo „U Belgičana", podľa krajiny pôvodu vlastníka. Neskôr tento pozoruhodný stavebno-záhradný komplex premenovali Bratislavčania na Eleonórin dvor podľa mena ovdovelej manželky grófa Huga.

Rozsiahla okrasná záhrada patriaca ku kaštieľu bola riešená vo formálne vyzretom krajinársko-eklektickom štýle. Vznikla na mieste starého dubového lesa, ktorého odrastené stromy sa stali súčasťou záhradného konceptu. Výraznými kompozičnými a výtvarnými prvkami záhrady boli jazierka, rybník, ale i majer a žrebčín s anglickými plnokrvníkmi. Záhrada grófa Huga patrila k najlepším prejavom tohto záhradného štýlu nielen v Bratislave, ale i na Slovensku. V roku 1996 prešiel objekt rozsiahlou obnovou, ale terasy záhrady a skleníky patriace k pôvodnému riešeniu kaštieľneho areálu dodnes zostali bez záujmu o obnovu tohto pozoruhodného záhradného areálu a chátrajú. Žiaľ, časť pôvodnej záhrady už bola rozparcelovaná na výstavbu. Objekt slúži rektorátu Ekonomickej univerzity.

Určite k vrcholom krajinárskeho záhradného umenia nielen na území veľkej Bratislavy alebo župy patrí **záhrada Rusovského kaštieľa.** Napriek nesporným dendrologickým hodnotám, zachovaným krajinárskych kompozíciám so zvyškami pôvodnej záhradnej architektúry nebola jej vývoju, riešeniu a významu venovaná zodpovedajúca pozornosť. Ako areál kde dožívala svoje vdovské roky belgická princezná Štefánia, vdova po následníkovi habsburského trónu, patrila kaštieľska záhrada k formálne najdokonalejším prejavom záhradného umenia na začiatku 20. storočia minimálne v strednej Európe.

Vznikla na mieste staršej barokovej záhrady založenej súčasne s výstavbou neskorobarokového vidieckeho sídla Zichyovcov. Informácie o jej riešení absentujú podobne ako správy o riešení okrasnej záhrady založenej pri neogotickom kaštieli v rokoch 1841—1846, ktorého projektantom bol Franz Beer. Ako inšpirácia mu poslúžil zámok v anglickom Windsore a je prirodzené, že i priľahlá záhrada bola riešená v anglickom štýle. Autora jej koncepcie /zatiaľ/ nepoznáme. No bol to buď staviteľ kaštieľa, alebo jeho spolupracovník Gervasius Immelin. Park bol rozčlenený meandrujúcimi cestičkami a alejami do niekoľkých segmentov s trávnatými lúkami, na ktorých boli roztrúsené skupinky stromov a solitérne exempláre. Výrazná úloha v celkovom riešení záhradnej krajiny pripadla dunajskému ramenu, ktorého tok výrazne oživil rovinatý terén, poskytol príležitosť pre uplatnenie drobnej záhradnej architektúry, nové pohľady a romantické zákutia. Súčasťou záhrady bola i obora, bažantnica a objekty hospodárskeho dvora.

Priestor pred otvoreným nádvorím tvoril kvetinový parter riešený v historizujúcom štýle. Tvoril nástup do krajinárskej záhrady. Takto ho poznáme z fotografii zachytávajúcich kaštieľ a jeho bezprostredné okolie na konci 19. storočia. Parter dopĺňali tisy tvarované do kuželov vo francúzskom štýle.

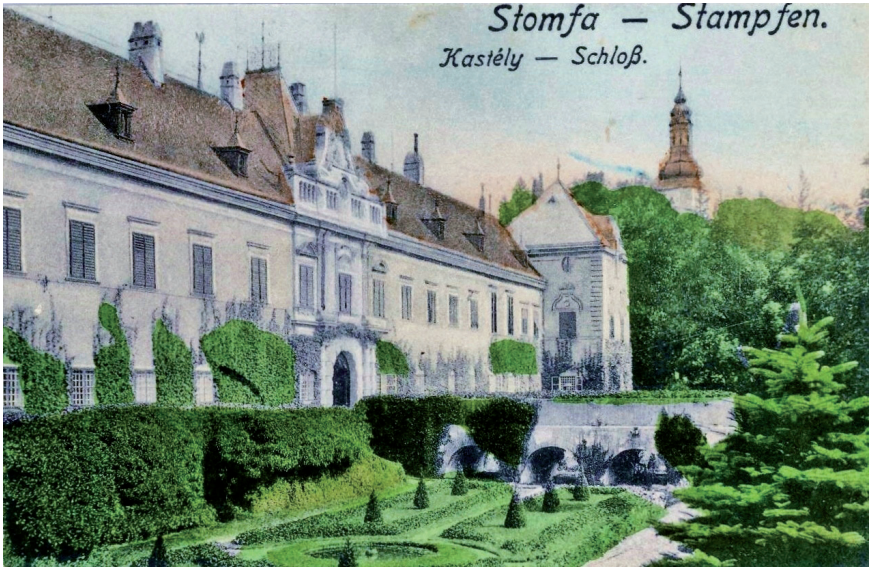
Pôvodný koncept krajinárskej záhrady zrejme neprešiel výraznejšími zmenami ani po získaní kaštieľa princeznou Štefániou a jej manželom Elemírom Lónyayom. Záhrada zostáva aj po roku 1906 nezmenená. Iba sa skultivuje a rozšíri o Stephaneum - veľké záhradníctvo, ktoré tvorilo až 36 skleníkov. Východne od kaštieľa bola ulica pozoruhodných hospodárskych objektov riešených v holandskom štýle. Keďže nebola pamiatkovo chránená bola okolo roku 2000 zasanovaná a na jej mieste vznikla súčasná vilová výstavba pri kaštieli.

Dnes je rusovská kaštieľska záhrada cenná už iba dendrologicky a druhovou pestrosťou drevín. Niekdajšie veľkolepé krajinárske riešenie v ostatných rokoch zaniklo a splanelo. Zostali iba fragmenty bývalých záhradných objektov a tajomné zákutia tvorené dunajským ramenom pretekajúcim parkom.

Krajinárska okrasná záhrada na Slovensku zapustila hlboké korene a možno povedať, že jednotlivé vývojové fázy jej anglických a romantických riešení našli u nás odozvu so zmenami, ktoré ešte doteraz neboli súborne spracované, a ktoré v dôsledku nedostatočnej starostlivosti o tieto celky nebude už ani možné seriózne podchytiť a vyhodnotiť. Pritom sa na našom území nachádzali v 19.storočí krajinárske záhrady mimoriadne vysokej hodnoty. Silný vplyv na ich riešenie mali zásady úprav vyslovené Angličanom Humphry Reptonom, a Nemcami Hermannom von Pucklerom a Eduardom Petzoldom. Pre našu krajinársky riešenú záhradu neoslohového obdobia je tiež príznačné, že sa v nej v dôsledku oneskoreného prejavu objavovali aj prvky typické pre romantizmus. Vo zvýšenej miere sa v nich uplatňovali rôzne záhradnícke kultivary, pestrolisté stromy a dreviny s rozdielnym odtieňom zelene listov. Rapídne začal stúpať záujem o uplatňovanie kvitnúcich drevín a trvaliek. Používali sa dvojakým spôsobom - ako prirodzené zoskupenia, resp. v záhonoch, usporiadané do typických dobových kompozícii.

Typickým prejavom romantickej krajinárskej záhrady bolo riešenie areálu kaštieľa v Stupave. To, čo sa tu podarilo vytvoriť, predstihlo všetky lokálne úpravy okrasných záhrad v Bratislavskej župe. Vznik **romantickej záhrady v Stupave** súvisí s Károlyiovskou prestavbou kaštieľa v eklektickom neorenesančnom „francúzskom" štýle, ku ktorej došlo po roku 1867. V nadväznosti na ukončenie stavebných prác bola sparkovaná i niekdajšia vodná priekopa, pozostatok vodného hradu, ktorá sa zmenila na pseudorokovú okrasnú záhradu s bohatou kvetinovou hriadkovou výsadbou a vodotryskami. Veľká zadná záhrada s jazerom, ku ktorému sa kaštieľ otváral akýmsi čestným nádvorím, bola už riešená v štýle romantickej krajinárskej záhrady. V tejto súvislosti sa v literatúre spomína meno záhradníka českého pôvodu, Josefa Krupičku. Nemožno ho však považovať za autora záhradného konceptu a vybudovanie jeho štýlu, pretože záhrada vzniká už v sedemdesiatych rokoch 19.storočia a jeho meno sa na stupavskom panstve objavuje až po roku 1920.

Žiaľ, unikátne riešená stupavská kaštieľska záhrada sa vo svojom romantickom riešení dodnes nezachovala. Jej vzhľad dokumentujú už iba dobové pohľadnice. V súčasnosti prežíva už iba ako torzo niekdajšieho konceptu. O jej zánik sa do veľkej miery pričinil požiar kaštieľa v roku 1947 a jeho následná obnova, ktorá nezhodnotila jeho romantickú prestavbu, a vlastne objekt a park nerešpektovala v ich pamiatkových hodnotách.[16]

Stupava - Károlyiovská prestavba kaštieľa viedla i k vzniku romanticko-barokovej záhrady. Dobová pohľadnica. Repro Jozef Lenhart

16 Viac o parku v inom zborníkovom príspevku.

Stupava, záhradné priečelie kaštieľa s jazerom a sochárskou výzdobou z konca 19. storočia. Dobová pohľadnica. Repro Jozef Lenhart

RARITNÁ ZÁHRADA

Najromantickejšou a súčasne i najbizarnejšou bratislavskou záhradou, určite aj Slovensku, je **Brunissova záhrada** v Bratislave /Hlboká cesta č.8/. Vznikla ako reminiscencia na talianske barokové terasové záhrady a pripomienka materskej krajiny jej tvorcu, ktorým bol kamenársky majster a podnikateľ talianskeho pôvodu Vittorio Brunisso. Záhrada je jeho autorským dielom. Je nielen tvorcom jej ideového konceptu, technického riešenia, ale i bohatej a nevídanej sochárskej výzdoby. Vytvoril ju na nehostinnej parcele patriacej k prízemnej neoklasicistickej vile, na strmom skalnatom svahu zvažujúcom sa do vnútromestského „kaňonu" Hlbokej cesty. Prudký zráz terénu zmiernil a zrytmizoval terasami, prepojenými stúpajúcimi schodiskami a na ich plošinách založil odpočinkové „parteri" s mobilnou, črepníkovou zeleňou. Súčasťou vily a záhrady bol i kamenosochársky ateliér, v ktorom Vittorio Brunisso tvoril záhradné doplnky pre zámožnejšiu bratislavskú klientelu a súčasne vytváral i architektonické prvky, dekoratívne vázy a skulptúry do svojej záhradnej „galérie".

Brunisso nebol klasický kamenár. Tak trochu predbehol dobu a z apeninského poloostrova priniesol do Bratislavy nielen barokovú taliansku záhradu toskánskeho typu, ale i nové odlievacie technológie napodobňujúce kameň. Z umelého kameňa vytvoril aj bohatú výzdobu svojej atypickej záhrady, kuželkové balustrády terás, schodiská, fontánky, architektonické články pavilónov, obelisky, lavičky, solitérne plastiky, vázy... Rozprávkové riešenie záhrady však nie je samoúčelnou hrou domáceho „záhradníka". Je zhmotnením spomienky na slávnu, nádhernú a očarujúcu taliansku záhradu Isolla Bella, ktorú nechal vybudovať roku 1632 Carlo III. Boromejský pre svoju ženu Isabelu na ostrove uprostred jazera Lago Maggiore. Brunissova záhrada vznikla ako parafráza jednej z najslávnejších záhrad sveta. Je nielen neobyčajná svojim riešením. Je bratislavskou Isolla Bellou. Ňou sa aj končí doba romantických záhrad v Bratislavskej župe.

ZÁHRADNÁ MODERNA

Prelom v riešení záhrad a postupné popieranie ich romantického charakteru nastáva v 20. rokoch 20. storočia. S nástupom novej funkcionalistickej architektúry prichádza, predovšetkým do Bratislavy, nový typ okrasných záhrad, a zásadne iný spôsob ich výsadby a výberu druhovej skladby drevín. Na parcelách modernisticky riešených víl sú zakladané záhrady rodinného typu, ktorých zelené zatrávnené plochy spravidla dopĺňajú solitéry, často až botanickej hodnoty, zaujímavé predovšetkým farbou a svojim habitusom. Tvorba kvetinových záhonov je skôr výnimočné a využíva sa pre farebné oživenie, a spestrenie zelenej záhrady.

Vzorovým príkladom je bratislavská **Kochova záhrada** na Partizánskej ulici v Bratislave. Založil ju MUDr. Karol Koch v tridsiatych rokoch 20. storočia ako súčasť svojho funkcionalisticky riešeného sanatória. Tak, ako architektúra, liečebne i riešenie jej záhrady sú svojou štýlovou jednotou a komplexným riešením v pomeroch Slovenska unikátom. Záhrada je zaujímavá exotickou skladbou drevín, drobnou účelovou

záhradnou architektúrou, výsadbovým plánom a výtvarným dotvorením. Vytvorená bola ako oddychové a relaxačné prostredie pre pacientov, a dodnes, napriek devastácii, šíri pozitívnu energiu.

Záhrada bola zasadená do svahovitého terénu, čo viedlo k vytvorenou niekoľkých terás prepojených cestičkami. Na nich sa nachádzali lavičky, bazén, fontánová nádrž s vodopádom a intímne zelené zákutia, ktoré dotvárali plastiky symbolizujúce lásku, viacfigurálne kompozície „Milenci" a „Materstvo".

Záhradu založil slovenský botanik a záhradník Arboréta v Tesárskych Mlyňanoch, Jozef Mišák. Je to jeho najdokonalejšie a najsystematickejšie vybudované záhradné dielo, a kľúčové dielo v domácej záhradnej tvorbe i v jej histórii. Navrhol ju ako stálozelenú záhradu, ktorá vyniká zaujímavým ideovým konceptom a pestrou dendrologickou skladbou. Na neveľkej ploche záhrady bolo v solitéroch i kompozíciách vysadených až 120 druhov exotických drevín, z toho 30 ihličnatých a 26 listnatých. Napriek svojej výnimočným a faktu, že ide o profilové dielo domáceho záhradného architekta, budúcnosť záhrady, jej zachovanie a obnova sú ohrozené. Štát už nechce chrániť Kochovu záhradu. Krajský úrad životného prostredia je rozhodnutý, že ju vyradí spomedzi chránených areálov.

EPILÓG

V minulosti, ale i nedávno realizované „rekonštrukcie" historických záhrad sú v skutočnosti prestavby, a to počnúc koncepciou, cez riešenie pôdorysu, sadovnícke úpravy až po výtvarné dotvorenie. Nerešpektuje sa slohová čistota a ani pôvodné, spravidla originálne historické riešenie záhrady, ktoré ju v minulosti preslávilo a udržalo v povedomí ako výnimočný záhradný útvar. Realizovaný spôsob obnov nemožno chápať ako pamiatkovú obnovu zaniknutých hodnôt historickej záhrady, ale ako vytvorenie pseudoštýlového novotvaru, ktorý má ďaleko nielen k historickému riešeniu záhrady, ale i k vytvoreniu súčasnej záhrady realizovanej aktuálnymi výrazovými prostriedkami. Vo svojej podstate a vo výslednom tvare ide o „urbanizovanie parkov", bez empatie a pochopenia ich historickej podstaty. Je na čase tento prežívajúci trend zmeniť a siahnuť, ako v prípade rekonštrukcie Grassalkovichovej záhrady alebo záhrady Bratislavského hradu, k totálnej rekonštrukcii. Žiaľ, tzv. baroková Kutscherfeldova záhrada (Medická) ale už i baroková Grassalkovichova záhrada sa menia na detské ihriská a verejne užívané záhradné priestranstvo bez rešpektovania ich nákladnej „slohovej„ obnovy a nového inventára. Takýto zásah predstavuje výrazne negatívnu zmenu, zásah nielen do jeho historickej atmosféry ale i do fyzického stavu.

Pokiaľ ide o stav historických záhrad na Slovensku, podľa údajov poskytnutých pamiatkovým orgánom Slovenskej republiky máme u nás evidovaných okolo 300 historických záhrad. Takmer všetky sú riešené v anglickom, resp. romantickom štýle alebo ide iba o krajinárske parky. Žiaľ, nie všetky sú vyhlásené za prírodné kultúrne pamiatky. Z nich až 80% je v nevyhovujúcom stave, resp. na hranici svojho zániku a totálnej straty pôvodných slohových hodnôt. Je to zarážajúce, keďže väčšina z nich je súčasťou pamiatkovo chránených objektov. V Čechách je, na rozdiel od Slovenska, iba

v správe štátu momentálne 82 historických záhrad, ktoré svojim slohovým riešením zachytávajúcich celú ich vývojovú škálu. Od kláštorných stredovekých záhrad, cez renesančné, barokové, anglické, romantické, sentimentálne, pseudoslohové až po modernistické... Niektoré z nich sú pod ochranou UNESCO a stále pribúdajú ďalšie rekonštrukcie záhrad. Situácia na Slovensku je diametrálne odlišná, stav našich okrasných historických záhrad je žalostný a na ich výnimočné hodnoty už poukazujú iba archívne dokumenty.

Pre ich ďalšie zachovanie je potrebné, aby boli rešpektované ako umelecké dielo pamiatkovej hodnoty, chránené pred neodbornou údržbou a umiestňovaním rôznych zariadení nehodiacich sa svoju funkciou do ich historického prostredia (golfové ihriská, kúpaliská, detské ihriská, tribúny, spoločenské stany a pod.). Tak, ako je to rešpektované pri historických parkoch v zahraničí. Súčasne sa neodporúča organizovať v historických záhradách masové podujatia, po ktorých sa živá príroda len ťažko spamätáva a vracia do pôvodnej podoby. Historické parky, ich kultúrny význam a estetická hodnota by sa mali viac popularizovať a cielene na ich význam upozorňovať. Mali by sa stať, tak ako záhrady vo Francúzku, Taliansku alebo v Čechách, turistickými destináciami a byť navštevované ako špecifické expozície.

Napriek tomu, že súpis historických záhrad na Slovensku sa začal spracovávať už pred rokom 1955, dodnes je táto úloha nedoriešená. Mnohé záhrady boli z prvotnej evidencie postupne vyradené pre stratu hodnôt, preklasifikované na stavebné pozemky, alebo neboli do návrhu ochrany zaradené bez spresnenia dôvodov. Svojvoľne sa aj vo vytypovaných záhradách realizovali neprimerané zásahy vedúce k zničeniu ich historickej hodnoty. Mnohé dodnes neboli kvalifikovane vyhodnotené. A to aj napriek sprísnenej ochrane uvedenej vo Florentkej charte a dohľadu UNESCO sa na tento segment pamiatok zabúda.

POST SCRIPTUM

Rozsah príspevku nedovolil venovať sa ďalším zaujímavým šľachtickým a mestským záhradám, ktoré v minulosti vznikli na území Bratislavskej župy, ako bola napr. bratislavská prepoštská záhrada, rajská záhrada františkánskeho kláštora a kaštieľska pálffyovská záhrada v Malackách, záhrady pri Veľkom a Malom evanjelickom kostole v Bratislave, secesná farská záhrada pri Modrom kostolíku... Pozornosť si určite zaslúži i dnes už zaniknutá baroková a neobaroková záhrada francúzskeho typu pri Pálffyovskom kaštieli v Kráľovej pri Senci. Jedinečnosť jej neobarokovej úpravy spočívala predovšetkým v množstve sôch, kvetinových váz a sochárskeho mobiliáru, ktorý ju dotváral. Niekoľko diel z nej dnes druhotne zdobí kúpeľný park v Piešťanoch a pár kamenosochárskych objektov sa dostalo i do areálu loveckého pálffyovského kaštieľa vo Vinosadoch, ktoré však boli pri jeho nedávnej obnove vyhodené.

Podobne totálne zanikla i francúzska záhrada pri unikátom barokovom kaštieli vo Veľkom Bieli (1720—1724), ktorého plocha bola zmenená na ornú pôdu. Zaujímavosťou je, že v šesťdesiatych rokoch 20. storočia bol vypracovaný projekt jej rekonštrukcie. Žiaľ, nebol realizovaný, zostal iba vo výkresovej podobe.

Zúžený bol i počet a hodnotenie bratislavských vilových funkcionalistických záhrad.

Tomášov - inštalácia keramických sochárskych objektov v priestore tzv. zadnej záhrady, stav 2015. Foto Jozef Lenhart

Zoznam použitých zdrojov: :

BAHNA J.M, BERKA, T.: Vily nad Bratislavou, Marenčin PT spol. s.r.o. , Bratislava 2013

HAVLÍK, M. –SABADOŠOVÁ, E: Kaštieľ v Tomášove, architektonicko-historický a umeleckohistorický výskum, 2007

JANOTA, D., BAGIN, A.: Historická zeleň Bratislavy, Obzor, Bratislava 1977

KUBÍKOVÁ, M.: Arcibiskupská záhrada – Lippayova, Archív Mestského ústavu pamiatok, Bratislava

LENHART, J.: Kaštieľ v Tomášove, Pamiatky a múzea, 1/2012, str.48-54; SNM a Pamiatkový úrad v Bratislave 2012

PALIGA, J., 1969: Renovácia Sadu Janka Kráľa. Mestaká správa komunikácií, Bratislava. Manuscript, depon. in: Mestský ústav ochrany pamiatok Bratislava.

REHÁČKOVÁ, T.: Historické záhrady a parky v Bratislave, Trio Publishing, Bratislava 2013

REBRO, A.: Vzácne a obdivované vody Slovenska, Balneologické múzeum Piešťany, 1996

REŠOVSKÁ, Z., KLUČÁROVÁ, Z.,: Revízia a evidencia historických parkov a záhrad na území Bratislavy. ZARES Bratislava. Manuscript, depon. in: Mestský úrad pamiatkovej starostlivosti Bratislava 1988

REŽNÁ, N. a kolektív: Parky a záhrady, Kultúrne krásy Slovenska, Dajama, Bratislava 2010

ROYT, J., ŠEDINOVA, H.: Slovník symbolu, Mladá fronta, 1998

TOMAŠKO, I.: Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku, Bratislava, Veda 2004

VAGENTKNECHTOVÁ, V., 1992: Rusovce – zámer pamiatkovej obnovy úpravy parku. Interný materiál PÚ SR, 22 pp.

Ing. Natália Foltinovičová, PhD.
Mesto Hlohovec, Mestský úrad, Odbor životného prostredia

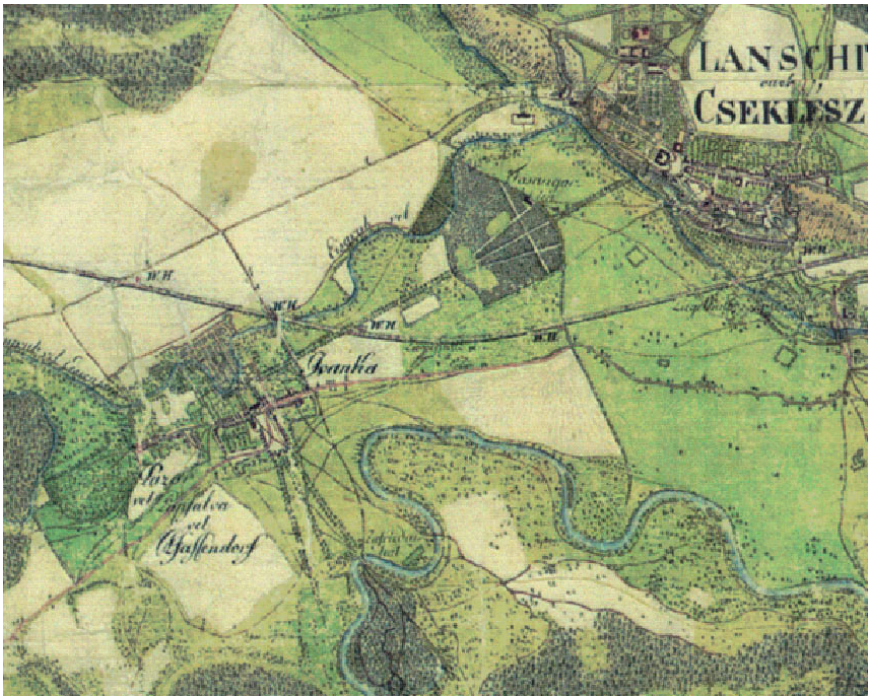
Historické parky a záhrady bratislavského kraja

Historická zeleň je všeobecným pojmom, ktorý v sebe zahŕňa rôznorodé kategórie záhradných a parkových úprav, krajinných a krajinno-urbanistických kompozícií, ale aj pamätné a iným spôsobom významné stromy. Základnými charakteristikami, ktorými možno rámcovo vymedziť objekty historickej zelene, je ich existencia v rámci určitých architektonicko-urbanistických vzťahov, prírodného prostredia, jedinečnosť a nenahraditeľnosť v danom kompozičnom celku. Bratislavský kraj je bohatý na objekty historickej zelene, príspevok je zameraný na prehľad vybraných parkov nadregionálneho významu s jedinečnými historickými hodnotami.

Park pri kaštieli v Bernolákove je evidovaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu ako pamiatkový objekt pod č.364/3. Park bol prebudovaný z barokovej podoby do prírodno-krajinárskeho slohu, posledná historická úprava pochádza z 19. storočia. Kaštieľ a park patrili rodu Eszterházyovcov. V parku sa od roku 1995 nachádza 9-jamkové golfové ihrisko, ktoré bolo vybudované ako prvé na Slovensku.

Národná kultúrna pamiatka kaštieľ a park v Ivanke pri Dunaji bola zapísaná do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu v roku 1963. Úpravy záhrady realizované v období baroka popisuje v dobovej literatúre viacero autorov. Rotenstein (1783) vo svojom diele uvádza, že v záhrade na parteri sa nachádzalo 94 pomarančovníkov, kvetinové záhony, množstvo domácich a dovezených (amerických) rastlín, dva otvorené záhradné domy. Ako v diele uvádza ďalej, cez most ponad rieku severozápadne od kaštieľa, stromoradím pagaštana konského, sa dalo dostať k holandskému domu. Rotenstein popisuje aj zvernicu, do ktorej vedú tri cesty so stromoradiami a záhradu zábav. V záhrade v roku 1774 usporiadali na počesť veľkovojvodkyne Márie Kristíny veľmi honosné slávnosti na lodiach. Prevládajúci sloh parku je v súčasnosti prírodne krajinársky, nevhodným využívaním v minulosti došlo k značnej devastácii parku. Kaštieľ a park sú v súčasnosti majetkom cirkvi, areál kaštieľa je situovaný v centre obce.

Park pri kaštieli v Malinove je zapísaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod č. 452/2. Kaštieľ je postavený na základoch stredovekej pevnosti, obklopenej vodnou priekopou, ktorej zvyšky sú viditeľné dodnes. Park bol upravovaný po roku 1817, v 1. polovici 19. storočia, po roku 1945 a v 50. rokoch 20. storočia. Na súčasnej rozlohe necelých 5 hektárov môžeme nájsť viac ako 200 druhov domácich a cudzokrajných drevín. V súčasnosti je kaštieľ s parkom nevyužitý, vo vlastníctve BSK.

Priame prepojenie panstva patriacemu Antonovi Grassalkovichovi v Ivanke pri Dunaji a panstva rodu Esterházyovcov v Bernolákove a baroková úprava krajiny čitateľná na mape vojenského mapovania. Zdroj mapového podkladu: Archív Pamiatkového úradu SR

Pri kaštieli v Tomášove v časti nazývanej Majorháza sa rozprestiera prírodno-krajinársky park vybudovaný v 18. storočí. Park je evidovaný ako pamiatkový objekt v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod č. 549/2. Upravovaný bol v 19. storočí, rozloha parku je 17 hektárov. Areál kaštieľa a parku prešiel rozsiahlou obnovou a v súčasnosti je využívaný na komerčné účely v oblasti ubytovania a služieb.

Prírodno-krajinársky park pri kaštieli vo Veľkom Bieli je zapísaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod č. 553/2. Počas 2. svetovej vojny došlo k zničeniu veľkej časti kaštieľa a parku. Csákyovský kaštieľ je jedným z najväčších na Slovensku.

Kaštieľ s parkom v Budmericiach dal vybudovať Ján Pálffy mladší v roku 1889 ako poľovnícky zámoček. Park pri kaštieli je zapísaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod č. 390/2. Park bol rozsiahly, včlenený do okolitého lesného porastu. Prevažná časť prírodne-krajinárskeho parku sa zachovala do súčasnosti napriek rozličnému stupňu údržby počas zmien využitia objektu. Park má vysokú dendrologickú a krajinotvornú hodnotu.

Rozsiahla záhrada pri kaštieli v Modre bola založená v 18. stor., v Ústrednom zozname pamiatkového fondu je objekt evidovaný pod č. 487/2. Základom centrálnej

záhradnej úpravy je raster vytvorený živými plotmi krušpánu, členený komunikáciami na štvorcové plochy. Severne prechádza záhrada do prírodne-krajinárskej parkovej úpravy. Objekt prešiel viacerými výraznými vývojovými etapami. V súčasnosti je areál sídlom Malokarpatského osvetového strediska v Modre.

Barokový kaštieľ vo Vinosadoch z roku 1776 sa nachádza v katastrálnom území Malé Tŕnie, v roku 1884 bol prebudovaný. Prírodne krajinársky park z 18. stor. je evidovaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod č. 451/2. Kaštieľ a park sú po obnove.

Park pri kaštieli v Stupave prešiel mnohými premenami, súvisiacimi s historickým vývojom samotného kaštieľa, v Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod č. 540/2. Pôvodné menšie šľachtické sídlo bolo v 17. stor. rodom Pállfyovcov prebudované na opevnený rannobarokový kaštieľ. Z parku, ktorého rozloha bola v čase najväčšieho rozkvetu približne 60 ha, zostal už iba zlomok pôvodných úprav, napriek tomu si ale objekt zachoval svoju jedinečnosť.

Pohľad na jazero v parku kaštieľa v Stupave. Foto archív autorky

Súčasťou areálu kaštieľa vo Veľkých Leváročh bol pôvodne francúzsky park. V polovici 19. storočia bol prebudovaný na anglický park. Súčasťou parku boli romantické pavilóniky a alegorické sochy. V súčasnosti je park zanedbaný a jeho výzdoba poškodená. Objekt je evidovaný v Ústrednom zozname pamiatkoveho fondu pod číslom 761/2.

Historická pohľadnica zobrazujúca kaštieľ a park vo Veľkých Levároch. Foto archív autorky

Prírodne – krajinárska úprava parku pri Pálffyovskom kaštieli v Malackách pochádza pravdepodobne z konca 18.storočia. Ďalšie úpravy sa uskutočnili v neskorších obdobiach. Objekt má vysokú historickú hodnotu, nachádza sa tu množstvo cenných drevín. Park je evidovaný ako pamiatkový objekt pod č. 761/2.

K jedinečným objektom historickej zelene patria aj záhrady, parky a cintoríny v samotnej Bratislave, medzi najvýznamnejšie sa zaraďujú Grassalkovichova záhrada, Lippayovská záhrada (Arcibiskupský palác), Medická záhrada, Ondrejský cintorín, Sad Janka Kráľa, cintorín Kozia brána, Kochova záhrada, Horský park, Slavín a viaceré vilové záhrady. Významným objektom, ktorý je v súčasnosti v zanedbanom stave, je park pri kaštieli v Rusovciach.

V bratislavskej župe, tak ako aj v iných častiach nášho územia, vznikali parky a záhrady vo vzájomnej interakcii s prírodným prostredím, výstavbou sídiel a ich vývoj a konečný vzhľad bol do značnej miery ovplyvnený dobovým vkusom majiteľov. Historická zeleň v jej najrôznejších podobách je nenahraditeľným kultúrno-historickým bohatstvom, ale súčasne aj jednou z najzraniteľnejších kategórií pamiatok, o ktorú často prichádzame vplyvom tlaku na rozširovanie výstavby, nezáujmu a necitlivého prístupu správcov a vlastníkov a nedostatočnému povedomiu o tom, akým prínosom sú „zelené pamiatky" pre nás všetkých. Objekty historickej zelene sú súčasťou kultúrneho dedičstva, ktoré dokumentuje úroveň vyspelosti našej spoločnosti, vyžadujú našu ochranu, odbornú údržbu a obnovu aby sme ich zachovali pre ďalšie generácie.

Zoznam použitých zdrojov:

Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. Mapové podklady [I., II. a III. vojenské mapovanie územia SR]

[Edler von Rotenstein] Gottfried Freiherr von Rotenstein: Cestopis Uhorska. rukopis diela. 1783

RAPAICS, Raymund. Magyar Kertek. Budapešť: 1945. 303 s.

REŽNÁ, Natália et. al. Parky a záhrady. Kultúrne krásy Slovenska. Bratislava: Dajama, 2010. 128 s. ISBN 978-80-89226-82-5

SNOPKO, Ladislav et. al. Kaštiele a kúrie bratislavskej župy. Bratislava: 2012. 161 s. ISBN 978-80-971035-4-5

TOMAŠKO, Ivan. Historické parky a záhrady. Bratislava: Veda, 2004. 158 s. ISBN 80-224-0797-6

URL: <http://www.pamiatky.sk/sk/page/evidencia-narodnych-kulturnych-pamiatok-na-slovensku>

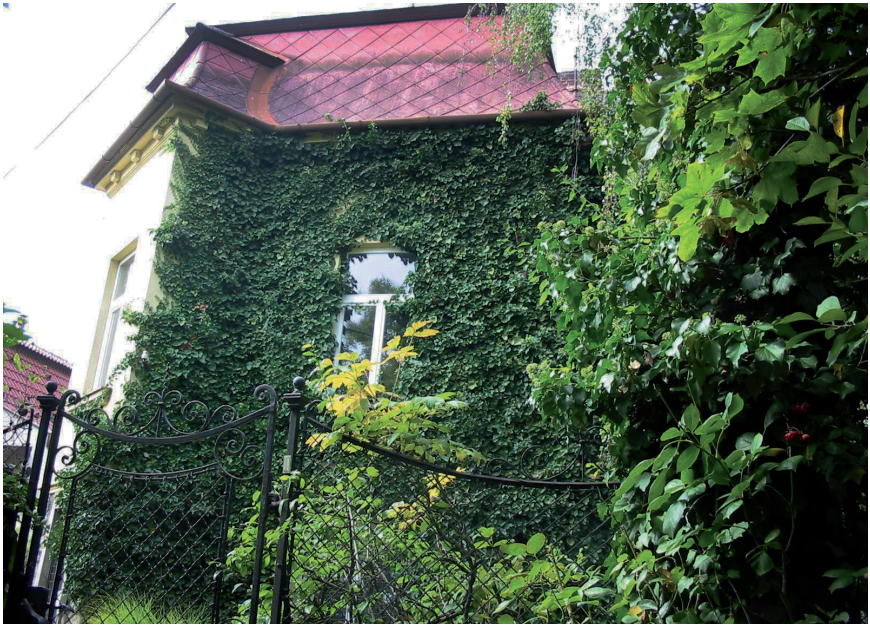
Pohľad na historický Mikulášsky cintorín v Bratislave. Foto archív autorky

Pozostatky sochárskej výzdoby v jednej z vilových záhrad Bratislavy. Foto archív autorky

Prírodne krajinárska úprava Slavína s pohľadom na Bratislavu. Foto archív autorky

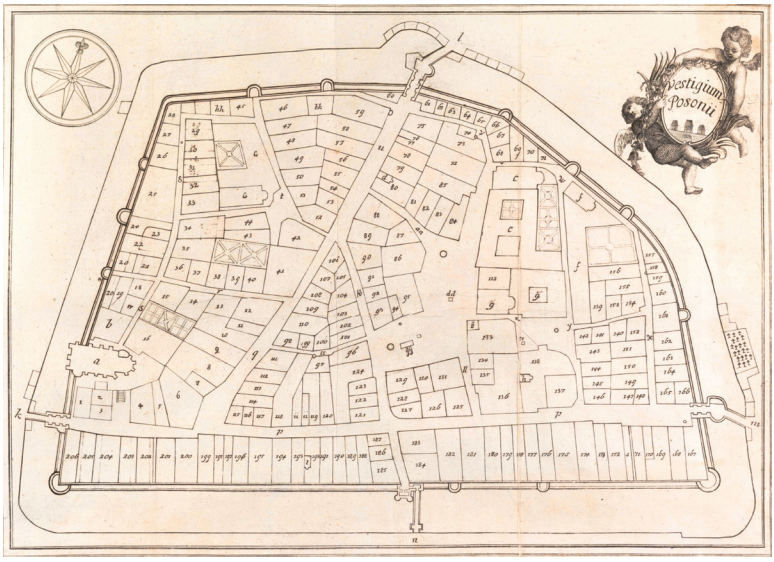

Pohľad na zachovanú pôvodnú vilovú zástavbu so záhradou a „zelenou“ fasádou. Foto archív autorky

Ing. Tamara Reháčková, PhD.
Národný Trust n. o.

Historické parky a záhrady Veľkej Bratislavy

Na území Slovenska začíname evidovať prejavy záhradnej tvorby od čias neskorého stredoveku. Stredoveké európske mestá boli na zeleň a záhrady chudobné, čo súviselo s vtedajším nazeraním človeka na prírodu. Mestá boli navyše z obranných dôvodov chránené hradbami, a neposkytovali preto dostatok priestoru na veľkorysé záhradné úpravy. Aj stavebný vývoj Bratislavy limitovalo takmer 500 rokov mestské opevnenie, ktoré na pokyn kráľa Ondreja III. začali budovať v roku 1297. V období do 15. storočia bola väčšina domov v Bratislave drevená alebo hrádzdená. Ulice neboli súvislo uzatvorené, meštianske domy stáli jednotlivo uprostred hospodárskych dvorov so záhradami, až počas 15. storočia voľná zástavba ustupuje súvislej zástavbe a drevené domy nahrádzajú murované. Väčšie plochy záhrad boli súčasťou kláštorných komplexov a niektorých mestských palácov a domov významných občanov, ako napr. záhrady v zadných traktoch kanonických domov.

Plán mesta obohnaného hradbami z diela Mateja Bela, ktorú vyhotovil A. E. Fritsch v r. 1735. Zelenou farbou sú zvýraznené záhrady. Foto archív autorky

Vývoj záhradnej tvorby na Slovensku, a samozrejme aj v Bratislave, má svoje špecifiká, ktoré súvisia s politickými pomermi v krajine. Éra tureckej nadvlády v období 16. až 17. storočia nad časťou dnešného Slovenska trvala 150 rokov. Uhorsko sa rozdelilo na tri časti, územie dnešného Slovenska a západ Uhorska, tzv. Uhorské kráľovstvo, ovládol Ferdinand I. Habsburský. Hlavným a zároveň korunovačným mestom sa stala v roku 1536 Bratislava. To na jednej strane prinieslo do mesta významný politický vplyv, ale vojny s tureckou armádou boli finančne veľmi náročné a neostávali dostatočné zdroje na jeho rozvoj. V období po ukončení tureckých výbojov (po r. 1699) zaznamenalo mesto prudký rozmach, ktorý však ukončila strata postavenia ako hlavného mesta Uhorska v roku 1784. Pre vývoj záhradnej tvorby uvedené skutočnosti znamenali, že sa na naše územie ťažšie šírili nové myšlienky a postupy, a preto sa uplatňovali v porovnaní s ostatnými krajinami s určitým časovým posunom.

V urbanistickej štruktúre Bratislavy sa historická zeleň zachovala v dvoch základných polohách. Prvú reprezentujú plochy zelene, ktoré boli pri vývoji urbanistickej štruktúry rešpektované a ostali zachované ako historické záhrady a parky vo svojej pôvodnej výmere až do súčasnosti. Na druhej strane sú plochy, ktoré dnes existujú len vo forme fragmentov a sú len anonymnou súčasťou iných objektov.

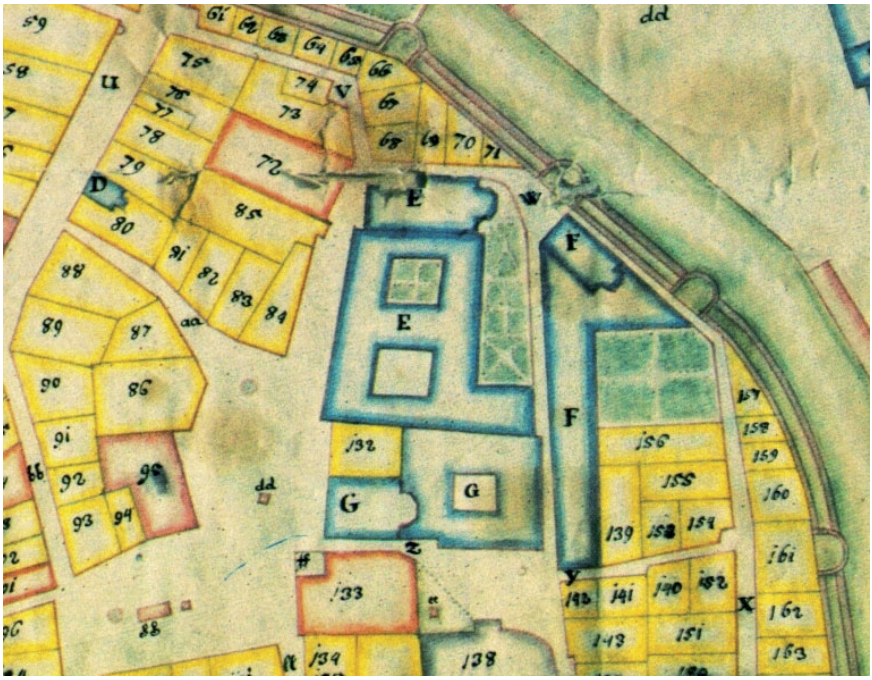
Počas výskumu, zameraného na objekty historickej zelene v Bratislave bolo identifikovaných a hodnotených 30 objektov. Pre potreby výskumu bola zvolená nasledovná typológia záhrad a parkov:

- Stredoveké záhrady
- Kláštorné záhrady
- Hradné záhrady
- Veľké palácové záhrady
- Menšie renesančné a barokové záhrady
- Prírodno-krajinárske parky
- Komponované prírodné priestory
- Vilové záhrady a záhrady medzivojnového obdobia

KLÁŠTORNÉ ZÁHRADY

Kláštorné záhrady patria v Bratislave k najstarším záhradným úpravám. Od 13. storočia sa v stredovekom meste začali usádzať mníšske rády. Počas rokov postupne pribúdali, a tak vznikli viaceré kláštorné komplexy (františkánov, klarisiek, uršulínok, milosrdných bratov, kapucínov, alžbetínok a Notre Dame), ktorých súčasťou boli menšie či väčšie záhrady.

Na začiatku druhej polovice 13. storočia sa v Bratislave usadili františkáni a vybudovali tu komplex s kláštorom a ranogotickým kostolom, ktorý bol vysvätený v r. 1297. Súčasťou komplexu bola aj rozľahlá záhrada obohnaná kamenným múrom a rajský dvor uzavretý v átriu kláštornej budovy. Podobu záhrady poznáme z Marquartovho plánu mesta z roku 1765, kde sú znázornené obe záhrady, jedna väčšia s lichobežníkovým pôdorysom, ktorá leží východne od kláštora, a menšia záhrada – rajský dvor uzavretý medzi budovami.

Areál františkánskeho kláštora na Marquartovom pláne z r. 1765 – označený písmenom E. Na pravej strane je pravidelne členená záhrada obohnaná múrom, v centrálnom átriu je situovaný rajský dvor. Foto archív autorky

Väčšia záhrada sa členila na tri časti, z ktorých každá bola rozdelená navzájom kolmými cestičkami zbiehajúcim sa do stredu plochy na štyri záhony. Rajský dvor bol rozdelený do kríža vedenými cestičkami na štyri rovnaké časti. Záhrada si svoju podobu a funkciu zachovala do roku 1896, kedy bol v spolupráci s Okrášľovacím spolkom zbúraný záhradný múr a nahradil ho ozdobný železný plot. Záhrada dostala novú parkovú úpravu a slúžila všetkým obyvateľom mesta. V druhej polovici 20. storočia bolo v záhrade detské ihrisko a koncom 90. rokov pod plochou bývalej záhrady vybudovali podzemné garáže a nadzemný priestor obnovili v historizujúcom duchu. Novodobé riešenie prevzalo členenie plochy na štyri časti dvoma navzájom kolmými chodníkmi (v smere sever-juh a východ-západ), ktoré v strede vytvárajú menší kruhový priestor. Excentricky je umiestnená fontána či studňa, ktorá má pravdepodobne pripomínať fontánu „s výbornou horskou vodou", ktorú spomína J. M. Korabinský aj M. Bel.

HRADNÉ ZÁHRADY

Za jednu z najstarších záhradných úprav na území Bratislavy sa považuje okolie hradného paláca. O vzhľade tejto záhrady v stredoveku sa zachovalo len veľmi málo informácií a možno ich odvodiť z poznatkov o samotnej budove hradu či areálu

a na základe iných podobných objektov. Vzhľad záhrady tak musíme odvodzovať aj z poznatkov o iných stredovekých hradných záhradách, v ktorých sa okrem prevažujúcej úžitkovej funkcie objavovali aj okrasné prvky ako trávové lavičky, altánky, fontány a pod.

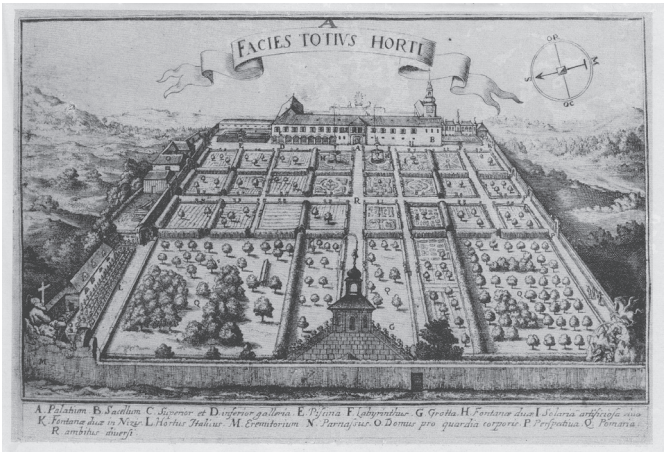
Bližšie informácie máme až z rytín z konca 16. storočia, na kolorovanej medirytine J. Hoefnagela a F. Hogenberga z roku 1572 je hradná záhrada obkolesená vysokým múrom, plocha záhrady je rozdelená vysokým, pravidelne upraveným živým plotom na tri časti. Prvá časť prilieha k palácu a nie sú v nej zakreslené žiadne stromy, pravdepodobne ju tvorila len nízka zeleň, trávnik a pod. Druhá je upravená na dva terasové stupne, na každom sú vysadené stromy v pravidelných rozstupoch, pravdepodobne ide o ovocné stromy, ktoré boli v stredovekých záhradách veľmi obľúbené. Medzi múrom a terasami je tretia časť záhrady, rozčlenená na jednotlivé záhony, jemné čiarky znázorňujú, že každý druhý záhon má inú výsadbu. Zvyšnú časť hradného kopca pokrývali vinohrady, v ktorých vidno solitérne roztrúsené stromy. Počas ďalších rokov záhrada prešla rôznymi vývojovými štádiami, za najvýznamnejšiu považujeme úpravu hradných záhrad za vlády Márie Terézie. V roku 1766 určila Mária Terézia Bratislavský hrad za sídlo uhorského miestodržiteľa Alberta Sasko-Tešínskeho a jeho manželky Márie Kristíny (dcéry Márie Terézie) a vydala pokyn na ďalšie úpravy paláca a jeho areálu. Za vrcholnú úpravu hradných záhrad považujeme realizáciu, ktorú možno približne vymedziť obdobím rokov 1778-1780. V roku 1781 sa Albert Sasko-Tešínsky ujal úradu v Bruseli a Bratislavský hrad dal Jozef II. upraviť na seminár pre výchovu katolíckeho duchovenstva. Počas trvania seminára sa využitie záhrad podriadilo úžitkovým potrebám a potrebám výučby, ktorej súčasťou bola aj praktická výučba ovocinárstva, zeleninárstva a pod. Po odsťahovaní seminára do Trnavy adaptovali celý areál na príkaz cisára Františka I. v roku 1802 na kasárne a odovzdali ho vojsku. Vojenským účelom slúžil hrad až do roku 1945. Rozsiahly požiar v roku 1811 zmenil hrad na ruinu a poškodil aj záhrady. Záhrada bola obnovená v roku 2016 do barokovej podoby z rokov 1778-1780 (rekonštrukcii hradnej záhrady sa venuje príspevok E. Wernerovej).

VEĽKÉ PALÁCOVÉ ZÁHRADY

V roku 1536 sa Bratislava stala hlavným mestom Uhorska a sídlom uhorských vládnych orgánov. Nové pomery si vyžadovali rozsiahlu stavebnú činnosť, ale hospodársky a stavebný rozvoj v 16. a v 17. storočí výrazne limitovala zlá politická situácia a nedostatok finančných prostriedkov, keďže obrana proti Turkom bola veľmi nákladná. Aj napriek týmto obmedzeniam prítomnosť ústredných orgánov krajiny pritiahla do mesta najvýznamnejších cirkevných hodnostárov a vysokú šľachtu, ktorá si budovala paláce zodpovedajúce ich postaveniu. Tak vznikli aj veľkolepé palácové záhrady (Pálffyho, Lippayova, Wesselényho), ktoré boli v tej dobe preslávené v celom Uhorsku. Počas 18. storočia, po porážke Turkov a protihabsburských povstaní, zažíva mesto obdobie všeobecného rozmachu, Bratislava naďalej ostáva hlavným a korunovačným mestom Uhorska. V meste sa natrvalo usadili mnohí príslušníci šľachtických rodov, budujú sa nové domy, kostoly a paláce v barokovom slohu. Keď v roku 1775

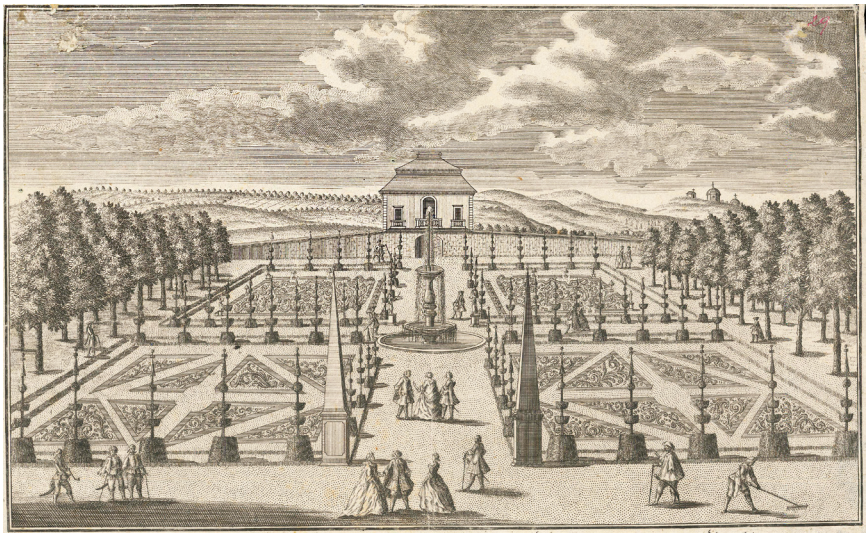
dala Mária Terézia zbúrať mestské hradby, nastal ďalší stavebný rozvoj mesta. V tomto období vznikli aj výstavné paláce a letohrádky s priestrannými záhradami (Grassalkovichova, Medická a Erdödyovská záhrada) za obvodom mestského opevnenia. Zmeny postihli aj mnohé pôvodne renesančné paláce a záhrady, ktoré boli pretvorené v novom, modernom barokovom slohu.

Lippayova záhrada (Arcibiskupská záhrada) patrila v 17. storočí medzi najvýznamnejšie záhrady v Uhorsku. Rozkladala sa okolo paláca, ktorý bol sídlom ostrihomského arcibiskupa. Jej história sa začína v rokoch 1553 až 1568, najväčší rozkvet záhrada zažila v období od roku 1642 do roku 1666, keď bol uhorským arcibiskupom bratislavský rodák Juraj Lippay. Pôvodná záhrada bola veľkoryso prebudovaná v neskororenesančnom (manieristickom) slohu. Podobu záhrady nám verne sprostredkováva rytina M. Langa z roku 1663 (Facies totius horti), podľa ktorej sa môžeme veľmi dobre orientovať. Obsahuje aj smerovník s označením svetových strán a písmenami sú označené jednotlivé budovy či časti záhrady. Záhrada obdĺžnikového tvaru je orientovaná smerom východ-západ a obohnaná vysokým múrom. Na východnej strane ju pozdĺž celej strany ohraničuje budova paláca a priľahlé priestory. Hlavná kompozičná os záhrady vychádza zo stredu paláca a prechádza celou záhradou až ku grotte (označenej písmenom G). Časť záhrady bližšie pri paláci je rozdelená na 24 štvorcových záhonov, z ktorých niektoré majú mimoriadne bohatú ornamentálnu výzdobu. Jednotlivé záhony sú lemované živými plotmi a ozdobené rastlinami v nádobách. V línii hlavnej kompozičnej osi prechádzajú záhradou pergoly pokryté rastlinami, ktoré vyzerajú ako tunely. Dve kratšie pergoly sa nachádzajú aj v severnej časti záhrady. Druhá časť záhrady je rozdelená na tri väčšie záhony s vysadenými ovocnými stromami a od okrasnej časti ju oddeľuje pergola. V severozápadnom rohu záhrady vidíme do obvodového múru zakomponovanú pustovňu, socha jedného z eremitov výrazne presahuje cez múr. Ide o naozaj obrovskú sochu, ak jej výšku odhadneme podľa múru, tak môže merať 6 až 7 metrov. Rovnako vysoké je súsošie v Parnase v protiľahlom rohu záhrady.

Rytina M. Langa z r. 1663. Foto archív autorky

Príchod baroka v 18. storočí znamenal výraznú zmenu aj pre Lippayovu záhradu, ktorú v období, keď bol arcibiskupom I. Esterházy, prebudovali. Barokovú podobu záhrady môžeme odvodiť z grafického listu Martina Engelbrechta a F. B. Wernera z roku 1735. Grafika znázorňuje časť záhrady v okolí letohrádku, ktorý ležal na ukončení pohľadovej osi, vychádzajúcej z budovy paláca. V strede znázornenej kompozície je fontána s troma poschodiami, po oboch stranách sú dva veľké štvorcové záhony (spolu štyri), každý rozdelený cestičkami na osem trojuholníkových záhonov. Z kresby môžeme identifikovať zložité ornamenty záhonov, ktoré mohli byť vytvorené kombináciou rastlín a farebného štrku. Každý jednotlivý trojuholníkový záhon je lemovaný nízkym pravidelne strihaným živým plotom, s vysokou pravdepodobnosťou z kruškpánu. Veľké záhony majú po obvode tvarované stromy, ktoré pôsobia výrazne architektonickým dojmom. V popredí kompozície sú dva obelisky. Celé výtvarné dielo oživujú prechádzajúce sa postavy oblečené v honosných šatách. V pravom dolnom rohu vidíme pri práci záhradníka, ktorý hrabľami upravuje cestičku.

Pohľad na pravidelnú úpravu záhrady na medirytine M. Engelbrechta podľa F. B. Wernera z roku 1735. Ide o časť záhrady v blízkosti letohrádku so záhonmi so zložitou ornamentálnou výzdobou. Záhony lemujú stromy strihané do geometrických tvarov. Foto archív autorky

Osud paláca a záhrady je úzko spätý s politickými pomermi v krajine – po skončení tureckého nebezpečenstva sa sídlo ostrihomského arcibiskupa vrátilo na svoje tradičné miesto do Ostrihomu a celý areál postupne strácal na význame. Budovu paláca pridelili armáde, k jej úpadku prispel aj požiar. V roku 1845 v ňom zriadili vojenskú nemocnicu, ktorou palác ostal do konca 30. rokov 20. storočia. Veľké časti priľahlých záhradných pozemkov sa rozpredali ako stavebné pozemky. Do súčasnosti sa zo záhrady zachoval len fragment, ktorý obkolesuje budovu paláca zo západnej strany.

MENŠIE RENESANČNÉ A BAROKOVÉ ZÁHRADY

Počas renesancie nastáva rozvoj prírodných vied a zvýšený záujem o poznávanie prírody a v Európe vznikajú prvé botanické záhrady a aj záhrady, ktoré sa špecializovali na pestovanie liečivých rastlín, ktoré sa dali využiť v lekárstve. Pôdorysné členenie týchto záhrad bolo pravidelné, záhony boli sprístupnené cestičkami. Ako prvá takáto záhrada v Bratislave sa spomína záhrada lekára Purkichera, ktorý mal kontakty so slávnym botanikom K. Clusiom, pôsobiacim vo Viedni.[1] Purkicher sa zaoberal pestovaním nielen liečivých rastlín, ale aj vybraných druhov horskej flóry, dovtedy v Bratislave neznámych. Informácie o tom, kde záhrada ležala, sa nám nezachovali, predpokladá sa, že to bolo v okolí Suchého Mýta. Viac informácií sa zachovalo o Heindlovej botanickej záhrade. Tá sa rozkladala v susedstve Pálffyho záhrady medzi dnešnými ulicami Zochova a Kozia v blízkosti palisád.

Záhrada pri neskorobarokovom paláci kniežaťa Leopolda de Pauli reprezentuje významný prírodný priestor, ktorý sa zachoval z 15. storočia. Palác kniežaťa de Pauli bol postavený v rokoch 1775-1776 pre hlavného správcu cisárskych majetkov na bývalom kráľovskom pozemku. Tento palác mal ako jediný v 18. storočí, okrem prepoštského paláca na Kapitulskej ulici, pravidelné nádvorie a väčšiu záhradu. V tom období v nej vybudovali prízemnú budovu, nazývanú hudobný pavilón, o ktorom sa nesprávne traduje, že v ňom koncertoval mladý Franz Liszt. V rokoch 1960-69 bol palác adaptovaný pre potreby Univerzitnej knižnice. Súčasná úprava záhrady evokuje pôvodné barokové členenie záhrady.

Pôdorys záhrady pri paláci kniežaťa Leopolda de Pauli zrekonštruovaný do barokovej podoby na základe Marquartovho plánu z r. 1765. Autori: I. Stankoci, T. Reháčková

1 K. Clusius sa zaslúžil o introdukciu cudzokrajných drevín do strednej Európy, hlavne pagaštanu konského, ktorý sa stal jedným z najobľúbenejších stromov barokových záhrad.

PRÍRODNO-KRAJINÁRSKE PARKY

Počas 18. storočia sa výrazne zvýšil počet obyvateľov Bratislavy, v roku 1780 ich bolo okolo 35 000. Priamym odrazom rastúceho počtu obyvateľov bol stavebný ruch a s tým spojený územný rozvoj mesta. To vyvolalo tlak na všetky voľné plochy a ani mnohé záhrady sa nevyhli zastavaniu, prípadne ich rozparcelovali na budúcu výstavbu domov. V najbližšom okolí centra mesta však obyvatelia stále nachádzali prírodné prostredie, ktoré slúžilo ako zázemie pre pobyt vo voľnej prírode.

Sad Janka Kráľa bol založený v r.1774-76 ako prvý verejný park v strednej Európe. Nachádza sa na ploche bývalých dunajských ostrovov. Priestor bol komponovaný do podoby 8 ramennej hviezdice, ktorá vznikla vyrúbaním stromov v pôvodnom lužnom lese. Na základe rozhodnutia mestských úradov boli pri každej ceste – ramene hviezdy - vysadené aleje, tak vznikla Sternallee (Hviezdicová aleja). Boli vysadené 2 jelšové, 2 topoľové aleje a po jednej aleji z javorov, vŕb, brestov a jaseňov.

Táto pravidelná dispozícia parku sa zachovala až do prvej tretiny 19. storočia, keď ju nahradili voľným, prirodzeným členením plôch. Iniciátorom tejto úpravy bol starosta Námer, vykonaním záhradníckych prác poverili Karola Rittera. Úpadok parku nastal počas 2. svetovej vojny, počas ktorej zo strategických dôvodov vyrúbali mnohé hodnotné stromy, umelecké predmety boli poškodené a zničené. Po vojne park postupne pustol a chradol. Súčasnú podobu získal po rekonštrukcii, ktorá sa uskutočnila v rokoch 1977-1983. Jej cieľom nebol návrat do pôvodnej podoby, ale vyzdvihnutie prírodno-krajinárskej koncepcie, ktorá je na ňom najcennejšia. Park bol vybavený novými kruhovými odpočinkovými plochami so znameniami zverokruhu, fontánou a drobnou architektúrou, boli vybudované široké asfaltové chodníky, budova bufetu a oddychový priestor.

Medzi prírodno-krajinárske parky v Bratislave zaraďujeme aj Horský park v mestskej časti Staré Mesto a park pri kaštieli v Rusovciach.

Jedna z kruhových odpočinkových plôch v Sade Janka Kráľa. Foto archív autorky

KOMPONOVANÉ PRÍRODNÉ PRIESTORY.

V období baroka sa začali objavovať špecifické zásahy do vidieckej krajiny, ktoré sa inšpirovali princípmi aplikovanými v mestskej zástavbe. Mestské vzory, pod ktorými rozumieme najmä geometrizáciu pôdorysov, priame cesty uľahčujúce pohyb, ostré a prehľadné členenie priestorov, sa premietli aj do krajinných kompozícií. Aj v okolí Bratislavy vzniklo v 18. storočí niekoľko prírodných priestorov, v ktorých sa uplatnili spomínané barokové princípy: Bažantnica v Jarovciach, Pálffyovská obora vo Vlčom hrdle a Arcibiskupská obora v Podunajských Biskupiciach.

Prírodný priestor Železnej studničky, ako obľúbeného rekreačného priestoru Bratislavčanov, sa začal formovať v neskoršom období, začiatkom 19. storočia.

Bažantnica vznikla v druhej polovici 18. storočia, v roku 1786 ju spomína J. M. Korabinský v diele Geograficko-historický a produktový (hospodársky) lexikón Uhorska ako „Fassengarten pri mestečku Kittsee". Aj keď leží na území Slovenska, jej osud je spätý s týmto blízkym mestečkom v Rakúsku. V ňom sa nachádza tzv. Nový zámok, ku ktorému patrila. Zámok postavili na začiatku 17. storočia a v rokoch 1730-1740 ho na barokový prestaval Pavol Anton Esterházy. V tom období pravdepodobne vznikla aj bažantnica, ktorá slúžila ako priestor na poľovačky. Bažantnica nepravidelného šesťuholníkového tvaru vznikla úpravou pôvodného lesa, ktorý ostal v poľnohospodársky využívanej krajine zachovaný. Takmer celý priestor bol obkolesený meandrom dunajského ramena, cez ktoré viedol kamenný most s dvoma oblúkmi, a celý areál bol oplotený kamenným múrom. Bažantnica bola rozdelená hviezdicovo usporiadanou cestnou sieťou, ktorú tvorí osem ramien s centrálnym kruhovým priestorom. Približne v takejto podobe sa priestor zachoval až do roku 1945, kedy prichádza k postupnej devastácii. V roku 1947 bol múr rozobratý a aj ostatné stavebné objekty postupne chátrali. V súčasnosti je Bažatnica málo známym prírodným priestorom, v ktorom ostala čiastočne zachovaná pôvodná hviezdicovitá dispozícia. Stromoradia, ktoré lemovali

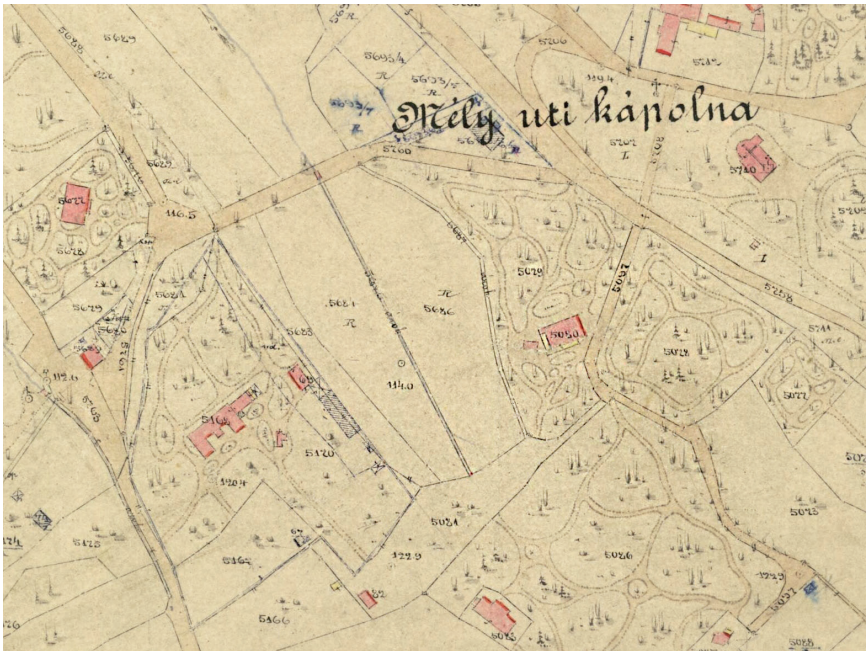
Dvojoblúkový kamenný most z 18. storočia, ktorý prechádza cez bývalé rameno Dunaja v západnej časti Bažantnice. Foto archív autorky

jednotlivé komunikácie, už dožívajú, z mohutných líp ostali zachované len torzá. Dvojoblúkový kamenný most cez pôvodné dunajské rameno je v havarijnom stave, ale stále je pôsobivým architektonickým doplnkom. Rameno Dunaja sa zachovalo len v podobe terénnych depresií a dotuje ho výhradne podzemná voda, vytvárajúca v ňom väčšie či menšie vodné plochy.

VILOVÉ ZÁHRADY A ZÁHRADY MEDZIVOJNOVÉHO OBDOBIA

Na konci 19. storočia začali v okolí Horského parku a Hlbokej cesty vznikať vily so záhradami, ktoré patrili bohatým mešťanom. Jednou z takýchto víl so záhradou bola aj Prüger–Walnerova. Vybudovali ju na vyvýšenom mieste na Havlíčkovej ulici. Záhrada bola rozdelená na dve časti - okrasnú a úžitkovú, na terase pri dome bol malý bazén na kúpanie. V južnej, úžitkovej časti boli 3 skleníky a budova kotolne. Zamokrenú časť záhrady odvodňoval melioračný systém. Záhradu krášlila drobná architektúra: schodisko, sochy, odpočívadlo a pod.

V súčasnosti je priestor sčasti zastavaný, sčasti rozparcelovaný. Jadro záhrady ostalo zachované, tvorí ho zamokrená plocha s takmer prírodným charakterom. Skleníky sa zachovali len v torzách, lepšie je zachovaná budova kotolne.

Prüger–Walnerova záhrada na katastrálnej mape z roku 1896. Foto archív autorky

KOCHOVA ZÁHRADA

Kochova záhrada sa nachádza v mestskej časti Bratislava – Staré Mesto, vo vilovej štvrti západne od ulice Palisády, v priestore vymedzenom ulicami Partizánska, Staroturský chodník a Bartoňova. V rokoch 1929-30 tu bola dokončená stavba sanatória MUDr. K. Kocha so záhradou, ktorej riešenie dispozične a materiálovo nadväzovalo na budovu. Jej biologickú časť navrhol a zrealizoval mlyňanský záhradník Jozef Mišák. Vo výsadbách boli v hojnej miere použité aj vždyzelené druhy z pestrej škály drevín Arboréta Mlyňany a záhrada s výmerou 4 500 m2 sa stala výberom a počtom druhov

významným dendrologickým objektom. Areál je situovaný na svahu so severovýchodnou expozíciou, v nadmorskej výške 195 až 210 m n. m. Svahovitý terén bol upravený a sprístupnený schodiskami a chodníkmi. Záhrada pôvodne slúžila pacientkam sanatória, jej súčasťou bol aj bazén, drobná architektúra a sochárska výzdoba (obr. 9). Do roku 1945 bol objekt v súkromnom vlastníctve, potom prešiel do rúk štátu. V súčasnosti je záhrada vo vlastníctve Ministerstva vnútra SR.

Kochova záhrada predstavuje významný objekt záhradnej architektúry v celoslovenskom meradle, ktorý však vzhľadom na svoj stav vyžaduje rýchly odborný zásah. V dôsledku dlhodobo nedostatočnej údržby, ktorá v posledných rokoch úplne absentovala, prišlo k narušeniu porastovej štruktúry a k zmenám svetelných a mikroklimatických pomerov. V porastoch prevládli druhy, ktoré sú konkurenčne silné a svojím mohutným vzrastom vytláčajú iné, náročnejšie či menej životaschopné druhy. Pri budúcej obnove záhrady by sa mal rešpektovať aj jej dendrologický resp. zbierkový charakter, lebo predstavuje jednu z etáp vývoja slovenskej záhradno-architektonickej tvorby. Záhrada by aj v budúcnosti mala plniť nielen estetickú a rekreačnú či liečebnú funkciu, ale zároveň si zachovať svoju kultúrno-historickú a vedeckú hodnotu.[2]

Zoznam použitých zdrojov:

Reháčková, Tamara: Cudzokrajné druhy drevín v historických parkoch Bratislavy. Bratislava : Cicero, s. r. o., 2009, 138 s.

Reháčková, Tamara: Historické záhrady a parky Bratislavy. Bratislava : TRIO Publishing, s.r.o., 2012. 111 s.

Marquartov plán Bratislavy z r. 1765, zdroj: Archív mesta Bratislavy

Medirytina M. Engelbrechta podľa F. B. Wernera z roku 1735: Záhrada v areáli letného arcibiskupského paláca (zdroj: Galéria mesta Bratislavy)

Plán mesta obohnaného hradbami z diela Mateja Bela, ktorú vyhotovil A. E. Fritsch v r. 1735 (zdroj: Lyceálna knižnica, digitalizácia diela Mateja Bela)

Rytina M. Langa z r. 1663: Záhrada letného arcibiskupského paláca (zdroj: Múzeum mesta Bratislavy)

Prüger–Wallnerova záhrada na katastrálnej mape Bratislavy z r. 1894-1895; mapový podklad © Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky

Tamara Reháčková: Kochova záhrada a Parčík pri Avione - odkaz Arboréta Mlyňany v Bratislave.

In: Dendrologické dni v Arboréte Mlyňany SAV 2011: „ Aktuálne otázky štúdia introdukovaných drevín". Vieska nad Žitavou: Arborétum Mlyňany SAV, 2011, s. 66-7

2 Národný trust n. o. sa aktivitám pre záchranu a prezentáciu Kochovej záhrade venuje od r. 2006. Organizuje brigády – čistenie biologického odpadu, lektorované prehliadky počas akcie Víkend otvorených parkov a záhrad. Organizácia vyvíja aj neustálu snahu získať záhradu do starostlivosti. Cieľom je revitalizácia záhrady, propagácia, ochrana a sprístupnenie záhrady pre verejnosť, v režime tzv. vyhradenej zelene.

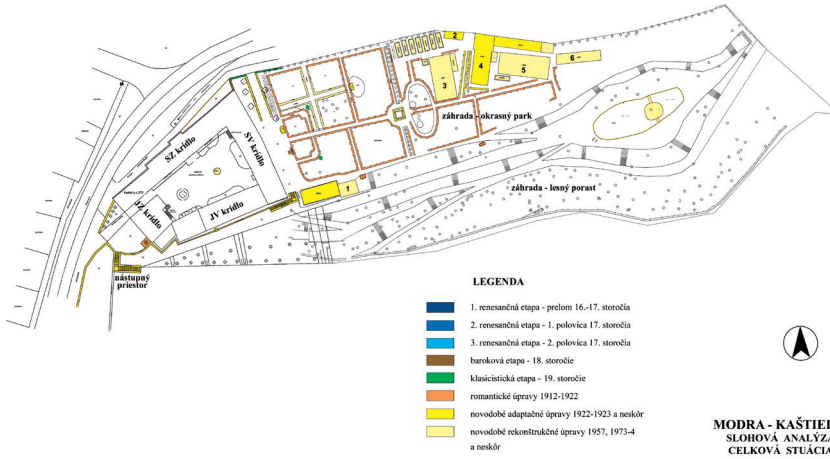

Socha matky s dieťaťom z Kochovej záhrady. Foto archív autorky

PhDr. Zuzana Zvarová
Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Modra - kaštieľsky park na Hornej ulici č. 20

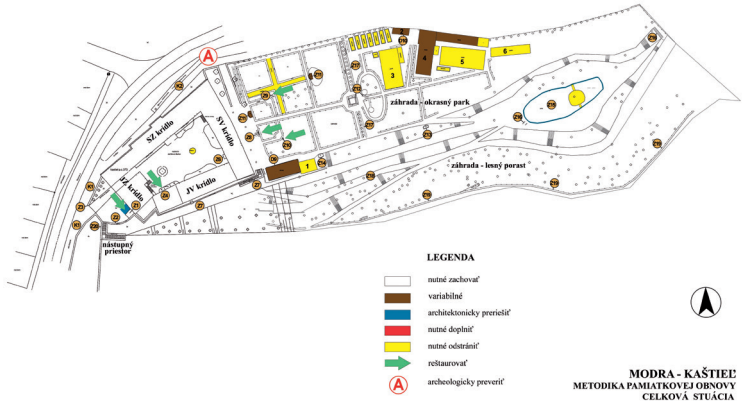
V roku 2007 sa na základe Rozhodnutia Krajského pamiatkového úradu Bratislava, pre potreby Bratislavského samosprávneho kraja, realizoval pamiatkový výskum kaštieľa so záhradou na Hornej ulici v Modre.[1] Stavebné dejiny kaštieľa boli verejnosti priblížené na konferencii BSK venovanej kaštieľom a kúriám kraja v roku 2012 a následne publikované.[2] Cieľom tohto príspevku je priblížiť verejnosti dejiny, význam a hodnoty záhrady, parku, ktorá je historickou súčasťou areálu.

Analýza vývoja plôch záhrady, autor Z. Zvarová, P. Horanský, V. Vágenknechtová.

1 Spracoval kolektív autorov: Z. Zvarová, P. Horanský, V. Vágenknechtová, M. Matejka, J. Turcsányi, J. Oršulová: Modra, Horná ul. č. 20. Umelecko – historický, architektonicko – historický a archívny výskum objektu kaštieľa s areálom, 2007, rkp. nepublikované.

2 Stavebné dejiny objektu na základe pamiatkového výskumu publikoval Horanský, P.: Kaštieľ v Modre, In: Kaštiele a kúrie Bratislavskej župy, zost. Snopko, L., BSK, 2012.

Návrh pamiatkovej obnovy, autor Z. Zvarová, P. Horanský, V. Vágenknechtová.

Kaštieľ, pôvodne mlyn so záhradou na Hornej ulici č. 20 v Modre, stojí na severnom konci mesta. Nie je súčasťou radovej zástavby, je solitérom, ktorý ukončuje zástavbu ulice. Pozemok záhrady s objektom je pomerne rozsiahly, pretiahnutého obdĺžnikového tvaru v západo-východnom smere. Vypĺňa ho v západnej časti objekt kaštieľa s malým nástupným priestorom a dvorom a vo východnej časti park a záhrada.

Kaštieľ, pôvodne mlyn, postavili v 16. - 17. storočí ako dvojpodlažný mlyn s obytnou časťou, mlynicou a s kolesom na horný náhon. V 2. polovici 17. storočia a v 18. storočí postavili dvorové krídla, v roku 1912, keď kaštieľ kúpil rytier Arthur Polzer, prestavali mlyn na šľachtické sídlo.

Dvor s mobilnou zeleňou. Kresba A. Polzer, 1920.
Archív Strednej vinársko- ovocinárskej školy v Modre.

Záhrada je situovaná za objektom kaštieľa, tiahne sa východným smerom, jej plocha využíva v severnej časti priestor údolia a v južnej časti terénny strmý svah.[3] Tvoria ju dve časti: okrasná záhrada s parkovou úpravou a voľná krajina. Budova kaštieľa nie je a ani nikdy nebola kompozične včlenená do parku. Parková úprava je výlučne v severozápadnej časti plochy záhrady. Tento parkový charakter narúša v severnej časti záhrady výsadba ovocných stromov (jablone v tvare štíhleho vretena), skleníky a obslužné budovy. Na východnom konci parkovej úpravy je elipsovité jazierko, za ním severovýchodne prechádza záhrada vo voľný porast a jej parková úprava sa pomaly stráca.

Severozápadná časť záhrady s besiedkou a detským domčekom. Kresba A. Polzer, 1920. Archív Strednej vinársko-ovocinárskej školy v Modre.

Južnú časť pozemku tvorí takmer v celej dĺžke strmý svah zalesnený náletovým porastom s niekoľkými umelo urobenými rovinatými terénnymi zlomami. Strmý svah pokračuje aj smerom popri objekte kaštieľa. Je ukončený schodmi, ktoré vedú pred nástupný priestor areálu. Dominantným prvkom tejto časti záhrady je oválne jazierko v strede s ostrovčekom kruhového tvaru a vzrastlým stromom. Táto časť pozemku je zarastená náletovou zeleňou, ktorá postupne prechádza v lesný porast.

V čase realizácie výskumu bola celá plocha záhrady v narušenom až havarijnom stave. Najviac boli poškodené porasty v južnej prírodne-krajinárskej časti na svahu,

3 Predmetom výskumu bol okrem samotnej záhrady aj dvor a nástupný priestor pred kaštieľom.

kde prevládli nálety, došlo k zmene skladby drevín, splavovaniu zeminy, zániku trvaliek a skaliek. Všetky priehľady a pohľady, ktoré boli výlučne zo svahu do parku, prerástli náletom a prakticky zanikli. Objekty záhrady boli v havarijnom stave, drobná architektúra neošetrená, zvetraná, chátrajúca.[4]

Záhrada, resp. park dostal dnešnú podobu po roku 1912, kedy budovu aj s priľahlou plochou[5] kúpil rytier Polzer, kancelár habsburského cisára Karla I. Pod vplyvom módnej vlny budovania parkových plôch v okolí väčších rodinných sídiel, pretrvávajúcej z 19. storočia, sa aj tu od roku 1913 začína s prvými úpravami.

Centrálna časť parkovej úpravy s fontánou. Foto P. Horanský.

4 BSK sa dlhodobo usiluje o rekonštrukciu a zveľadenie objektu. V rokoch 2008 – 2009 kraj realizoval rozsiahlejšiu údržbu a čiastočné rekonštrukčné práce. Žiaľ, na komplexnejšiu obnovu chýbajú finančné prostriedky. Ambíciou župy je totiž obnoviť nielen kaštieľ, ale aj areál a docieliť tak pri ďalšom využití NKP funkčnú previazanosť celého komplexu. V tom zmysle bola vypracovaná aj projektová dokumentácia obnovy. Obsahovou náplňou takéhoto využitia má byť rozšírenie činnosti správcu a užívateľa, Malokarpatského osvetového strediska, o aktivity, zamerané na poznávanie, dokumentáciu a aktuálne rozvíjanie tých segmentov hmotného i nehmotného kultúrneho dedičstva, pre ktoré je určujúci kreatívny rozmer tradícií regiónu. Popri oživujúcom sa vinohradníctve a vinárstve to má byť predovšetkým špecifická remeselná a ľudovoumelecká tvorba, s osobitým akcentom na jedinečnú tradíciu modranskej keramiky. Na realizáciu tohto zámeru pod názvom „Kultúrno-kreatívne oživenie tradícií“ sa BSK aktuálne usiluje získať externé finančné zdroje formou cezhraničnej spolupráce s rakúskymi partnermi v rámci programu INTERREG VA SK-AT. Za informáciu ďakujem Mgr. R. Šenkierikovi, vedúcemu oddelenia kultúry odboru cestovného ruchu a kultúry BSK.

5 Dovtedy pravdepodobne výlučne hospodárskeho charakteru: pole, lúka, les a vinohrad.

Z hľadiska charakteru úpravy bola plocha rozdelená na dve časti približne podľa toku mlynského náhonu. Východná časť mala prírodne krajinársku úpravu ležiacu na svahu, formovala sa z pôvodného prirodzeného lesného porastu. Severozápadná dolná časť parku, pôvodne ovocná záhrada, bola za majiteľa Polzera prebudovaná na okrasnú pravidelne členenú záhradu - park.

Žardiniera. Foto P. Horanský.

Základom parku bol raster zrkadlovo usporiadaných geometrických obrazcov vytvorených nízkym porastom buxusu, členený komunikáciami na štvorcové plochy, ktoré boli v blízkosti kaštieľa doplňované malou záhradnou architektúrou. Komunikácie v pravidelnej časti boli podriadené geometrickému členeniu plochy. Osou plochy bola a dodnes je stredová komunikácia od kaštieľa na severovýchod. Ústredným motívom okrasnej plochy záhrady bola štvorcová nádrž na vodu s fontánou. Za fontánou smerom na východ, približne v strede celej komunikačnej osi, bol terénny zlom riešený schodiskom s výtvarne akcentovaným nástupom. V tejto časti komunikácia po oboch stranách vytvárala ovál. Jednotlivé plochy trávnika boli vymedzené buxusom strihaným do výšky cca 40 cm, v rohoch bola formovaná guľa s výškou cca 60 cm. Na ohraničených plochách boli pravdepodobne celoplošne, alebo líniovo vysadené záhony kvetín. Plochu záhrady ozvláštňovali drobné architektúry: z nich sa dodnes zachoval kamenný stôl s lavičkou, ktorý má na čelnej strane nohy oválny medailón s nápisom: ANNO DOMINI MDCXIX, súsošie dvoch putti z 18. - 19. storočia, žardiniéra z 19. storočia ktorej podstavec a nádoba je zdobená bohatým dekorom akantového listu, maskarónom a volutami. Prvkov drobnej architektúry bolo v záhrade iste viac.

Po vzniku ČSR opúšťa rytier Polzer Československo, kaštieľ predáva Československému štátu, ktorý ho v priebehu rokov 1922 – 1923 prestavuje pre potreby školy. V roku 1922 sa rozhodlo, že vinárska škola, dovtedy fungujúca v Bratislave, bude preložená do Modry, čo sa aj v roku 1922 udialo. Škola najprv sídlila v Modre v provizórnych priestoroch. Do objektu kaštieľa, vtedy už zmeneného na školu, sa nasťahovala 18. 11. 1923.[6] Odvtedy je areál a jeho osud spojený s osudom školy a k menu patriacemu školskému majetku.

Po roku 1922, kedy sa do budovy presťahovala stredná vinohradnícka škola s vyučovaním záhradníctva, boli na ploche záhrady realizované zásahy, ktoré boli podriadené potrebám školy a vyučovania: vtedajší riaditeľ pravdepodobne so záhradníckym vzdelaním Adolf Fischer urobil viaceré dosadby cudzokrajných drevín (ginkgo biloba, mišpula, dula a i.). Plocha sa stala postupne menšou zbierkovou záhradou pre potreby školy najmä po roku 1938, kedy sa sem presťahovala stredná záhradnícka škola z Malinova a záhradníkom sa stal p. Siebert a riaditeľom Ing. Otakar Bláha.[7]

Časť pravidelnej záhrady využila škola na pestovanie hrušiek v kordónoch. Od začiatku fungovania školy sa v západnej časti okrasnej záhrady umiestňovali skleníky a vykonávala sa tu činnosť súvisiaca s výučbou vinohradníctva a záhradníctva. Približne dve tretiny až tri štvrtiny severozápadnej časti plochy v nadväznosti na budovu boli aj naďalej upravené v duchu pravidelne členených záhrad, avšak vo väčšine prípadov sa na plochách ohraničených buxusom pestovala zelenina alebo ovocné stromy. Pestovanie ovocných stromov v kordónoch bolo módnym trendom 30. rokov 20. storočia.

6 Almanach k 120. výročiu Strednej vinárskej školy v Modre, 1884 – 2004, Modra, 2004.

7 https://svosmo.edupage.org/about/?subpage=1, stiahnuté 10. 1. 2017.

Pravidelná parková úprava záhrady s drobnou architektúrou. Foto P. Horanský.

Komunikácie na južnom svahu vybudovali pravdepodobne v období fungovania školy a boli vedené po vrstevniciach. Približne v strede svahu boli vytvorené dve odpočívadlá s pohľadom do záhrady a pri južnej hranici parku bola vyhliadka na pravidelnú úpravu pri kaštieli. Komunikácie a odpočívadlá vo svahu mali povrch zo zavalcovanej kamennej drte.

Súčasťou prírodne – krajinárskej južnej časti záhrady bol pôvodný mlynský náhon s jazerom. Tak ako mlynský náhon, aj jazero ležalo nad úrovňou pravidelnej časti parku. Jazero pravdepodobne znovu obnovili práve v začiatkoch fungovania vinohradníckej školy, t.j. po roku 1923, ako vzácny architektonický prvok prírodne – krajinárskeho parku. Voda z mlynského náhonu tiekla z jazera poza kaštieľ potrubím zapusteným do zeme. V čase fungovania školy vybudovali na ploche záhrady betónové nádrže na vodu, ktoré slúžili na prirodzený ohrev vody na polievanie.

Jazierko v južnej časti záhrady s úpravou brehov zo 70. rokov 20. storočia.

Z hľadiska pamiatkového možno toto obdobie charakterizovať ako postupnú degradáciu areálu. V roku 1954 sa škola sťahuje v Modre do nových priestorov, v objekte sídli školský majetok. Okolo roku 1965, kedy pracovníci SAV Mlyňany robili súpis drevín, bolo v parku približne 60 druhov drevín vrátane neuvádzaných domácich druhov.[8]

Dvor bol, čo do rozloženia jednotlivých plôch, niekoľkokrát menený. Najstaršia povrchová úprava pozostávala zo zavalcovanej drte, kde odvodnenie bolo zabezpečené ryhami, ktoré boli v šírke cca 50 – 60 cm vyložené lomovým kameňom a zaústené do kanála pri vstupnej bráne. Po obvode bolo niekoľko kvetinových záhonov a v strede až do roku 1956, kedy bol po prvýkrát dvor dláždený, bola plocha s ružami. Dominantou dvora bola do roku 1921 lipa malolistá, ktorú z neznámych príčin vymenili za dnešný platan. Popri stĺpoch a na pavlači bola vedená wistéria. V dolnej časti pavlačového zábradlia boli upevnené kvetináče na letničky. Súčasťou nádvoria bývala „mobilná zeleň", ktorú predstavovali kvetináče rôzneho druhu a veľkostí, v ktorých sa pestovali obľúbené druhy letničiek a teplomilných rastlín.

Úprava dvora v roku 1920. Kresba A. Polzer, 1920.
Archív Strednej vinársko- ovocinárskej školy v Modre.

8 Benčať F.: Atlas rozšírenia cudzokrajných drevín na Slovensku a rajonizácia ich pestovania, SAV, Bratislava, 1982, str. 23.

Úpravy, ktoré realizoval rytier Polzer, sa dotkli i nástupného priestoru, ktorému dovtedy dominovalo mlynské koleso osadené v kolieskovej komore. Keďže funkcia mlyna zanikla, Polzer odstránil koleso, na jeho miesto osadil barokovú sochu Piety, vodu z mlynského náhonu spustil zo svahu v podobe vodopádu cez kamenný múr (pozostatok kolieskovej komory). V čase školy vybudovali vedľa sochy Piety schody vedúce do svahu k vinohradom, ktoré slúžili na vyučovanie žiakov, vodopád zanikol, vodu z náhonu zviedli potrubím do Stoličného potoka a vybudovali novú nádrž na vodu.

Nástupný priestor, socha Piety z 18. storočia, detail. Foto P. Horanský.

Park vo svojom vrcholnom štádiu predstavoval nenásilné spojenie pravidelného parkového riešenia s prírodne – krajinárskou úpravou plochy, čo je výrazným fenoménom 1. polovice 20. storočia, navyše s použitím rezom formovaných tvarov ovocných drevín. Záhrada v Modre je hodnotnou plochou ojedinelou spojením týchto troch prvkov. V dobe zakladania parku boli využité všetky moderné znalosti záhradníctva a neskôr znalosti najmä z oblasti ovocinárstva a vinárstva. Škola v Modre vychovala niekoľko generácií vinárov a ovocinárov. Vzácnym momentom v záhrade bol pozdĺž severozápadného múru oplotenia uplatnený tzv. jarný aspekt – kvitnutie ovocných drevín v čase, keď iná, neskôr kvitnúca zeleň ešte „spí", teda uplatnenie vizuálneho kontrastu jarných rozkvitnutých stromov a vždyzelených rastlín.

Kaštieľ so záhradou boli pre svoje pamiatkové hodnoty v roku 1963 zapísané do zoznamu kultúrnych pamiatok Slovenska.

Údaje o podkladoch, prameňoch a použitej literatúre:

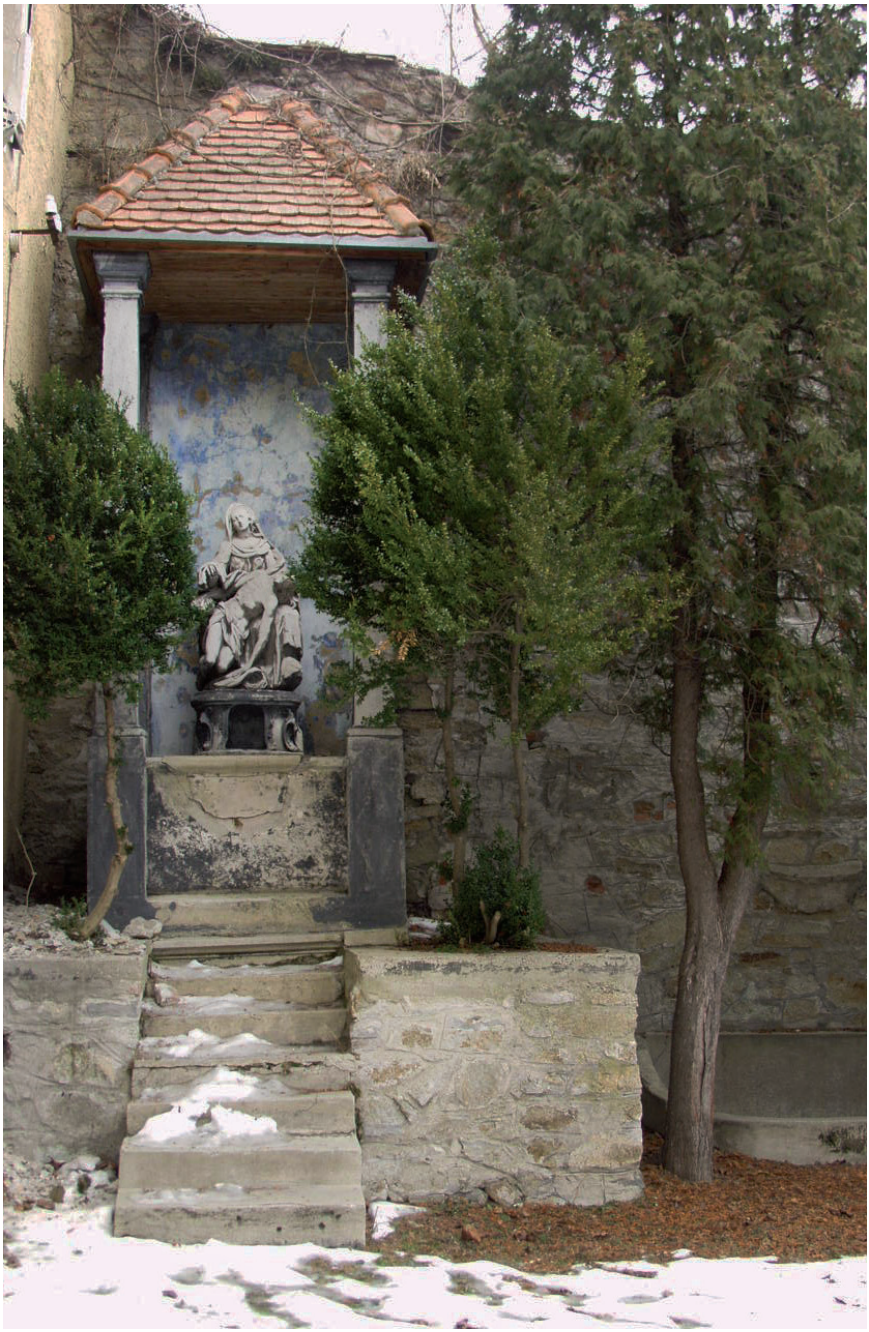
Almanach k 120. výročiu Strednej vinárskej školy v Modre, 1884 – 2004, Modra, 2004.

Súpis pamiatok na Slovensku, 2.zv.,Bratislava, Obzor, 1968.

Benčať F.: Atlas rozšírenia cudzokrajných drevín na Slovensku a rajonizácia ich pestovania, SAV, Bratislava, 1982.

Vágenknechtová V.: Zámer obnovy parku, Modra – kaštieľ, SÚŠPS OP, Bratislava, 1992, archív autorky.

Bajaníková, V.: Modra - zásady pamiatkovej starostlivosti pre mestskú pamiatkovú zónu, SPÚ, Krajské stredisko Bratislava, 1996, Archív PÚ SR Bratislava, sign. T4662a.

Nástupný priestor so sochou Piety a mladšou výsadbou tují. Foto P. Horanský.

Ing. Eva Wernerová, PhD.
autorizovaná krajinná architektka

Rekonštrukcia barokovej záhrady na severnom nádvorí Bratislavského hradu

POPIS RIEŠENÉHO ÚZEMIA

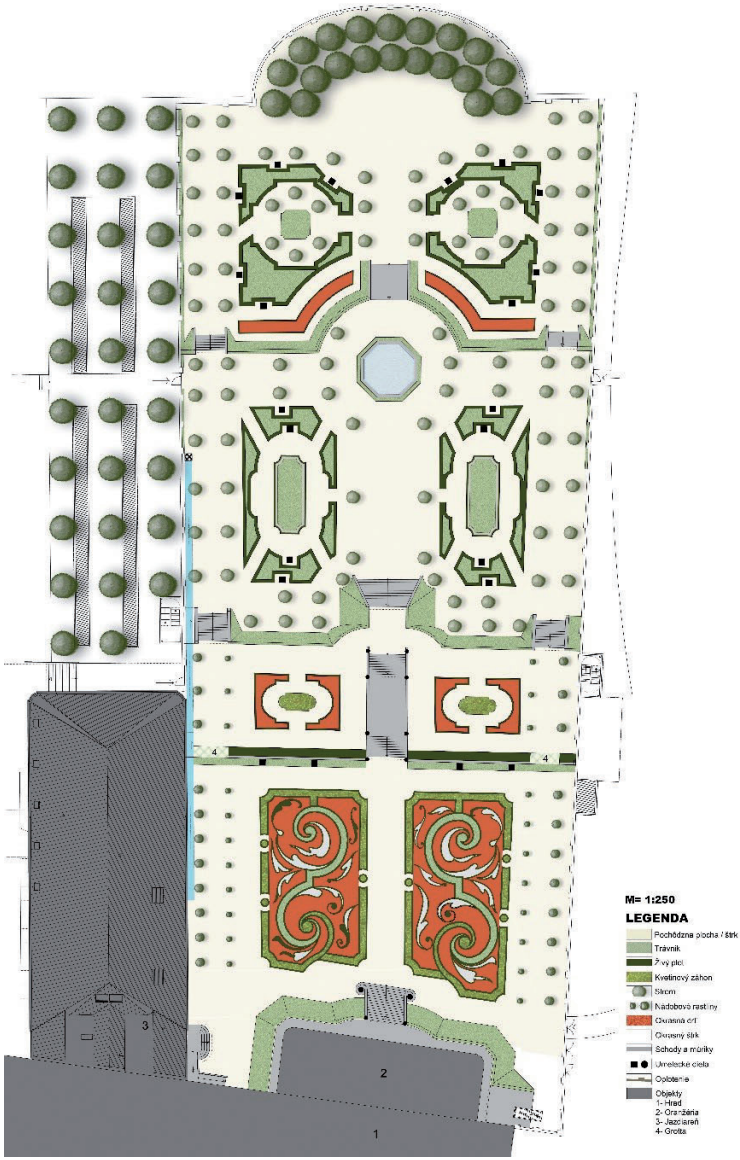
Riešené územie predstavuje exteriér Bratislavského hradu, časť Baroková záhrada a ostatné plochy Severnej záhrady. Severná záhrada je priestor, vymedzený severnou stenou hradného paláca, severozápadným opevnením, budovou na severných hradbách, budovou pri Mikulášskej bránke a západnou terasou vinárne. Názov dostala po barokovej záhrade, ktorá tu bola zrealizovaná počas tereziánskej prestavby hradu. V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch minulého storočia tu bol situovaný amfiteáter. V sedemdesiatych rokoch bol amfiteáter zlikvidovaný a plocha bola zatrávnená, v spodnej časti bola realizovaná jednoduchá kombinácia dláždenej plochy a sadovej úpravy, tzv. rozárium. Plocha priliehajúca k budove na severných hradbách je vydláždená. Plocha na východnej strane pri terase vinárne je zatrávnená. Na ploche severnej záhrady sa nachádzajú ojedinelé vzrastlé stromy, v severnej časti je skupinka topoľov. Pozdĺž severozápadného opevnenia je rozmiestnených niekoľko prefabrikovaných betónových garáží, ktoré slúžili ako provizórne sklady.

KONCEPCIA RIEŠENIA NÁVRHU REKONŠTRUKCIE

Návrh zelene (sadových úprav), vychádza z nasledujúcich podmienok:

- odvíja sa od nárokov a požiadaviek vyplývajúcich z prevádzky novo budovaného areálu celého komplexu budov a jednotlivých priestorov hradného areálu. Prestavba predovšetkým sleduje reprezentačnú úlohu hlavného mesta, ako i funkciu turisticky atraktívneho miesta.
- návrh je determinovaný historickými danosťami riešeného areálu, t.j. pôvodne obranného vojenského hradu, ktorý po rôznych prestavbách a prístavbách nadobudol podobu komfortnejšieho sídla panovníka. Adekvátne k tomu boli prispôsobené i exteriéry samotného hradu. Z historických dokumentov sú zrejmé snahy o vybudovanie esteticky hodnotnejšieho areálu v duchu tradičných európskych sídiel. Odrazom toho bolo vybudovanie rozsiahlejšej parkovej úpravy barokovej záhrady na nádvorí medzi budovou samotného hradu a budovami na severozápadných hradbách, existenciu záhrady, jej podobu priblížili archeologické výskumy prevádzané v období leto/jeseň 2009.
- návrh naväzuje na výsledky prieskumu zelene z februára 2009, kedy bola prevedená podrobná inventarizácia, ako i dendrologický prieskum jednotlivých stromov a porastov krov.

- koncepcia riešenia vychádza zo záverov "Historického prieskumu – Bratislavský hrad – baroková záhrada", r. 2014.

Návrh rekonštrukcie Barokovej záhrady na severnom nádvorí Bratislavského hradu. Autor: Ing. Eva Wernerová, PhD.

HISTORICKÝ PRIESKUM AKO ZÁKLAD NÁVRHU REKONŠTRUKCIE BAROKOVEJ ZÁHRADY

Za jednu z najstarších záhradných úprav na území Bratislavy sa považuje okolie hradného paláca. O vzhľade tejto záhrady v stredoveku sa zachovalo len veľmi málo informácií a možno ich odvodiť z poznatkov o samotnej budove hradu či areálu. Bratislavský hrad si zachoval podobu románskej pevnosti až do obdobia veľkolepej gotickej prestavby, ktorá sa uskutočnila na popud kráľa Žigmunda Luxemburského po roku 1423. Hrad bol od základov prebudovaný na štvorkrídlový palác s dvoma podlažiami podľa talianskych vzorov. V pláne úpravy sa rátalo aj so zriadením hradných záhrad. Za života kráľa Žigmunda však hrad nedostavali podľa pôvodného zámeru.

Presnejší vzhľad záhrady poznáme až z druhej polovice 16. storočia, a to z drevorezu H. Mayera. Vzácny list vydaný kníhtlačou znázorňuje celkový pohľad na mesto počas korunovácie Maximiliána I. Z diela vidieť, že hradná záhrada je situovaná na východnej strane kopca. Od prístupovej cesty aj od budovy hradu ju oddeľuje zalomený múr. Záhradu tvoria dve terasy. Predpokladáme však, že išlo skôr o úžitkovú záhradu či vinohrad, keďže je zakreslená rovnako, ako plochy vinohradov na západnej strane hradného vrchu.

Celkový pohľad na záhradu a hrad v pozadí. Foto archív NR SR

Takmer celé sedemnáste storočie bolo vyplnené vojnovými udalosťami a Bratislavský hrad bol v tom období významnou vojenskou pevnosťou. Dokumentácia o Bratislavskom hrade je podrobnejšia, ale konkrétne údaje o záhrade sa v nej nenachádzajú. To, že na hrade bola predsa len nejaká záhrada, dokladá plán z roku 1683 (autor Lucas Ssicha), na ktorom je na východnej terase zakreslená plocha, rozdelená

na 10 menších záhonov a označená ako „ruinierter garten“, teda zničená záhrada. Jej pravidelné členenie môže poukazovať na renesančnú minulosť. V štyridsiatych rokoch 18. storočia sa mal hrad stať rezidenciou Márie Terézie a po je korunovácii za uhorskú kráľovnú sa tu začalo s určitými úpravami. Čo sa týka záhrady, tak z roku 1741 sa zachoval pokyn, ktorý vydala Mária Terézia kráľovskému záhradníkovi Antonovi Zinnerovi, aby na hrade urýchlene zriadil ešte jednu malú záhradu. O desať rokov neskôr manžel Márie Terézie František Lotrinský postúpil Uhorskej komore žiadosť dvorného architekta N. Pacassiho, aby dali urobiť opravy v hradnej záhrade.

Nová sochárska výzdoba je analógiou k barokovým sochám v rakúskej barokovej záhrade Schlosshof z rovnakého obdobia. Foto archív autorky

Na Marquartovom pláne z roku 1765 sú zakreslené dve záhrady: na severnej a východnej terase. Aj priestory na čestnom nádvorí sú upravené s využitím zelene. Podrobnosť spracovania nám umožňuje pomerne presnú predstavu o ich výzore. Záhrada na severnej terase sa dá považovať za dielo A. Zinnera, ktoré vzniklo na žiadosť Márie Terézie z roku 1741. Kompozičná os záhrady vychádza od pristavaného záhradného pavilónu, ktorý postavili pri severovýchodnom rohu paláca na vyvýšenej terase. Z terasy s polkruhovým profilom sa dvoma schodiskami schádzalo do záhrady. Tvar osovo symetrickej záhrady bol obdĺžnikový, na vrchole ukončený polkruhom, ktorý kopíroval tvar polkruhovej terasy pred palácom. Záhrada bola rozdelená dvoma na seba kolmými cestičkami na štyri záhony, ktorých tvar kopíroval obrys záhrady. V priesečníku chodníkov vznikla kruhová plocha, v ktorej bol umiestnený menší kruhový záhon. Toto riešenie je zvláštne tým, že záhrada bola vysunutá za roh paláca a kompozičná os vychádzala zo stredu záhradného pavilónu, a nie zo stredu budovy. Netradičné riešenie však vychádzalo z priestorových možností, ktoré limitovalo hradné opevnenie.

Za vrcholnú úpravu hradných záhrad považujeme realizáciu, ktorú možno približne vymedziť obdobím rokov 1778 až 1780, a ktorá je zachytená na dvoch plánoch, a napríklad aj na mape mesta od F. Kofflera z roku 1778. Záhrada na severnej strane paláca sa označuje ako „Grand jardin" (Veľká záhrada). V duchu barokového slohu bola symetrická a jej os vychádzala zo Sally terreny, ktorá tvorila najvyššie položený bod. Salla terrena stála na mieste pôvodného pavilónu, bola však väčšia a mala slúžiť aj ako miestnosť na loptové hry (loptovňa). Bočné strany záhrady sa smerom nadol rozbiehajú, čím sa mal dosiahnuť v diaľkovom pohľade dojem rovnobežnosti. Záhrada mala náročnú reprezentatívnu úpravu, bola umiestnená na štyroch terasách, prepojených schodiskami. Najnáročnejšia bol úprava na terase, ktorá nadväzovala na budovu paláca. Ornamenty sa vytvárali zo strihaného kruškpánu v kombinácii s nízkym trávnikom a farebným pieskom. Po okrajoch lemovali celý obvod záhrady tvarované aleje stromov, pravdepodobne líp, ktoré vyznačovali aj trasu prechádzkových chodníkov. Druhá terasa s oporným múrom slúžila najmä na vyrovnanie výškového rozdielu a jej úprava bola pomerne jednoduchá. Jadrom záhrady bol tretia terasa, v zmysle osovej dispozície ju tvorili dva priestory obdĺžnikovitého tvaru s rovnakým vnútorným riešením. V závere tejto časti vidieť na Hildebrandtovom projekte osemhranný parter s fontánou. Štvrtá terasa tvorila logické ukončenie systému terás a je zakončená poloblúkom.

Prípravné práce pre založenie záhrady prebiehali v zimnom a jarnom období. Foto archív autorky

Živé ploty vytvárajú uzavreté boskety typické pre barokovú záhradnú tvorbu - v tomto prípade je to strihaný javor poľný – Acer campestre. Foto archív autorky

ARCHITEKTONICKO – VÝTVARNÉ RIEŠENIE

Exteriérové priestory severnej záhrady (vlastná zrekonštruovaná barokoví francúzska záhrada a ostatné priestory) budú po rekonštrukcií využívané ako oddychovo relaxačný priestor pre návštevníkov hradu. V zrekonštruovanom objekte pôvodnej zimnej jazdiarne by sa mali konať rôzne kultúrne a spoločenské podujatia. Zrekonštruovaný objekt pôvodnej oranžérie (jeho obnova je súčasťou stavby „Rekonštrukcia paláca Bratislavského hradu “) bude slúžiť na organizovanie kultúrnych a spoločenských podujatí komornejšieho charakteru. Pod plochou francúzskej záhrady je navrhovaná podzemná garáž pre potreby obnoveného areálu hradu s kapacitou 222 miest.

Baroková záhrada je rekonštruovaná podľa dobových plánov, výsledkov archeologického a architektonicko – historického výskumu, ako aj z vhodných analógií. Záhrada je oplotená omietaným ohradným múrom s vystupujúcimi pilastrami s architektonickými článkami a výtvarnou výzdobou, zodpovedajúcou pôvodnému riešeniu. Pôdorysne je symetrická podľa pozdĺžnej osi, prebiehajúcej v smere sever – juh. Vo vrchole záhrady je rekonštruovaný barokový pavilón (pôvodne oranžéria, alebo loptovňa). Osová symetria, tak ako pri pôvodnej záhrade, je mierne porušená, vzhľadom na priestorové danosti. Záhrada má jednu stredovú pozdĺžnu komunikáciu a dve po obvode. Jednotlivé terasy sú ukončené opornými múrmi a spojené schodiskami, alebo rampami. V mieste oporných múrov sú realizované priečne komunikácie. Na rozdiel od pôvodnej záhrady, ktorá bola prístupná z paláca cez Zimnú jazdiareň a Oranžériu a múr slúžil na jej odhradenie od hospodárskej časti areáli, je záhrada prístupná z okolitých plôch otvormi v múre v mieste vnútorných priečnych komunikácií záhrady. Záhradné komunikácie sú tvorené relatívne širokými plochami z jemnej valcovanej drte, v sezóne sú okraje obojstranne vymedzené menšími strihanými stromami v prenosných nádobách. Na ostatných plochách terás sú vytvorené geometrické plochy zelene s kombináciou strihaných krov a kvetinovej výsadby. V centrálnych polohách sú umiestnené objekty malej architektúry (altánok, fontána), resp. plastiky.

V prísnej osovej kompozícii na seba nadväzuje niekoľko výškovo odlišných terás s usporiadaním záhonov v pravidelných symetrických obrazcoch. Základom kompozície barokovej záhrady Bratislavského hradu, je systém pravidelne tvarovaných živých plotov, ktoré plochu celej záhrady dokonale organizujú do jednotlivých, kompozične odlišných priestorov. Tzv. vnútrobloky týchto tvarovaných stien – boskety, tvoria trávniky alebo bohaté kvetinové výsadby. Živé ploty sú založené z rôzneho rastlinného materiálu podľa ich konečnej veľkosti, najnižšie broderie a stredne veľké živé ploty z kruškpánu, vysoký živý plot pod múrom 2. terasy z tisu a vysoké steny bosketov z javora poľného. Živé ploty ako vizuálny základ geometrie záhrady sú vysádzané zo vzrastných rastlín, aby ich výsledný efekt bol dosiahnutý v čo najkratšom termíne (cca 2 –3 roky).

Najvýraznejším výsadbovým prvkom je bohatý kvetinový parter prvej terasy s ornamentálnou výsadbou kvetín v plochách vymedzených líniami tvarovaných živých plotov krušpánu. Výsadba parteru nadväzuje na objekt oranžérie. Ornamentálnu kresbu dopĺňajú plochy vysypané ozdobným štrkom červenej a bielej farby. Oddelenie štrkových, záhonových a trávnikových plôch zabezpečuje oddeľovací materiál –

Druhá a tretia terasa záhrady tvorená geometrickými tvarmi záhonov obrúbenými kruškpánom so sochárskou výzdobou. Foto archív autorky

Grota s tečúcou vodou. Foto archív autorky

oceľová pásovina. Kvetinové výsadby sú navrhnuté vo viacerých variantách, ako letničkové, trvalkové alebo kombinácia cibuľovín a dvojročných rastlín. Voľbu ideálnej formy ovplyvní termín realizácie a aktuálne možnosti a potreby prevádzky záhrady. Výsadba kvetín bude v roku 1 - 2 krát obnovená za aktuálnu formu.

Letničková ornamentálna výzdoba v záhone na prvej terase sa každoročne mení vo farbe a druhovom zložení. Foto archív autorky

Popri ohradnom múre sú vysadené a pestované a na drevenej treláži pomocou každoročného rezu pestované ovocné dreviny (jablone, hrušky, vinič) a popínavé dreviny (plamienok, ruža).Trávniky v barokovej záhrade sú založené kladením trávnych kobercov.

Na prvej terase sú v nádobách z tvrdého dreva atraktívne výsadby subtílnejších foriem drevín mediteránneho charakteru, t.j. teplomilných rastlín (figovníky, oleandre, vavríny, citrusy), ktoré vyžadujú na zimné obdobie premiestnenie do skleníkového prostredia alebo chladných bezmrazých priestorov.

Zoznam použitých zdrojov:

- Zámer obnovy pamiatkového súboru Areál Bratislavského hradu (K-SNR, Bratislava, máj 1985, spracovatelia: Fiala, Gazíková, Semanko, schválený Pamiatkovým ústavom 9. 12. 1985, vydaný vedúcim Kancelárie Slovenskej národnej rady, 17.9.1986),
- Štúdia historickej záhrady na severnej terase Bratislavského hradu (SÚRPMO Praha, november 1989)
- Historický výskum – Bratislavský hrad – baroková záhrada (AWE ATELIER spol.s.r.o. Piešťany 2014)

V popredí Ornamentálny záhon prvej terasy krátko po otvorení záhrady pre verejnosť. Foto archív autorky

Pohľad na ohradový múr s trelážami pre popínavé rastliny v zastúpení druhov rastlín, ktoré pravdepodobne mohli zdobiť múry v dobe baroka. Foto archív autorky

Ing. Miriam Glejteková
Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Historické parky pri kaštieľoch Bratislavskej župy – súčasnosť a budúcnosť

V súčasnosti evidujeme v Bratislavskej župe 17 parkov pri kaštieľoch zapísaných ako národné kultúrne pamiatky v ústrednom zozname pamiatkového fondu. V minulosti bol počet parkov na území Bratislavskej župy vyšší, no niektoré pôvodné parky či záhrady zanikli, prípadne sa zachovali len v minimálnom rozsahu bez pôvodnej úpravy.

Väčšina parkov pri kaštieľoch má v súčasnosti prírodne krajinársku podobu. Pravidelnú historizujúcu úpravu má jedine park pri kaštieli v Modre, približne na polovici jeho plochy. Mnohé z nižšie uvedených krajinárskych parkov boli vybudované na pôvodných pravidelných barokových, prípadne renesančných záhradách. Podľa dobových prameňov dopĺňali barokové záhrady kaštiele v Bernolákove, Plaveckom Podhradí, Rusovciach, Malinove, Stupave, Veľkom Bieli, Veľkých Leváročh a v Ivanke pri Dunaji, avšak v žiadnej z uvedených záhrad sa do súčasnosti nezachovala ich barokóvá verzia.

Súčasnými majiteľmi historických parkov sú najčastejšie miestne samosprávy: parky pri kaštieľoch v Malackách, Pezinku, Malinove, Modre, čiastočne v Stupave, štátne či verejné inštitúcie: parky v Rusovciach, Veľkých Leváročh, Budmericiach, Čunove, dva sú vo vlastníctve cirkvi: parky v Ivanke pri Dunaji a v Bratislave – Prievoze a štyri v súkromnom vlastníctve: park v Tomášove, Bernolákove, Veľkom Bieli a vo Vinosadoch. V niektorých prípadoch je územie parku rozdelené medzi viacerých vlastníkov (napríklad park v Stupave, Malinove, Rusovciach).

Dnešný stav a podoba týchto parkov je veľmi rôznorodá – od veľmi dobre udržiavaných parkov predovšetkým v súkromnom vlastníctve, až po chátrajúce parky na pokraji zániku. Tento stav je odrazom viacerých faktorov, ktoré ovplyvňujú súčasnú podobu historických parkov, a tiež ich smerovanie a ďalší vývoj.

Základné faktory ovplyvňujúce súčasný stav historických parkov je možné rozdeliť nasledovne:

- **nevhodné zásahy v parkoch** z povojnového obdobia do roku 1989
- **starostlivosť o parky** (údržba, kosenie trávnikov, ošetrovanie drevín, vodných prvkov, stavebných a umeleckých súčastí parku)
- **financovanie** – predovšetkým údržby a obnovy parkov
- **vlastnícke pomery**
- **súčasné využívanie parkov** a ich adaptácia na nové účely

Mnohé súčasné historické parky dodnes nesú stopy **nevhodných zásahov** z vojnového a povojnového obdobia do roku 1989, kedy nenávratne stratili mnoho zo svojho pôvodného lesku a krásy. Zmena využitia kaštieľov v druhej polovici dvadsiateho storočia priniesla často nevhodné zásahy a nedostatočnú starostlivosť o parky. V lepšom prípade boli objekty využívané ako mestský park a v jeho častiach pribudli rôzne nové prvky ako športoviská, detské ihriská, amfiteátre a podobne (parky v Malackách, Stupave, Pezinku). Pri zmene funkcie kaštieľa na rôzne zariadenia ako školy (Malinovo, Tomášov), nemocnice a liečebné ústavy (Malacky, Veľké Leváre, Veľký Biel), či dokonca poľnohospodárske objekty (Ivanka pri Dunaji, Čunovo) pribudli v parku nové stavby a zariadenia, ktoré nezvratne zasiahli pôvodnú kompozíciu parku. V niektorých prípadoch bola celkovo zmenšená rozloha parku na minimálny priestor okolo kaštieľa (park pri kaštieli v Prievoze, v Čunove). Nedostatočná údržba mala za následok zánik pôvodnej kompozície parkov zarastením priehľadov v dôsledku prerastenia náletových drevín, nedostatočného kosenia a neodbornej údržby porastov (parky v Rusovciach, Bernolákove, Malackách, Ivanke pri Dunaji, Veľkých Leváročh a pod.). Z parkov sa väčšinou stratila hodnotná pôvodná umelecká výzdoba ako sochy v podobe alegorických postáv, žardiniéry, fontány, pôvodné lavičky, drobné stavby ako altánky, pergoly či skleníky (parky v Bernolákove, Rusovciach, Stupave, Malackách). Pri obnove sa často používali nevhodné zásahy a nepôvodné nové materiály nevhodné do historického parku. V súčasnosti je veľmi náročné a nákladné naprávať škody spôsobené počas tohto obdobia. Tieto zásahy je ale potrebné riešiť v každom parku individuálne a v prípade, že je to možné, postupne odstraňovať, alebo eliminovať ich negatívne dôsledky.

Asi najdôležitejším faktorom ovplyvňujúcim súčasný vzhľad parkov s dopadom na ich budúcnosť je **starostlivosť o historické parky.** Tá zahŕňa pravidelné kosenie a údržbu trávnikov podľa typu trávnika, kontrolu a ošetrovanie drevín, odstraňovanie náletových drevín, údržbu vodných prvkov, údržbu chodníkov a spevnených plôch,

Nevhodne umiestnené stavby z druhej polovice dvadsiateho storočia znemožňujú plnohodnotnú obnovu parku pri kaštieli v Ivanke pri Dunaji. Foto archív autorky

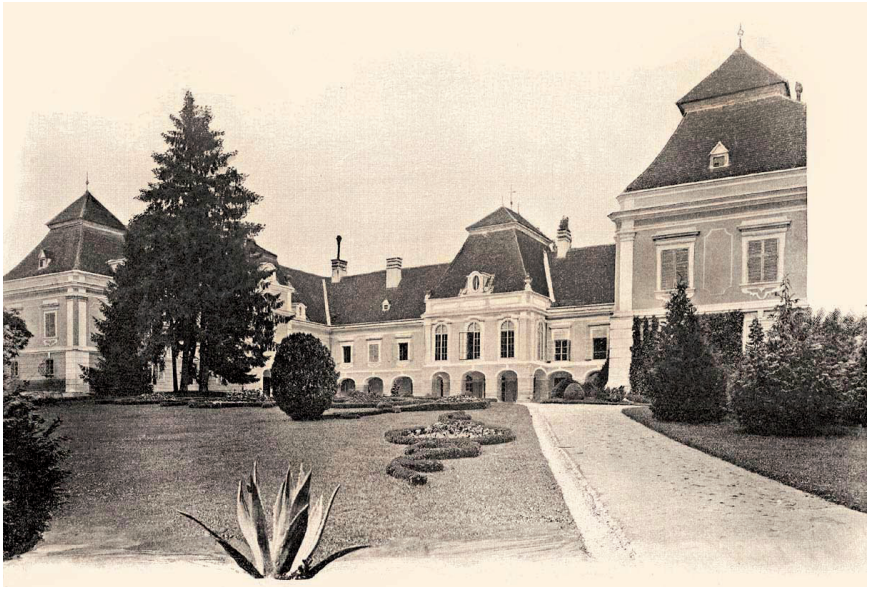

Pravidelná úprava parteru pri kaštieli v Ivanke pri Dunaji zo začiatku dvadsiateho storočia. Reprodukcia pohľadnice archív autorky

starostlivosť o stavebné a umelecké súčasti parkov, údržbu prvkov drobnej architektúry (lavičky, koše na odpadky, prvky detského ihriska, osvetlenie parku a pod.), tiež pravidelné čistenie parku a vynášanie odpadkov či strážením parku. Je to súbor činností a aktivít, ktoré je potrebné vykonávať pravidelne, každý rok, niektoré raz za niekoľko rokov. Treba si ale uvedomiť, že tieto zásahy vyžadujú nemalé finančné prostriedky, bez priamej návratnosti. Nakoľko je údržba historických parkov veľmi náročná a rozpočet býva často obmedzený, nie je dostatočný na pokrytie všetkých nákladov. To má priamy dopad na ich stav, predovšetkým z dlhodobého hľadiska. Keďže ide o kultúrne dedičstvo často slúžiace pre širokú verejnosť, ktoré sa ale nedokáže samo uživiť, bola by veľmi prospešná podpora ich financovania, buď zo štátneho rozpočtu, alebo z iných zdrojov. Pre porovnanie, pri obhospodarovaní krajiny existuje možnosť čerpania dotácií na kosenie trvalých trávnych porastov, vďaka čomu vzrástla úroveň údržby lúk aj v najodľahlejších častiach štátu. Na údržbu historických parkov však nie je žiadna podobná možnosť čerpania financií, hoc je ich údržba podstatne nákladnejšia a tiež náročná na odbornosť.

Z odborného hľadiska chýba vo väčšine prípadov správca parku, v minulosti označovaný aj ako hlavný záhradník. Ide o osobu zodpovedajúcu za odbornú starostlivosť a dlhodobý dobrý stav a perspektívny vývoj daného parku. Tento odborník so záhradníckym vzdelaním by mal poznať dejiny parku a v kontexte jeho historického vývoja zabezpečovať jeho ďalšiu existenciu pri zachovaní pamiatkových hodnôt. Takáto osoba chýba obzvlášť vo veľkých a hodnotných parkoch pri významných kaštieľoch, kde sa postupne stráca pôvodná kompozícia, aj historický ráz.

Kaštieľ a park vo Veľkých Levároch v súčasnosti degraduje v dôsledku nedostatočnej údržby. Ak nie je historický objekt využívaný, rýchlo chátra a smeruje k budúcemu zániku. Foto archív autorky

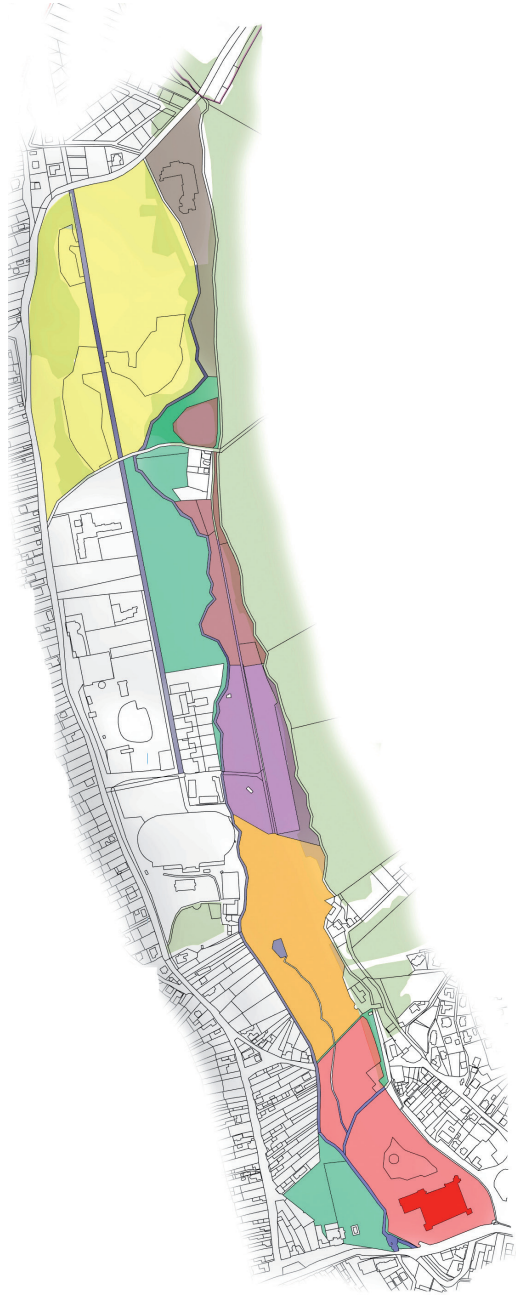

Parková úprava pred kaštieľom vo Veľkých Levároch koncom 19. storočia (VENDE, Pozsony vármegye községei)

Na starostlivosti o parky a na ich budúce smerovanie majú značný vplyv **vlastnícke pomery.** Predovšetkým to je schopnosť vlastníka financovať údržbu, prípadne obnovu parku. Dôležitú úlohu hrá aj to, či je park vo vlastníctve jedného majiteľa ako jeden celok, alebo je rozdelený medzi viacerých vlastníkov, ako je to napríklad v parku v Stupave, kde je osem rôznych majiteľov jednotlivých častí. V parku rozdelenom medzi viacerých vlastníkov je problém dosiahnuť jednotnosť, predovšetkým kvôli individuálnym spôsobom údržby jednotlivých častí, rôznorodému využívaniu, oddeľovaniu častí parku oplotením a v prípade obnovy nejednotnou obnovou a chýbajúcou koordináciou. Snahou orgánu ochrany pamiatkového fondu je v maximálnej možnej miere udržať celistvosť a jednotu parku ako celku a v tomto duchu usmerňovať aj ich čiastkovú aj úplnú obnovu. Veľký problém predstavuje situácia, kedy sú vlastnícke vzťahy nevyjasnené a objekt je bez vlastníka, resp. určenie vlastníctva je v súdnom konaní. To bráni funkčnej údržbe, ako sme mohli vidieť na kaštieli a parku v Rusovciach, čo sa prejavilo na jeho výraznej degradácii v nedávnej minulosti. Každým rokom takéhoto zanedbania výrazne rastú náklady na budúcu obnovu objektu, nehovoriac o nenávratných škodách spôsobených stratou pôvodnej substancie a tým aj pamiatkových hodnôt.

Vlastnícke pomery sa okrem samotnej údržby parkov odrážajú aj na ich **využití a adaptácii** na nové účely, ktoré dávajú historickým parkom novú tvár. Zmena využitia parkov so sebou priniesla aj stratu charakteru ich pôvodného využívania v komplexe prvkov parkov: napríklad vodných diel, vodného režimu, (člnkovania na jazierkach, ramenách, a pod.), či zánik skleníkov a úžitkových častí záhrad, čo nenávratne menilo pôvodnú podobu historických parkov. Navyše s novým využitím pribúdali a stále pribúdajú v parkoch novodobé, v historickom prostredí cudzorodé prvky, ktoré môžu ešte viac znižovať autenticitu historického prostredia parku. Tieto zmeny sú však často daňou za to, aby bol objekt navštevovaný a živý, a tým pádom aj udržiavaný a prežil ďalšie obdobie svojej existencie. V súčasnosti viaceré kaštiele a parky na našom území čelia otázke nového využitia. Ak nie je historický objekt využívaný, rýchlo chátra a smeruje k budúcemu zániku. Údržba je často veľmi nákladná až neúnosná. Príkladom sú objekty vo Veľkých Leváročh, Čunove, Rusovciach, či vo Veľkom Bieli.

Objekty využívané ako mestské parky majú väčšinou zabezpečenú aspoň základnú údržbu. Citlivá adaptácia na mestský park so zachovaním pamiatkových hodnôt pri ich obnove môže byť veľmi dobre zlučiteľná s prezentáciou historického parku. Je však potrebné chrániť pôvodný charakter a kompozíciu parku daný pôvodnou cestnou sieťou, porastmi drevín, modeláciou terénu a formou vodných prvkov, pri obmedzení novodobých cudzorodých funkcií, ako sú napríklad športoviská detské ihriská a podobne. Dôkazom sú živé a širokou verejnosťou využívané objekty v Pezinku, Malackách alebo Stupave. Tieto parky sú vďaka ich prístupnosti často vystavené riziku vandalizmu, preto je potrebné udržať v nich režim prístupu verejnosti a zabezpečiť ich ochranu, a tiež stanovovať režim ich využívania počas príležitostných masových podujatí s vysokou nárazovou návštevnosťou (napríklad letných koncertov, futbalových zápasov a pod.).

Park pri kaštieli v Stupave má mnoho rôznych vlastníkov, čo spôsobuje nejednotnosť parku a bráni jeho plnohodnotnej obnove. Plán parku na podklade katastrálnej mapy znázorňuje farebne rozlíšenie jednotlivých vlastníkov. Archív autorky

Objekty vo vlastníctve Bratislavskej župy slúžia ako vyhradená zeleň zariadení v zriaďovateľskej pôsobnosti samosprávneho kraja. Môžeme to vidieť napríklad v objekte Malokarpatského osvetového strediska v Modre. Kaštiele a parky v Stupave a v Malinove však stoja pred otázkou budúceho využitia, ktoré by zabezpečilo ich aspoň čiastočnú finančnú sebestačnosť, pri súčasnom zachovaní historického výrazu a vhodnej prezentácii ich pamiatkových hodnôt. Parky sú v súčasnosti prístupné verejnosti a je v nich aspoň zabezpečená najnutnejšia údržba. Objekt v Malinove je využívaný strednou školou so záhradníckym zameraním. Žiaľ, ani tak nie je zabezpečená dostatočná starostlivosť o park a pôsobenie strednej školy je dlhodobo skôr nekoncepčné, bez nadväznosti na históriu objektu.

Najreprezentatívnejšou podobou s najlepšou starostlivosťou sa v Bratislavskej župe v súčasnosti môžu pochváliť dva historické parky v súkromnom vlastníctve, využívané na komerčné účely. Sú to parky pri kaštieľoch v Tomášove a v Bernolákove. Park v Tomášove je využívaný ako zázemie hotela sídliaceho v kaštieli a slúži predovšetkým pre hostí zariadenia. Nové prvky zakomponované do parku súčasnými majiteľmi slúžia pre vytvorenie programu a zábavy pre hostí (čo bolo aj v minulosti bežnou súčasťou parkov) a mnohé z nich sa odvolávajú na históriu parku (napríklad obora ako odozva na pôvodnú bažantnicu, tiež altánky), aj keď sú ináč lokalizované. Park v Bernolákove bol adaptovaný na golfové ihrisko. Pri jeho obnove a adaptácii pre nový účel boli prinavrátené niekdajšie priehľady, vyčistili sa pohľady na zaujímavé a vzácne solitéry či skupiny drevín a celková vhodná údržba prispieva k dobrému vzhľadu parku. Celkový dojem umocňuje obnovený kaštieľ tvoriaci dominantu celého areálu. Obidva uvedené parky sú príkladom dobrého využitia a zabezpečenia budúcnosti týchto historicky cenných objektov.

Viaceré zo spomenutých parkov zatiaľ v zanedbanom stave v súčasnosti prechádzajú procesom hľadania novej náplne, plánovania a projektovania obnovy, prípadne čakajú na jej realizačnú fázu v nádeji na obnovenie svojej niekdajšej krásy a plnohodnotného využitia.

Zodpovednosťou nás všetkých je zachovať historické parky a ich podstatu pre ďalšie generácie, ktoré po nás prídu, aby mohli vnímať dielo záhradných majstrov, tvorené niekoľko storočí v jeho čo najautentickejšej podobe. Aby park aj pri zmene jeho funkcie ostal stále historickým parkom a aby to mohol pocítiť každý, kto ho navštívi. Starostlivosť o historickú zeleň má byť aj prejavom úcty ku generáciám, ktoré parky zakladali a nedožili sa ich plného rozkvetu a vzrastu, ktorý vyžaduje čas. O to tragickejšie vyznieva obdobie, ktoré sa konkrétnemu vlastníctvu parkov – pamiatok obrátilo chrbtom, spochybnilo ho a nahradilo štátnym či družstevným s výsledkom, že sa tieto formy nového vlastníctva nedokázali postarať o zachovanie tohto neoddeliteľného dedičstva kultúrnej krajiny a civilizácie. Prinavrátenie prirodzeného vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu je zrejme taký dlhodobý proces, ako aj budovanie historického parku. 25 rokov v prírode veľa neznamená a stále sa na túto súčasť pamiatkového fondu pozeráme utilitárnymi očami, či už ekonomického, alebo politického (populistického) profitu.

Park v Pezinku využívaný ako mestský park bol v nedávnej minulosti obnovený a je hojne navštevovaný širokou verejnosťou. Foto archív autorky

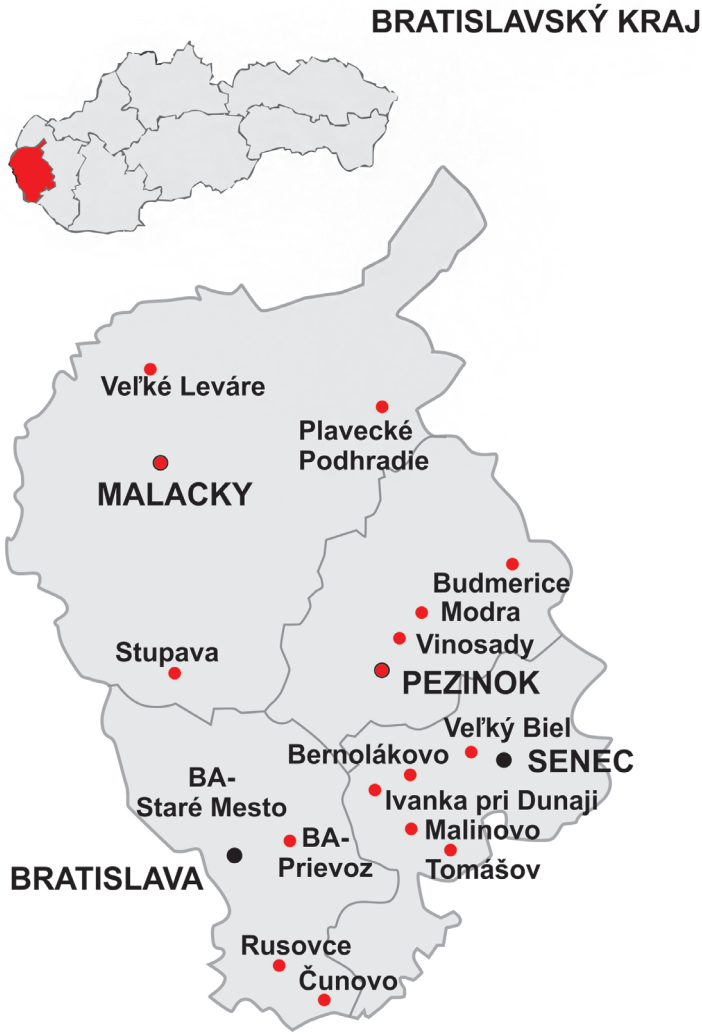
Park pri kaštieli v Bernolákove adaptovaný pre účely golfového ihriska je jedným z najlepšie udržiavaných historických parkov v Bratislavskej župe. Foto archív autorky

Zoznam použitých zdrojov:

Súpis pamiatok na Slovensku, 1 – 3. Bratislava, 1967 - 1969

Zvarová, Z., Vágenknechtová, V.: Ivanka pri Dunaji, Park. Architektonicko – historický výskum objektu, 2012.

Verde, A.: Pozsony vármegye községei. In< http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/6.html>.

Územie Bratislavskej župy s vyznačením polohy jednotlivých parkov pri kaštieľoch. Mapa podľa https://sk.wikipedia.org

Mgr. Michaela Kubíková
Národný Trust n. o.

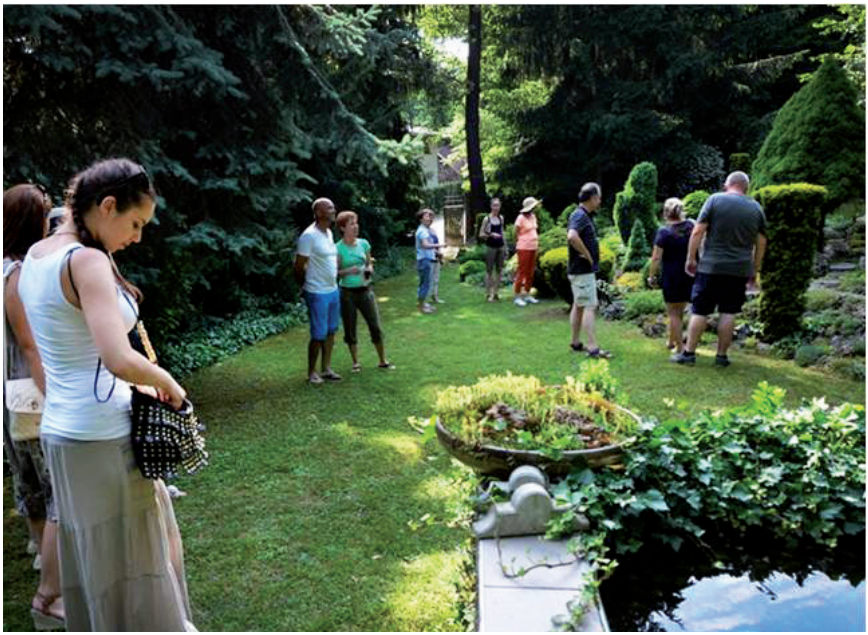
Interpretácia historických parkov a záhrad v BSK

ČO CHÁPEME POD POJMOM INTERPRETÁCIA?

Jedným z nástrojov, ako sa dá podnecovať záujem o historické prostredie a kultúrne či prírodné dedičstvo, je jeho správna a atraktívna interpretácia.

Interpretácia ako taká má u nás dlhú tradíciu a s jej príkladmi sa môžeme stretnúť veľmi často. Vlastný pojem „interpretácie" je nový a do obecného povedomia ešte nestihol preniknúť. Väčšinou sa nahrádza termínmi ako sú propagácia, prezentácia, informácie, ktorých obsah je však trochu odlišný.

Freeman Tilden, ktorý napísal na túto tému aj prvú knihu, interpretáciu definoval ako „činnosť odhaľujúcu návštevníkom túžiacim po tejto službe niečo z krásy a kúzla, inšpirácie a duchovného obsahu miesta, ktoré ležia za tým, čo môže návštevník sám vnímať svojimi zmyslami".

Deň otvorených modranských záhrad. Foto archív Národného Trustu n.o.

INTERPRETÁCIA AKO ŠPECIFICKÝ KOMUNIKAČNÝ PROCES

Interpretácia je v podstate cesta, ako pomôcť ostatným ľuďom oceniť niečo, o čom sme presvedčení, že si zaslúži ich pozornosť. Interpretácia sa môže týkať budov (hradov), národných parkov alebo iných kategórií chránených území, priemyselných pamiatok, kultúrnej krajiny, historických parkov a záhrad, ale aj historických udalostí, osobností a iných nemateriálnych súčastí kultúrneho dedičstva.

Interpretácia je teda komunikačný proces a výchovno-vzdelávacia aktivita predurčená na odhaľovanie významov a vzťahov nášho kultúrneho ale i prírodného dedičstva širokej verejnosti (návštevníkom ale i obyvateľom daných lokalít) cez ich priame skúsenosti, zážitky s kultúrnymi, historickými objektmi, artefaktmi, krajinou alebo miestom.

Interpretácia dáva miestam, historickým štruktúram zmysel. Priestor sa stáva miestom, keď sa fyzické prostredie obohatí jeho významom pre ľudí.

Interpretácia je forma rekreačného vzdelávania. Jej cieľom môže byť aj zmena správania sa či kontrola správania sa návštevníkov v ohrozenom území, lokalite. V tom prípade slúži ako účinný manažmentový nástroj.

Interpretácia v kontexte cestovného ruchu je marketingovým nástrojom na zvýšenie atraktivity miesta.

ROZDIEL MEDZI INTERPRETÁCIOU A INFORMÁCIOU

Existuje podstatný rozdiel medzi interpretáciou a informáciou. Informácia iba podáva fakty, zatiaľ čo interpretácia môže upútať, provokovať myšlienky alebo dokonca „zatriasť" človekom, takže získa úplne nový pohľad na vec, ktorú si prišiel pozrieť. To však niekedy znamená byť kontroverzný, ale pokiaľ návštevníci budú odchádzať a zanietene debatovať o navštívenom mieste, je to výborné!

Často sa však stretávame s pravým opakom – na paneloch čítame a od sprievodcov počujeme iba informácie, ktoré okamžite zabúdame, pretože nás ničím nezaujali. Neprebudili nás, nedotkli sa nás! Podstatou dobrej interpretácie je odkrývanie nových pohľadov na to, čo miesto robí príťažlivým.

Nové poznanie môže byť i emocionálne. Sprievodca, ktorý dokáže prinútiť svoje publikum precítiť smútok, súcit alebo hnev nad osudom vecí, ľudí, atď., je dobrým interpretom. Rovnako je dobrý letáčik, ktorý dokáže oživiť napr. históriu zanedbanej, neudržiavanej historickej záhrady alebo parku a zanechať v návštevníkoch pocit, že navštívili úžasné miesto.

Dobrá interpretácia:

- upúta pozornosť
- poskytuje spojenie medzi lokalitou a vlastnými skúsenosťami návštevníka
- je relevantná
- je príjemná, zaujímavá a zmysluplná
- je dobre organizovaná, jednoduchá na používanie a pochopenie
- spĺňa požiadavky každého publika
- komunikuje jasnú tému alebo myšlienku.

Osobná interpretácia Kochovej záhrady počas Víkendu otvorených parkov a záhrad. Foto Michal Kopecký

Historický záber Zámockého parku v Pezinku; Digitálny archív Mestkého múzea Pezinok

S AKÝMI FORMAMI INTERPRETÁCIE SA STRETÁVAME?

Ako sme už na začiatku napísali, interpretácia ako taká nie je na Slovensku neznámym javom. Aj na Slovensku má interpretácia dlhú tradíciu a s jej príkladmi sa môžeme stretnúť veľmi často.

Nový je len vlastný pojem „interpretácia" v súvislosti s fyzickým a duševným sprístupňovaním kultúrneho a prírodného dedičstva, v súvislosti s cestovným ruchom, marketingom, manažmentom správania sa návštevníkov na navštívených lokalitách či v súvislosti so sociálno-ekonomickým rozvojom územia.

Na Slovensku sa stretávame s obidvomi základnými druhmi interpretácie: osobnou a neosobnou.

Osobná forma interpretácie:

- exkurzia so sprievodcom, sprievodcovský výklad v múzeu, galérii alebo sprievodcovský výklad s prepravou po lokalite alebo regióne;
- exkurzia na miesta, kde ľudia pracujú alebo žijú, napr. deň otvorených dverí;
- sledovanie živých ukážok, napr. tradičné remeslá, technológie, šermiarske a dobové vystúpenia v historických kostýmoch;
- počúvanie príbehov – skutočných alebo mýtov (najmä pre detského návštevníka);
- účasť v organizovanej aktivite, napr. inštruktáž v poznávaní rastlín, živočíchov, sledovanie alebo aj účasť v predstaveniach, napríklad rekonštrukcia historickej bitky...

Neosobná forma interpretácie:

- interpretačné tabule, náučné chodníky;
- rôzne publikácie, letáky či brožúrky, pohľadnice a pod.;
- výstavy a sprievodné texty a pod.;
- multimediálna prezentácia (3D projekcie, počítačové animácie a pod.), tzv. návštevnícke centrá, ktoré sú v zahraničí najmä v anglicky hovoriacich krajinách veľmi obľúbenými a navštevovanými miestami (napr. na známych archeologických lokalitách), umelecká forma interpretácie krajiny či historického prostredia tzv. landart...

PLÁNOVANIE INTERPRETÁCIE

Dobrú interpretáciu však treba plánovať. Plánovanie zahrňuje premýšľanie o nasledovných veciach:

- prečo chceme s návštevníkmi komunikovať;
- kto sú naši návštevníci;
- čo ďalšie sa deje v okolí;
- aké je naše miesto, ktoré chceme interpretovať, čo môžeme ponúknuť a čo o ňom chceme povedať;
- akým spôsobom a kde to povieme.

K ČOMU JE PLÁN INTERPRETÁCIE DOBRÝ?

- zistíme, či je naša interpretácie vhodná;
- stanovíme si konkrétne a jasné ciele, ujasníme si, prečo sme sa do tohto projektu pustili;

- budeme vedieť, kto je naše publikum – čo nám umožní plánovať našu interpretáciu s jasnou predstavou o ľuďoch a skupinách, ktoré budeme oslovovať;
- premyslíme si, kam chceme smerovať pohyb návštevníkov a kam chceme, aby necho dili, takže môžeme ochrániť citlivé oblasti;
- zvážime aká iná interpretácia sa v našej oblasti ponúka, a svoju interpretáciu môžeme naplánovať tak, aby túto dopĺňala a nie ju dupľovala alebo s ňou súperila;
- budeme poznať svoje témy, takže nebudeme musieť stráviť celé dni „lovením" kaž dého zlomku potenciálne užitočnej informácie o všetkých stránkach našej lokality;
- vyjasníme si, aké médiá sú vhodné s ohľadom na charakter našej lokality a jej citli vosť, naše pravdepodobné publikum a jeho očakávané množstvo, témy, ktoré prezen tujeme a zdroje, ktoré dokážeme získať.

PRÁCA S ĽUĎMI – ZAPOJENIE MIESTNEJ KOMUNITY

Ústredným bodom každej interpretácie je však práca s ľuďmi. Ľudia fungujú ako vysielače, ale i prijímače posolstva interpretácie. Pokiaľ má mať náš interpretačný plán dostatočne silnú podporu, aby mohol byť úspešne realizovaný, musíme pracovať so širokým okruhom ľudí.

Aj keď na interpretáciu väčšinou hľadíme viac menej z vedeckého uhla a očami akademikov, a podľa toho sa snažíme aj interpretovať hodnoty národného či svetového kultúrneho dedičstva, nemali by sme zabúdať, že interpretácia je veľmi často spojená s lokálnymi, „obyčajnými" dielami človeka a prírody. A práve tieto miestne hodnoty dodávajú každému miestu jeho autentický charakter, neraz ťažko opísateľný odborným jazykom – charakter, ktorý sa odráža v spôsobe, akým ľudia danú krajinu či miesto v minulosti využívali alebo ďalej využívajú, v ich vzťahu k prírode, k historickým ob jektom, v tradíciách obsiahnutých v piesňach, povestiach, či výtvarnom prejave.

Je skutočne veľmi dôležité, aby boli miestni ľudia zapojení do procesu, v ktorom sa rozhoduje o tom, čo chceme interpretovať, kde a akým spôsobom.

Uvedenie tejto myšlienky do praxe nám významne pomôže pri tvorbe interpre tačných produktov, ktoré najlepšie odrážajú charakter lokality, sú pre ňu relevantné a potrebné. Zároveň majú z hľadiska ich udržateľnosti veľkú šancu získať podporu miestnych obyvateľov, ktorí sa týmto spôsobom stávajú ich spolutvorcami a spoluma jiteľmi. Preto je veľmi dôležité ešte predtým ako sa pustíme do interpretácie, poznať názory miestnych ľudí, spôsob akým vnímajú svoje okolie, ako sa s ním stotožňujú a čo v ňom považujú za dôležité – čo o sebe chcú povedať.

Do interpretácie by mali byť zapojení: zástupcovia úradov, do ktorých kompe tencie spadá naša práca a ktorých zdroje by ju mohli financovať – obecné, mestské či krajské úrady, ale tiež štátne inštitúcie ako napr. Štátna ochrana prírody, MŽP SR, MK SR, Pamiatkový úrad SR atď.; zástupcovia dobrovoľných skupín, mimovládnych organizácií, miestni obyvatelia; jednotlivci včítane odborníkov na konkrétnu proble matiku, vlastníci pozemkov a podnikatelia.

Úvodný a jediný panel náučného chodníka v Zámockom parku v Pezinku.
Foto Michaela Kubíková

Kritický stav tabuliek označujúcich dreviny v Zámockom parku v Pezinku.
Foto Michaela Kubíková

PRÍKLADY Z PRAXE

Pre ilustráciu príkladov interpretácie historických parkov a záhrad v Bratislavskom samosprávnom kraji som v septembri 2016 osobne navštívila nasledovné historické parky a záhrady:

- Zámocký park Pezinok
- Polzerov kaštieľ Modra
- Barokový kaštieľ Veľké Leváre
- Zámocký park Malacky

Pred osobnou návštevou som sa pokúsila získať informácie o daných parkoch a záhradách aj prostredníctvom internetu.

Ani jeden z uvedených parkov a záhrad nemá doposiaľ samostatnú internetovú stránku, ktorá by ponúkla aspoň základné informácie o ňom.

Ani k jednému z uvedených parkov a záhrad sa mi nepodarilo získať žiadnu informačnú či inú brožúru alebo publikáciu, ktorá by bežnému návštevníkovi interpretovala a priblížila význam a hodnoty daných lokalít. V Zámockom parku v Pezinku je k dispozícii informačná tabuľa – úvodná a jediná tabuľa náučného chodníka, ktorej stručný obsah je však zameraný najmä na prírodné hodnoty Zámockého parku a nehovorí nič o kultúrno-historických hodnotách tejto lokality. Napriek tomu, že Zámocký park v Pezinku prešiel nedávno procesom obnovy, na interpretáciu jeho hodnôt zrejme nebol vyčlenený dostatočný priestor a nebola jej venovaná veľká pozornosť. Stav tabuliek, ktoré označujú názvy jednotlivých drevín je kritický. Zaujímavou formu interpretácie predstavujú drevené sochy muža a ženy, ktoré príjemne dotvárajú prostredie parku.

Napriek tomu, že Polzerov kaštieľ s historickou záhradou v Modre je momentálne nedostupný (pripravuje sa jeho obnova), existujú vo vstupnej časti interpretačné postre, ktoré vhodným spôsobom interpretujú históriu a prírodno-kultúrne hodnoty daného miesta.

Z hľadiska interpretácie hodnôt historických parkov a záhrad v mestečku Modra je potrebné spomenúť organizovanie kultúrno-spoločenského podujatia Deň modranských záhrad, ktoré je súčasťou celoslovenského podujatia Víkend otvorených parkov a záhrad, ktoré od roku 2007 pripravuje naša organizácia Národný Trust n.o. v spolupráci s ďalšími partnermi. Cieľom uvedeného podujatia je atraktívnym spôsobom prezentovať a interpretovať hodnoty historických parkov a záhrad a zapájať verejnosť do ich aktívnej ochrany. Toto by sa skôr hodilo ako poznámka pod čiaru

Pri barokovom kaštieli s parkom vo Veľkých Levároch, ktorý je tiež verejnosti stále neprístupný, existujú dva interpretačné panely s takmer rovnakým obsahom, z čoho môžeme usúdiť, že tu zrejme dostatočne nefungovala komunikácia pri plánovaní danej interpretácie.

V Zámockom parku v Malackách návštevníkov pri vstupe privíta interpretačná tabuľa v slovensko-anglicko-nemeckej verzii, podávajúca základné informácie o parku. Jej obsah je však skôr informačný ako interpretačný a nepodnecuje návštevníkov k hlbšiemu zamysleniu sa nad hodnotami danej lokality. Na území parku sa nachádza ešte

Informačný poster v Polzerovom kaštieli v Modre. Foto Michaela Kubíková

jeden informačný panel s mapkou, ktorý aj keď zaujímavou formou informuje o návštevnom poriadku v parku, tiež nemôžeme považovať za zdroj kvalitnej interpretácie územia. Pozitívnym momentom je, že i tento vzácny park s kaštieľom, resp. zámkom, sa začína postupne obnovovať a veríme, že pri tomto procese sa nezabudne ani na kvalitnú interpretáciu jeho jedinečných kultúrno-historických i prírodných hodnôt.

STRUČNÉ ZHRNUTIE PROBLÉMOV
INTERPRETAČNEJ PRAXE V BSK A NA SLOVENSKU

- otázka kvality ale aj kvantity (chýbajú publikácie, internetové stránky ....)
- stále je veľa historických parkov a záhrad bez akejkoľvek formy interpretácie a prezentácie
- nekvalitne spracované informácie (obsah, grafika, jazyk, interaktivita, cieľové skupiny). Čo sa týka kvality poskytovanej interpretácie, v prípade, že sa na lokalite nachádza informačná tabula, obsahuje väčšinou stručné informácie o danej lokalite, avšak tieto často nebývajú spracované v podobe tak, aby si ich návštevník ľahšie zapamätal, aby ho niečím upútali, aby sa sám musel zamyslieť nad niektorými otázkami.
- ďalším problémom je, že texty, obrázky bývajú umiestnené na nie veľmi kvalitných informačných tabuliach, čo sa týka materiálu použitého na ich zhotovenie. Dôsledkom je, že tieto tabule sú veľa krát zničené buď poveternostnými podmienkami (dážď, sneh...) alebo ich najrôznejšími spôsobmi zničia samotní návštevníci.
- niekedy ide kvantita na úkor kvality – neefektívne využité zdroje (napr. množstvo nekvalitných letákov a brožúr, ktorých efektivita je diskutabilná)
- nedostatočná spolupráca zainteresovaných subjektov (slabá miera zapojenie miestnych ľudí)
- v posledných rokoch sa vo veľkej miere začali na Slovensku budovať náučné chodníky, nakoľko sa vytvorili podmienky pre získanie financií či už z domácich alebo zahraničných zdrojov na ich budovanie. Napriek tomu, že náučných chodníkov na Slovensku pribúda a návštevníci rôznych lokalít majú možnosť dozvedieť sa veľa zaujímavých a užitočných informácií je kvalita čo sa týka výberu obsahu textu, technické prevedenie a dizajn informačných panelov a ich trvácnosť či údržba nedostatočné. Problematická je ich údržba najmä vtedy, keď subjekt, ktorý získal financie na vytvorenie panelov nemá už dopredu naplánované prostriedky na ich údržbu. Veľakrát sa stretávame so zničenými resp. so zvyškami panelov, ktoré návštevníkovi skôr pokazia dojem z danej lokality. Existuje však aj veľa pozitívnych príkladov náučných chodníkov, ktoré plnia účel, za ktorým boli vytvorené a funguje aj starostlivosť o ne.
- technické prevedenie tabúľ, panelov, tabuliek a ich nevhodné umiestnenie v teréne
- veľmi málo využívaná osobná forma interpretácie ale i umelecké formy interpretácie
- nedostatočná práca s dobrovoľníkmi
- málo školiacich možností pre samosprávy, vlastníkov či iných záujemcov o interpretáciu
- čo sa týka osobnej formy interpretácie, tak v mnohých historických parkoch a zá-

hradách, hoci by to mohlo byť veľmi zaujímavé nie je možné získať kvalifikovaného sprievodcu. Tento nedostatok je podmienený aj tým, že neexistujú školiace príležitosti pre ľudí, ktorých by táto práca zaujímala – napríklad ľudia v dôchodkovom veku či študenti relevantných smerov by mohli buď za menší finančný obnos alebo aj ako dobrovoľníci pomáhať v tejto oblasti rôznym múzeám, galériám či iným inštitúciám a zároveň by takto mohli veľmi zmysluplne využívať svoj voľný čas (táto prax je tiež overená v zahraničí napr. v Anglicku a veľmi dobre funguje).

Veľmi často sa stáva, že ľudia žijúci v tesnej blízkosti historickej lokality či prírodnej pamiatky ani nevedia, ako tieto vznikali, kto bol ich zakladateľom, akú zaujímavú históriu má daná lokalita. Dôsledkom tejto „nevedomosti" sa potom stáva, že obyvatelia stratia záujem o svoje prostredie, o aktívnu ochranu kultúrnych či prírodných pamiatok v ich okolí.

NÁVRHY NA ZLEPŠENIE

Pokiaľ by v budúcnosti samosprávy jednotlivých miest a obcí chceli využiť všetky prínosy, ktoré kvalitná interpretácia prináša a o ktorých sme písali v rámci tohto príspevku, mali by sa venovať nasledovným otázkam:

- vytvoriť si tzv. plány interpretácie a konzultovať ich s inými samosprávami, partnermi, dohodnúť sa na spolupráci pri ich realizácii (spoločná interpretácia regiónu, mikroregiónu atď.)
- zapojiť sa do medzinárodných projektov venujúcich sa danej problematike, výmena skúseností s partnermi zo zahraničia , využiť už existujúce poznatky v danej oblasti, najnovšie trendy v interpretácii kultúrneho a prírodného dedičstva
- zabezpečiť relevantné školenie pre pracovníkov
- nové poznatky však nepreberať „automaticky" ale snažiť sa byť originálny pri výbere formy a spôsobu interpretácie
- myslieť na rôzne cieľové skupiny (deti, odborníci atď.)
- využívať aj prácu dobrovoľníkov ako sprievodcov po daných lokalitách (napr. ľudí v dôchodkovom veku žijúcich a veľmi dobre poznajúcich históriu daného miesta)
- zapájať miestnych obyvateľov všetkých vekových kategórií do tvorby miestnych interpretačných materiálov (sprievodcov, letákov, informačných panelov)
- zlepšiť spoluprácu a komunikáciu pri tvorbe interpretačných materiálov so subjektmi, ktoré sa tiež tejto problematike venujú – múzeá, galérie, informačné centrá, cestovné kancelárie, regionálne rozvojové agentúry ale aj rôzne výchovno-vzdelávacie inštitúcie, stredné a vysoké školy, mimovládne organizácie, združenia umelcov a pod.
- pri tvorbe interpretačných materiálov myslieť aj na zahraničných návštevníkov (tvoriť dvoj a viacjazyčné texty)
- myslieť aj na údržbu a aktualizáciu vytvorených produktov a materiálov
- nepodceňovať význam interpretácie nielen pre udržateľnú ochranu a zmysluplné využívanie historických parkov a záhrad ale i pre sociálno-ekonomický rozvoj ich územia.

Zoznam použitých zdrojov:
Tilden, F. Interpreting our Heritage (University of North Carolina Press, 1957) ISBN 0-8078-4016-5
Webstránky:
http://www.heritagedestination.com/freeman-tilden.aspx
http://www.ahi.org.uk/
http://www.interpret-europe.net/
http://www.dobrainterpretace.cz/

Informačná tabuľa pri vstupe do Zámockého parku v Malackách. Foto Michaela Kubíková

Príklad slabo plánovanej interpretácie – interpretačné tabule pri barokovom kaštieli s parkom vo Veľkých Leváročh. Foto Michaela Kubíková

Informačný panel na začiatku Zámockého parku v Malackách. Foto Michaela Kubíková

Mgr. Katarína Ružeková Poltárska, Mgr. Juraj Petrakovič
Mesto Modra

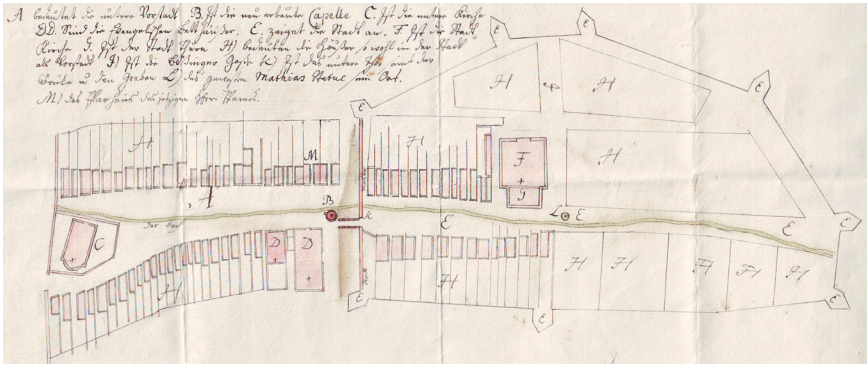
Možnosti revitalizácie mestskej pamiatkovej zóny v Modre v kontexte vývoja zelene v historických urbanistických priestoroch mesta

Jedným z predpokladov kvalitného riešenia súčasnej revitalizácie zelene v historickom centre Mesta Modra je poznanie rozsahu a druhovej skladby zelene v dostatočne dlhej historickej vývojovej etape v dotknutom území. Ťažiskovými podkladmi pri tomto štúdiu sú nápomocné najmä: mapové podklady z rôzneho obdobia; historická fotodokumentácia a vyobrazenia Modry, na ktorých v dostatočnej miere môžeme pozorovať rozvoj urbanizácie Mesta Modra a zastúpenie zelene v období dvoch storočí. Veľmi cennými údajmi o zeleni mesta sú poznatky zachované v pamäti jeho obyvateľov.

Modra, Horná brána. Foto archív Juraja Petrakoviča

Výstavbou kamenných hradieb mestského opevnenia ohraničujúcich Mesto Modra v 17.storočí, ako je vidieť na schematickej mape z 18 storočia sa mesto rozdelilo na vnútorné mesto a tri predmestia: Horné, Dolné a Pezinské predmestie. Toto rozdelenie pretrvalo až do 2. polovice 19. storočia. V tom čase bola stavebne najhonosnejšia, s najväčšou zastavanosťou Dlhá ulica, ktorá sa tiahla od Hornej po Dolnú bránu, najmä v časti od Mestskej veže po cintorín pozdĺž Stoličného potoka na Dolnom predmestí. Schematická mapa zeleň neznázorňuje, z čoho môžeme predpokladať, že vo vnútornom meste v tom čase nehrala významnú úlohu krajinotvorby.

Schematická mapa historickej Modry 1760. Foto archív Juraja Petrakoviča

Modru tridsiatych rokov 18. storočia z pohľadu od východu zobrazuje prvá dochovaná obrazová podoba mesta, veduta od Samuela Mikovíniho. V tom čase je mesto obklopené vinicami, ktoré siahajú až po mestské hradby. Mestu dominuje mestská veža. V tomto období Modra zaznamenáva hustejšiu zástavbu vo vnútornom meste a zväčšenie Pezinského predmestia. Zeleň vo vnútornom meste je na vyobrazení v malom rozsahu a je viazaná na okolie mestského opevnenia. Z vonkajšej strany východných hradieb je viditeľná súvislá línia stromov. Dotyk historického mesta s krajinou zo západnej strany mestského opevnenia je zachovaný dodnes.

Veduta Modry z 1. polovice 18. storočia od Samuela Mikovíniho. Foto archív Juraja Petrakoviča

Na vyobrazení Modry zo začiatku 19. storočia je mesto obklopené zo všetkých strán vinicami. Za východnými hradbami rastú mohutné oskoruše, niektoré sa zachovali dodnes a je medzi nimi jedna z najväčších a pravdepodobne aj najstarších oskoruší v Európe.

Z vonkajšej strany hradieb je línia pravdepodobne ovocných stromov (dnes v týchto miestach rastú najmä orechy) a z vonkajšej strany západných hradieb je viditeľná súvislá línia pyramidálnych topoľov. Mnohé z nich sú v súčasnosti zachované v okolí hradieb ako jednotlivé solitéry pravdepodobne z neskoršieho obdobia.

Pohľad na Modru na vyobrazení zo začiatku 19. storočia. Foto archív Juraja Petrakoviča

Historické pramene uvádzajú, že v prvej polovici 19. storočia sa Modra na základe vývoja počtu domov nezväčšovala, čo však neznamenalo, že výstavba mesta stagnovala. Ako to vyzeralo na Modranskom námestí neďaleko mestskej veže a zastúpenie zelene v meste v polovici 19. storočia je zdokumentované na prvej dochovanej retušovanej fotografii. Začiatkom 19. storočia je modranské korzo bez zelene a plní najmä hospodársko-prevádzkovú funkciu verejného priestoru. Námestiu dominuje mestská veža s gotickým Kostolom sv. Barbory, pred ktorou je fontána sv. Floriána. Stoličný potok v centre námestia je otvorený. V pozadí je zachovaná Dolná brána, ktorá prekrýva pohľad na lipy veľkolisté v okolí brány a barokovej kaplnky a evanjelických kostolov, z ktorých sú viaceré zachované dodnes.

Pohľad zo severu na Modranské námestie, Prvá dochovaná a retušovaná fotografia Modry zo začiatku 19. storočia . Foto archív Juraja Petrakoviča

Na konci 19. storočia vo verejnom priestore modranského námestia sa realizujú stavebné úpravy, nedochádza však k vysádzaniu verejnej zelene. Mestská veža je začlenená do kostola po asanácii gotického Kostola sv. Barbory a Stoličný potok je už otvorený iba v malom rozsahu. Stromy rastú v okolí barokovej kaplnky a evanjelických kostolov a pozdĺž otvoreného koryta potoka na Dolnom predmestí.

Pohľad na verejný priestor modranského námestia s absenciou zelene sa podstatne nezmenil až do umiestnenia súsošia Ľudovíta Štúra v roku 1938.

Fotografia Modranského námestia z konca 19. storočia. Foto archív Juraja Petrakoviča

Hornému predmestie dominuje v 19. storočí Horná brána, ktorá je súčasťou mestského opevnenia a jedinou z bývalých troch mestských brán v Modre, ktorá sa zachovala dodnes. Je ojedinelou kultúrnou pamiatkou, jednou z posledných zachovaných mestských brán fortifikačného staviteľstva renesančného typu v regióne západného Slovenska. Na fotografii z konca 19. storočia pred mestskými kúpeľmi vedľa Hornej brány sú vidieť 3 urastené jedle, vysadené v prvej polovici 19. storočia a z vonkajšej strany hradieb rastie pyramidálny topoľ čierny.

Fotografia Horného predmestia s dominantou – Hornou bránou z konca 19. storočia.
Foto archív Juraja Petrakoviča

Koncom obdobia Rakúsko-Uhorska cesta pod Hornou bránou už svojimi parametrami nevyhovovala požiadavkám dopravy, a tak začiatkom 20. storočia boli odstránené verejné mestské kúpele a vyrúbané 3 jedle. Na kolorovanom pohľade z 30. rokov 20. storočia sa z pôvodnej zelene Horného predmestia zachoval pyramidálny topoľ čierny a na pravej strane je vidieť lipu malolistú, ktorú vysadil modranský skrášľovací spolok začiatkom 20. storočia.

Fotografia Horného predmestia s Hornou bránou v 30. rokoch 20. storočia.
Foto archív Juraja Petrakoviča

Začiatkom 20. storočia sa intenzívne pracuje na prekrytí Stoličného potoka. Námestie je pripravené pre novú funkciu. Verejný priestor sa mení z prevádzkovo -hospodárskej zóny na obchodno-obslužné a spoločenské priestranstvo. Fotografia zo začiatku 20. storočia (obr. 8) zachytáva práce na prekrývaní potoka na modranskom námestí.

Fotografia prác na prekrývaní Stoličného potoka, začiatok 20. storočia.
Foto archív Juraja Petrakoviča

Modranský skrášľovací spolok sa výraznou mierou zaslúžil o výsadbu stromov vo verejnom priestore v meste Modra.

Modranský skrášľovací spolok bol súčasťou Modranského turistického spolku, ktorý bol založený 15. mája v roku1892. Turistický spolok pôsobil najmä na území letoviska Harmónia a venoval sa prieskumu územia, budovaniu značených turistických chodníkov v lesoparku a starostlivosti o smrekové lesy v okolí Harmónie a Piesku.

Skrášľovací spolok, alebo aj skrášľovacia komisia, sa venovala územiu Modry a úzko spolupracovala s modranským magistrátom. Dôležitou činnosťou Modranského skrášľovacieho spolku bola výsadba alejí a solitérov v centrálnej časti mesta.

V meste skrášľovací spolok vysádzal stromy od svojho vzniku prakticky až do začiatku Slovenského štátu, keď bola jeho činnosť ukončená.

V okolí mestského opevnenia spolok vysadil pyramidálne topole čierne, pri Hornej bráne pri potoku lipy malolisté, na Dolnom predmestí popri odkrytom koryte Stoličného potoka lipy malolisté a veľkolisté, v dolnej časti Štúrovej ulice javory mliečne. Pred historickou radnicou vysadil lipy, v hornej časti námestia

4 ružovo kvitnúce pagaštany a popri múre cintorína líniu pagaštanov konských. Modranský skrášľovací spolok sadil stromy aj v modranskom cintoríne.

Na pohľadnici zo začiatku 20. storočia (obr. nižšie vľavo) je vidieť lipy popri Stoličnom potoku pred Hornou bránou vysadené skrášľovacím spolkom. Posledná z týchto líp rástla pred Hotelom Modra ešte v 80. rokoch 20. storočia. Spolok posadil 4 ružovo kvitnúce pagaštany v hornej časti námestia po obidvoch stranách Stoličného potoka (obr. nižšie vpravo). Dva pagaštany boli odstránené pri budovaní spevnenej cesty cez námestie už koncom Rakúsko-Uhorska. Posledný pagaštan bol odstránený koncom 70. rokov 20. storočia.

Fotografia Horného predmestia s lipami (vľavo) a s posadenými pagaštanmi na modranskom námestí (fotografia vpravo). Foto archív Juraja Petrakoviča

Ako bolo spomínané vyššie, verejný priestor modranského námestia s absenciou zelene sa podstatne nezmenil až do umiestnenia súsošia Ľudovíta Štúra v roku 1938.

Súsošie Ľ. Š. bolo postavené v centrálnej časti modranského námestia z bieleho talianskeho mramoru v roku 1938. Autorom bol akademický sochár Frico Motoška, pôvodne ohrádka nebola súčasťou súsošia. Až v období Slovenského štátu bola postavené ohrádka s dvojkrížom a vo vnútornom priestore boli zrealizované sadovnícke úpravy kríkov.

Súsošie Ľ. Štúra vľavo v roku 1938, vpravo v roku 1939. Foto archív Juraja Petrakoviča

Lipy v lipovej aleji na Dolnom predmestí Modranský skrášľovací spolok vysádzal od svojho vzniku až do ukončenia svojej činnosti. Lipová aleja je prírodnou dominantou Dolnej ulice dodnes. V rokoch 2015–2016 vysadilo mesto Modra v spolupráci s dobrovoľníkmi viac ako 20 kusov líp v tejto aleji.

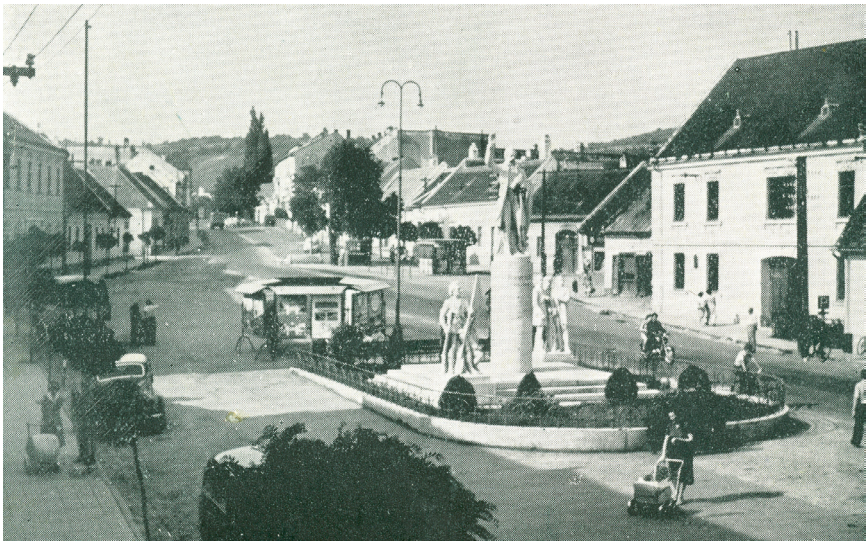
Fotografia Dolnej ulice s potokom a lipami. Foto archív Juraja Petrakoviča

Koncom Rakúsko-Uhorska bola lipová aleja rozšírená o obojstrannú líniu javorov mliečnych popri potoku a za Prvej Československej republiky boli dosadené lipy pred historickou radnicou, ktoré sa zachovali dodnes.

Fotografia s javormi v popredí. Foto archív Juraja Petrakoviča

V 50. rokoch 20. storočia dochádza k rozmachu zelene vo verejnom priestranstve. Na oboch stranách námestia pred domovou zástavbou boli dosadené popri chodníkoch guľovité javory mliečne a strihané agáty. Javory sú zachované dodnes. V tomto období sa zachovali ešte aj 2 kusy ružovo kvitnúcich pagaštanov ako aj lipy pred Hotelom Modra pri Hornej bráne. V pozadí, vedľa Hornej brány je na pohľade vidieť ešte pyramidálny topoľ čierny.

Fotografia hornej časti námestia z 50. rokov 20. storočia. Foto archív Juraja Petrakoviča

V súčasnosti sa z pôvodných výsadieb v priestore námestia zachovali iba guľovité javory mliečne a lipy pred historickou radnicou. V okolí súsošia Ľudovíta Štúra je nevhodná výsadba z 80. rokov 20. storočia. Javory mliečne popri Stoličnom potoku mesto postupne nahrádza lipou veľkolistou a krížencom lipy veľkolistej a malolistej.

Na základe poznatkov získaných štúdiom historických prameňov je možné princípy riešenia revitalizácie zelene v historických urbanizovaných priestoroch mesta Modra zhrnúť do konkrétnych nasledovných zámerov.

Námestie je v súčasnosti bez hodnotnej zelene. Je potrebné vysadiť stromy v trase Stoličného potoka, čo je problematické z dôvodu trasovania podzemných sietí technickej infraštruktúry a nového rozšíreného betónového koryta Stoličného potoka. Potenciálne vhodný priestor na novú výsadbu je pred Hotelom Modra neďaleko Hornej brány. Solitérna výsadba je možná pred reštauráciou U richtára a pri katolíckom kostole na Štúrovej ulici.

Disponibilný priestor je aj pred a za súsoším Ľudovíta Štúra, čo je podmienené prehodnotením a revitalizáciou celého priestranstva v bezprostrednom okolí súsošia, nakoľko v súčasnosti sú uplatnené nekoncepčné sadovnícke úpravy. Je vhodné zvážiť ponechanie ohrádky súsošia, zeleň v okolí súsošia asanovať a následne revitalizovať.

Lipy malolisté v lipovej aleji na Dolnej ulici, ktoré sú v zlom zdravotnom stave, postupne nahradiť lipou veľkolistou a krížencom lipy veľkolistej a malolistej.

Alej je vhodné rozšíriť na dolnú časť Štúrovej ulice, kde vypadávajú javory mliečne z pôvodnej výsadby. Vhodným počinom v lipovej aleji sa zdá byť postupné odkrývanie koryta Stoličného potoka až po cintorín. Zámerom mesta je predĺžiť lipovú aleju až do areálu cintorína po gotický Kostol sv. Jána Krstiteľa.

Vychádzajúc z historických súvislostí, za vhodné druhy stromov pre výsadby v historickom priestore mesta sa javia: lipa veľkolistá, lipa malolistá a kríženec lipy veľkolistej a malolistej. Tieto druhy je vhodné vysádzať v priestoroch námestia a celej Štúrovej aj Dolnej ulice. Pagaštany (ružovo kvitnúce) by mohli byť vysadené pozdĺž historického kamenného oplotenia cintorína.

Za zváženie a ďalšiu diskusiu stojí navrhnúť v priestoroch námestia pôvodné dreviny aj vo forme a habite, ktorý nebude konkurovať historickej architektúre a dominantám Modry.

V historickom meste je dobré zvážiť pre jednotlivé priestory výsadbu drevín súvisiacich s vinohradníckou tradíciu Modry, ktoré sa v minulosti vo verejných priestoroch, uliciach ako aj dvoroch Modry vyskytovali: vinič, agát, hloh, ovocné druhy drevín a iné.

Použité zdroje:

1 Žudel, J., Dubovský, J. a kol.: Dejiny Modry. Mesto Modra, Mestský úrad MODRA, 2006. ISBN 80-969550-3-9

Ing. Katarína Tomanová Porubčinová
autorizovaná krajinná architektka

Revitalizácia zelene v centre obce Suchohrad

Obec Suchohrad leží na samom západe Záhoria pri rieke Morava. Celé jej územie i kataster sú súčasťou Chránenej krajinnej oblasti Záhorie, pričom v katastri obce sa nachádzajú i významné maloplošné chránené územia európskeho významu, mokrade a chránené vtáčie územia. Obec tak obklopujú skutočne významné biotopy formované činnosťou rieky Moravy.

Množstvo obyvateľov i názvy obce sa menili v priebehu storočí a boli i odrazom života a jazyka našich predkov. Súčasný názov dostala obec v r. 1948. Pôvodné názvy hovoria o Dumburgu, Dyrenpurgu či Dimburgu. Meno obce je pravdepodobne odvodené od slova Dürenburg – Suchý hrad. Povesť hovorí o rybárske búde stojacej na vyvýšenine v obci – posmešne nazývanej hrad, ktorú nezaplavilo ani pri rozvodnení rieky. Rybársku tradíciu na území obce zachytáva aj erb.

V prípade revitalizácia centra obce šlo o dielko malé, v malej dzedzine, kde sa otáčajú vrany... - ako vtipne konštatujú na svojej stránke Suchohradčania. Už samotná cesta lemovaná borovicovými lesmi, kukuričným poľom a dubmi je čarovná. A v obci ticho, pokoj a dva túlavé psy...

Na tomto projekte sme sa opäť stretli s kolegami, architektami z Aeroatelieru Jarom Hrivnákom, Jozefom Frajkom a Borisom Hochelom, s ktorými sme spolupracovali aj na projekte obnovy námestia vo Veľkých Leváročh.

V prípade Suchohradu projekt zahŕňal rekonštrukciu plôch a povrchov centra obce – teda námestia, obnovu priestoru pred obecným úradom a návrh a obnovu výsadieb priľahlých plôch zelene námestia, obecného domu a okolia Kostola Krista Kráľa.

Centrum obce Suchohrad. Foto archív autorky

Hlavnou myšlienkou obnovy bolo vytvoriť kultúrno-spoločenský, oddychový ako i reprezentačný priestor, definovať hranice a plochy komunikácii a chodníkov, a to všetko so zreteľom na zachovanie identity vidieka.

Suchohrad, Obecný úrad. Foto archív autorky

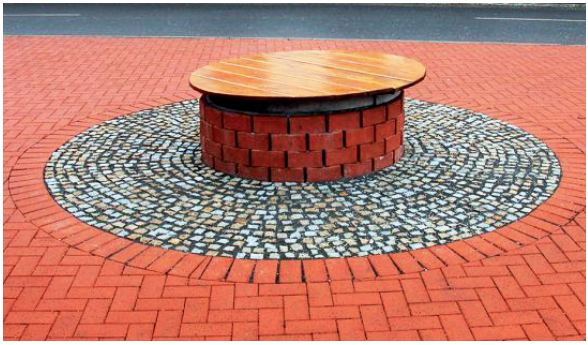
Staré betónové múriky a kovové ploty sa odstránili, vytvorili sa priestory pre lavičky, komunikácie dostali nové povrchy upravené odlišnou dlažbou podľa funkcie a významu. Dlažby sú kladené na sucho. Priestor parčíka a námestia je vydláždený tehlovou dlažbou a dnes slúži na stretávanie sa obyvateľov, kultúrne akcie či drobné trhy.

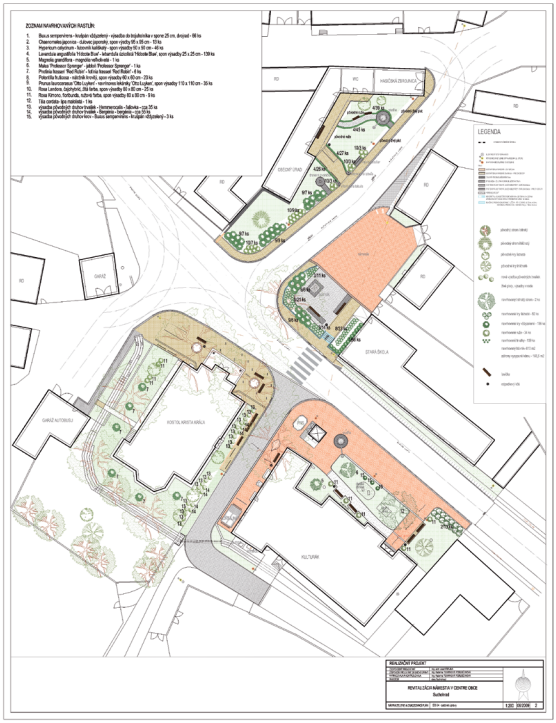
Novoupravený priestor parčíka a námestia. Foto archív AINova

V okolí prvkov drobnej architektúry sú použité kamenné kocky, ktoré umocňujú vizuál týchto miest, ako okolie zvoničky, priestor pri studni či okolie pamätného pomníka.

Drobná architektúra v priestore parčíka. Foto archív AINovy

Projekt sadových úprav mal jasné poslanie - zachovať vidiecky ráz námestia použitím kvitnúcich rastlín v záhonoch a nadviazať tak na predzáhradky okolitých domov. Išlo o veľmi jednoduchý koncept bez komplikovaných výsadbových schém.

Projekt sadových úprav Autor: Katarína Tomanová Porubčinová

Idúc obcou tak zrekonštruované centrum zapadá veľmi homogénne do rázu svojho okolia a dominantami tohto priestoru naďalej ostávajú kostol a mohutné, 80 ročné lipy.

Kostol Krista Kráľa so súborom mohutných líp. Foto Helena Bakaljarová

Navrhovaný rastlinný sortiment obsahoval kvitnúce kry ľubovníka a nátržníka so žltými kvetmi, ktoré spolu s modrými levanduľami reflektujú na farby erbu obce. Záhony ďalej dopĺňajú vždyzelené kruškovité, vavrínovce, dulovce a čajohybridné ruže.

Fotografie archív autorky

Z drevín sa pred kultúrnym domom nachádza vždyzelená magnólia a okrasná jabloň kultivar Professor Sprenger, ktorej malvičky na obecnom úrade každý rok používajú na jesennú výzdobu. Tak isto aj levanduľové kvety nachádzajú úžitok ako sušená, voňavá dekorácia.

Okrasná jabloň, kultivar Professor Sprenger. Foto archív autorky

V súčasnosti projekt v niektorých svojich častiach už nie je identický s návrhom spred siedmich rokov, čo je realita, s ktorou sa ja osobne často stretávam. Tu, konkrétne v záhonoch na námestí, do roka uhynuli všetky nátržníky a ľubovníky. Prečo je tomu tak?

Ťažko povedať....môže to spôsobiť nesprávne prevedená sadba zo strany realizátora, ktorá ovplyvní životnosť danej výsadby, veľakrát je to zámena kultivarov už pri samotnej realizácii, úprava výsadbových plôch, ktorá ovplyvní množstvo a spon výsadby rastlinných druhov, alebo absentujúca údržba v ďalších rokoch. S pani starostkou pracujem na obnovení výsadieb a tvorbe manuálu k správnej výsadbe a následnej starostlivosti.

Projekty nás krajinných architektov sú krehkými dielami. Môžeme im venovať mnoho hodín našej tvorivej práce a i tak bude výsledok prchavý, keď naše diela budú postrádať údržbu v rokoch po výsadbe. Rastliny, ktoré sú našim stavebným materiálom sú krehké a vo verejnej zeleni ďaleko viac zraniteľné než na svojich prirodzených stanovištiach.

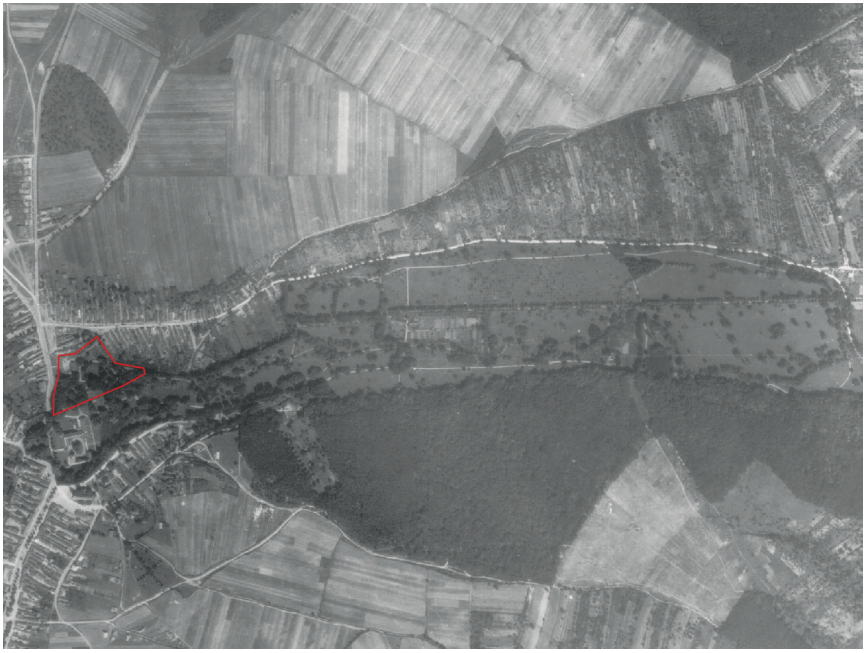
Tvorme a udržujme zeleň okolo nás, pretože slovami Jane Austinovej: „Sedieť v tieni stromu v krásny deň a dívať sa na zeleň, je tým najlepším osviežením."

Ing. arch. Ivan Klas
Občianske združenie Pour Art

Projekt obnovy Malého parku v Stupave

Tento príspevok pojednáva o projekte obnovy tzv. Malého parku v Stupave, ktorého iniciátorom je OZ Pour Art a realizuje ho v spolupráci s Mestom Stupava. Cieľom je zhrnúť doteraz vykonané kroky a podať čitateľovi prehľadnú informáciu o cieľoch a spôsobe tejto obnovy.

Malý park je časť územia stupavského anglického parku, ktorý je súčasťou komplexu bývalého panstva a neskôr veľkostatku, s centrom v renesančnom kaštieli. Pôvodne tvoril s parkom jednotnú plochu, v priebehu 2. pol. 20. stor. bol však odčlenený a rozdelený na niekoľko menších plôch, čo malo nepriaznivý vplyv na jeho vývoj. Nachádza sa v centrálnej polohe mesta Stupava, a tvorí tak výnimočný priestor s funkciou verejnej zelene, s vysokým potenciálom na zhodnotenie kvality životného prostredia mesta.

Vyznačenie polohy Malého parku na leteckej snímke areálu celého parku, pochádzajúcej z 30-tych rokov 20. storočia. Zdroj: Archív Milana Greguša

Kaštieľ vznikol zrejme prestavbou staršej kamennej zemepan-skej kúrie v dvadsiatych alebo tridsiatych rokoch 17. storočia. Pôvodná podobakaštieľa vychádzala zo vtedajších požiadaviek na zabezpečenie obrannej funkcie, no s akceptovaním zvýšených nárokov na pohodlie a reprezentáciu, než mohlo poskytnúť vtedajšie centrum panstva na hrade Pajštún. Pôdorys kaštieľa tvorili štyri dvojpodlažné krídla, uzatvárajúce štvorcové nádvorie, so štvoricou trojpodlažných veží na nárožiach, vysunutých pred fasády objektu. Obranná funkcia objektu bola posilnená zriadením vodnej priekopy, napájanej zo Stupavského potoka, ktorý tečie v bezprostrednej vzdialenosti od kaštieľa.

Vzhľadom na absenciu archeologických a stavebno-historických výskumov nie je možné určiť, či ku kaštieľu už v tom čase patrila záhrada, a ak áno, akú mala podobu. Jedinú indíciu poskytuje zápis v cirkevných matrikách, ktorý spomína záhradníka Filipa Kasera v roku 1670.[1] Je to najstarší známy zápis, zmieňujúci sa o tejto profesii, nie je však možné s istotou priradiť túto konkrétnu osobu ku záhrade v parku, keďže už v roku 1592 sa vo vlastníctve zemepána spomínajú štyri záhrady, z ktorých jednu má pri majeri, druhú pri panskom mlyne, tretiu a štvrtú pri pivovare.[2]

Najstaršiu podobu záhrady pri parku zobrazuje *Plan des Herchaftlichen Schlosses Stampfen, mit den nechgst daran ligenden garten* (Plán panského kaštieľa Stupava, s pri ňom ležiacou záhradou). Vznikol v 50-tych rokoch 18. storočia a podrobne zachytáva podobu pravidelnej barokovej záhrady, rozprestierajúcej sa na ploche dnešného Malého parku a úseku kaštieľskeho parku od kaštieľa po vodopád. Otázka existencie parku v tejto podobe je opäť z dôvodu absencie archeologického výskumu nejasná. Kompozičný princíp s krížením osí pred východným priečelím kaštieľa je však zachytený na mape II. vojenského mapovania z roku 1839 a v hrubých rysoch zodpovedá vyobrazeniu na pláne z polovice 18. storočia.

V popise mestečka z roku 1839 sa však pri kaštieli spomína oplotená záhrada v anglickom štýle, s potokom a alejami. Oproti priečeliu kaštieľa bol zriadený menší park s trávnatými plochami a skupinami stromov, vedľa ktorého sa nachádzal poštový dom. V sprievodnej mape je však opäť jasne čitateľná kompozícia s krížením dvoch osí.[3] Anglický park sa spomína aj v Geografickej ročenke Uhorska z roku 1843[4] a je teda pravdepodobné, že k prestavbe pravidelnej záhrady na krajinársky park došlo na prelome 30-tych a 40-tych rokov 19. storočia.

1 Štátny archív Bratislava, zbierka cirkevných matrík, č. 2159, s. 328. Matrika sobášených v Stupavskej farnosti z rokov 1670 - 1720.

2 HRNKO, A. et al. Mesto Stupava v minulosti a dnes. Bratislava: Veda, 2011, s. 456. ISBN 978-80-224-1170-7

3 PERNOLD, A. E. Ungarn. Perspektivisch nach der Natur aufgenommen und in geometrische Sectionen eingetheilt. Wien: Anton Benko, 1839, s. 7, 8, preložila Ľubica Hricová

4 HRNKO, ref. 2, s. 201

Jeho najstaršiu podobu zachytáva dvojica kresieb kaštieľa z roku 1860, ktorých autorom je Jozef Holzer. Na ich základe je možné spraviť si predstavu o uplatnených kompozičných princípoch, ktoré v tom čase predstavovali aktuálny prístup k záhradnej tvorbe. V bývalej vodnej priekope pred západným priečelím bola ponechaná pravidelná sadová úprava z 18. storočia, ktorá v hrubých rysoch pretrvala v tejto podobe až do roku 1945. Priestor pred východným priečelím bol prebudovaný v duchu prírodno-krajinárskych parkov, ktorý uplatňoval úplne odlišné prístupy ku komponovaniu a stvárneniu záhrady. Priestoru vizuálne dominovala vodná plocha jazera, ktorá v pozmenenej podobe plní funkciu dominanty dodnes. Park sa v tejto vývojovej fáze rozprestieral na ploche bývalej barokovej záhrady, ku ktorej bolo pričlenené územie smerom na východ, po dnešné rybárstvo. Do celkovej plochy bol zahrnutý aj menší park pred západným priečelím a vznikol tzv. Munkáč, peší chodník spájajúci dnešnú ul. Dukliansku a Slovenskú, ktoré boli rozdelené pri rozširovaní plochy parku smerom na východ. Trasa chodníka je vedená v zahĺbenej priekope priečnym smerom cez park, aby nerušil vizuálne prepojenie jednotlivých jeho častí.

V roku 1867 prešiel stupavský veľkostatok, ktorého súčasťou bol aj kaštieľ s parkom, do vlastníctva Alojza Károliho a po jeho smrti v roku 1889 jeho syna Ľudovíta. Károliovci investovali prostriedky do rozsiahlej prestavby kaštieľa, pod vedením známeho maďarského architekta Mikuláša Ybla. Pozornosť bola venovaná aj parku, ktorého plocha sa do konca 19. stor. rozšírila o priestor pri dnešnom futbalovom štadióne. Do tohto obdobia nadobudol pôdorys jazera dnešnú podobu, pribudla pagaštanová aleja, spájajúca park so vstupom do obory v malokarpatských lesoch, bola realizovaná prvá stavebná fáza skleníka, v pričlenenom priestore pribudol kamenný altán a pozornosť bola pravdepodobne venovaná aj novej výsadbe.

Ľudovít Károli sa venoval zveľaďovaniu a rozširovaniu parku aj v prvej polovici nasledujúceho storočia, tento do roku 1945 nadobudol svoju vrcholnú podobu. Jeho plocha zaberala okolie kaštieľa v centre mestečka a tiahla sa údolím Stupavského a Vápeničného potoka až k úpätiu Malých Karpát. Vo svojej najstaršej časti v bezprostrednom okolí kaštieľa mal charakter botanickej zbierky a so zvyšujúcou vzdialenosťou sa uplatňovali hlavne domáce dreviny. K ploche parku bola pričlenená ďalšia časť, smerom na východ a komponované skupiny stromov na lúčnych plochách tvorili prechod do voľnej krajiny. Park bol vybavený logicky navrhnutou sieťou chodníkov.

V roku 1945 však Ľudovít Károli svoje majetky v Stupave z obavy pred blížiacim sa frontom opustil. Kaštieľ zasiahla po prechode frontu vlna rabovania opustených majetkov a v roku 1947 čiastočne vyhorel. Postupný úbytok pamiatkových hodnôt sa dotkol aj parku, v ktorom prestala fungovať údržba. Celistvosť plochy bola rozbitá a správa parciel bola zverená viacerým užívateľom. Tak došlo aj k vyčleneniu plochy Malého parku, ktorého plocha bola navyše rozdelená na dve

časti, každá s vlastným správcom. Kombinácia nevhodného využitia a nedostatočnej údržby vyústila do stavu, v ktorom sa priestor nachádzal po roku 2010.

V tom čase boli pozemky v Malom parku vo vlastníctve Mesta Stupava a BSK, pričom využívaná a udržiavaná bola len plocha v páse cca. 50 m od Hlavnej cesty, pri súkromnej veterinárnej ambulancii. Ostatné plochy boli bez dlhodobej údržby, pokryté hustou náletovou vegetáciou, ktorá prekryla väčšinu kultúrno-spoločenských hodnôt priestoru, ktorý sa následkom toho ocitol na okraji záujmu verejnosti a samosprávy.

Stav Malého parku pred začiatkom prác charakterizoval vysoký podiel náletovej zelene. Zdroj: archív autora

Za vznikom idey obnovy Malého parku stojí činnosť OZ Ateliér KLiKA, ktoré od roku 2011 podniklo kroky smerujúce k záchrane a obnove historického skleníka. Na dobrovoľníckych brigádach bola v spolupráci s Mestom Stupava a OZ Jablonka odstránená náletová vegetácia, prerastajúca konštrukciami a vyčistený priestor v bezprostrednom okolí skleníka. Objekt bol následne zameraný a zahájili sa prípravné práce v podobe zberu a sústreďovania písomného a fotografického materiálu a zadania pamiatkovej obnovy skleníka ako ateliérovej práci študentom 3. ročníka FA STU. V rokoch 2013 a 2014 vypracovali pod vedením autora článku štyri študentské kolektívy architektonické štúdie obnovy skleníka. Na základe tejto práce sa postupne začali ujasňovať predstavy o konkrétnych postupoch obnovy a ukázala sa aj potreba riešenia v kontexte celého parku.

Už pri prvých úvahách totiž vyšlo najavo, že nie je možné premýšľať o obnove skleníka bez jeho zapojenia do kontextu s okolím, ktorým je najmä Malý

park, ktorý zasa nemožno vytrhnúť z kontextu s Kaštieľskym parkom. Ako jeden z najväčších problémov bola identifikovaná roztrieštenosť parku, ktorého časti sa nachádzali vo vlastníctve niekoľkých majiteľov. Zdanlivo najlepšia situácia bola práve v Malom a Kaštieľskom parku, kde boli majiteľmi samosprávne orgány v podobe Mesta Stupava a Bratislavského samosprávneho kraja. Aj tu však bola situácia skomplikovaná roztrieštenosťou majetkovo-právnych vzťahov, kedy aj Mesto Stupava, aj BSK vlastnili pozemky v obidvoch častiach. Na základe tejto skutočnosti bolo stanovené za jeden z prioritných cieľov dosiahnutie opätovného prepojenia Malého a Kaštieľskeho parku a posilňovanie integrity priestoru.

Stav historického skleníka pred vyčistením. Zdroj: archív autora

Historický skleník po vyčistení v roku 2014. Zdroj: archív autora

Nový impulz do procesu obnovy priniesol vstup OZ Pour Art v roku 2014. Prvým krokom bolo vypracovanie zámeru Revitalizácie Malého parku. Zámer vznikol na základe predchádzajúcich prípravných činností, ktoré kontinuálne prebiehali od roku 2011. Vymedzuje rozsah riešeného priestoru, do ktorého boli okrem územia Malého parku, začlenené aj objekty skleníka a tzv. Krupičkovho domu. Okrem toho sa zaoberá základným popisom týchto častí, s určením ich pamiatkových hodnôt a stanovuje ideové východiská a ciele obnovy. V priestore Malého parku uvažuje so zriadením centrálnej oddychovej zóny mesta, v ktorej by návštevníkom boli poskytované podmienky pre aktívny oddych. Objekt skleníka, ako nositeľ mimoriadnych pamiatkových hodnôt, predstavuje v tomto priestore jednu z hlavných dominánt a atrakcií. V Krupičkovom dome sa uvažuje s vybudovaním prevádzkového zázemia s kaviarňou, hygienickými zariadeniami a prezentačnými priestormi. V tejto podobe bol zámer koncom roka 2014 predložený Mestskému zastupiteľstvu v Stupave, ktoré ho schválilo. Zároveň bol prezentovaný verejnosti vo forme stand-up panelov na rôznych podujatiach, ktorých sa OZ Pour Art zúčastnilo, alebo ich organizovalo, ale aj formou internetovej stránky www.malypark.sk.[5]

V roku 2015 boli v spolupráci s Mestom Stupava zahájené prvé práce, vedúce k dosiahnutiu vytýčených cieľov. V polovici apríla bola pracovníkmi Technických služieb Stupava vykonaná preriezka náletovej vegetácie na celej ploche Malého parku. Na tejto akcii sa organizačne podieľali členovia OZ Pour Art. Odstránený bol najmä hustý podrast s malým obvodom kmeňov, ktorý až do tohto momentu vizuálne dominoval celému priestoru. Okrem toho bolo odvezené väčšie množstvo mechanického odpadu, ktorý sa tu v podobe divokých skládok za posledné desaťročia nahromadil. Po dvojdňovej akcii dostala plocha úplne odlišný vzhľad, pričom bolo po dlhšom čase opätovne možné prehliadnuť celý priestor z ktorékoľvek stanoviska.

Na tieto práce nadviazali dobrovoľnícke brigády organizované výhradne OZ Pour Art, ktorých cieľom bolo pokračovať v odstraňovaní nečistôt a zabezpečiť základnú údržbu. Celkovo sa v rozpätí mesiacov apríl až september 2015 uskutočnilo šesť brigád. Ich hlavným prínosom však neboli vyčistené plochy, ale poznatky a skúsenosti, ktoré boli využité pre nastavenie a zabezpečenie plnohodnotnej údržby.

5 Výstupy Zámeru revitalizácie Malého parku tvoria základ webovej prezentácie na www.malypark.sk

V roku 2015 sa uskutočnilo niekoľko dobrovoľníckych brigád, na ktorých sa zbierali cenné skúsenosti a poznatky. Zdroj: archív autora

V prvom rade sa ukázalo, že efektívna údržba sa nedá dosiahnuť len formou dobrovoľníckej práce. Problémy vyplývali z nízkej periodicity (1 mesiac), kedy sa najmä v jarných mesiacoch nedarilo dosiahnuť akceptovateľný stav bylinného a trávneho podrastu, vyžadujúci častejšie kosenie. Reálny počet pracovníkov sa ukázal vždy až v čase realizácie priamo na mieste a výrazne kolísal, čo veľmi sťažovalo prípravu a plánovanie brigád. Napriek týmto nedostatkom však majú dobrovoľnícke brigády nezastupiteľné miesto, najmä v prípade účasti väčšieho počtu pracovníkov, čo sa dá využiť pri nárazových úlohách (napríklad čistenie a triedenie vypadaného stavebného materiálu). Lacná a početná pracovná sila tak dokáže v priebehu jedného dopoludnia efektívne vyčistiť pomerne veľkú plochu. To sa prejavilo najmä pri podujatiach v rámci Dňa dobrovoľníctva, kedy sa v rokoch 2015 a 2016 na pracovnej činnosti podieľalo cca. 30 dobrovoľníkov.

Na základe týchto skúseností sa v druhej polovici roku 2015 podarilo presadiť vytvorenie dvoch pracovných miest v rámci organizačnej štruktúry Mestského úradu Stupava, ktoré boli určené primárne na údržbu parku. Vďaka tomu dostal park po dlhom období opäť systematickú správu a údržbu, čo sa pozitívne prejavilo vo funkčnej a estetickej hodnote priestoru. Úloha OZ Pour Art v projekte obnovy sa tak dostala z výkonnej časti viac do organizačnej a prípravnej, kde sa dali naplno uplatniť poznatky získané počas predchádzajúcich akcií.

Ako bolo deklarované už v zámere obnovy, jednou z prvoradých úloh sa stalo opätovné prepojenie Malého a Kaštieľskeho parku. Za tým účelom bol vypracovaný projekt provizórneho premostenia Stupavského potoka. Vzhľadom k absencii architektonicko-historického výskumu bolo zvolené provizórne, teda dočasné riešenie, ktorého podmienkami boli nízke náklady a maximálna reverzibilnosť. Samozrejmosťou bola komunikácia s KPÚ, ako aj s ostatnými dotknutými orgánmi. Umiestnenie dvoch mostných konštrukcií vychádzalo z historického stavu, ktorý je zachytený tak v historických mapových podkladoch, ako aj vo zvyškoch pôvodných konštrukcií. Architektonické a konštrukčné riešenie vychádzalo z požiadaviek na jednoduchú a lacnú výrobu, reverzibilnosť a zachovanie prietokového profilu potoka. Prvý most bol realizovaný z dotácie BSK v druhom kvartáli roku 2016, druhá konštrukcia je v čase písania príspevku v štádiu realizácie.

Výstavba prvého provizórneho premostenia, ktorým sa opätovne spojil Malý a Kaštieľsky park, rok 2016. Zdroj: archív autora

V otázke sprístupnenia Malého parku bolo opätovne treba vychádzať z absencie architektonicko-historického výskumu, ktorý by umožnil navrhnúť definitívne riešenia, na druhej strane však aktuálny stav neumožňoval bezpečný a komfortný pohyb návštevníkov po tejto časti parku. Obmedzené boli aj finančné a personálne kapacity na obnovu a následnú údržbu a bolo preto nutné hľadať alternatívne riešenie, ktoré by dokázalo zladiť všetky požiadavky s danými obmedzeniami. Týmto riešením sa stalo rozdelenie plochy na dve kategórie s odlišným prístupom

k údržbe. Z celkovej plochy boli vyčlenené časti, ktoré vytvorili základné trasy pohybu návštevníkov. Ich povrch bol postupne vyrovnaný a v jarných mesiacoch osiaty trávnym semenom. Takto upravené poskytujú komfortnejší pohyb návštevníkom a umožňujú využitie ľahkej techniky pri kosení a ostatnej údržbe, ktorá sa tak môže vykonávať s vyššou periodicitou. Bezpečný pohyb vo vyhradených plochách zaistil odborný orez stromov, vykonaný arboristom. Na vymedzenie týchto plôch bol použitý materiál z orezov, z ktorého bol vybudovaný systém nízkych plôtikov. Tým sa ušetrili náklady na štiepkovanie, prípadne odvoz biologického materiálu, ktoré by v danom objeme neboli zanedbateľné. Pozitívnym efektom je aj skutočnosť, že tento materiál zostáva v parku, čo rešpektuje prirodzený ekologický proces. Ostatné časti Malého parku sú v režime minimálnej údržby, v ktorej sa zabezpečuje kosenie s nižšou periodicitou. Nakoľko sa tu nepredpokladá pohyb návštevníkov, nebolo potrebné ani vykonávať bezpečnostný orez stromov. Vďaka tomuto riešeniu sa z hľadiska údržby podarilo znížiť nároky z celkovej plochy Malého parku na cca. 30%.

Príprava povrchu trás vymedzených plôtikmi, rok 2016. Zdroj: archív autora

Tieto úpravy boli realizované na prelome rokov 2015 a 2016, v zimných a jarných mesiacoch. V novej sezóne sa naplno prejavili výhody riešenia, keďže sa, aj vďaka zakúpeniu záhradného traktora, podarilo zabezpečiť udržateľnosť údržby v počte dvoch pracovníkov. Problematickým sa javí udržateľnosť trávnatých porastov vyčlenených plôch, najmä po zvýšení frekvencie pohybu návštevníkov. Tu bude riešením iba vybudovanie definitívnych chodníkov, ktoré však vyžadujú náročnú projektovú prípravu a vysoké investície. Z hľadiska sprístupnenia priestoru sa však podarilo pomerne nenáročným spôsobom dosiahnuť uspokojivý komfort a bezpečnosť pohybu návštevníkov, čo sa pozitívne odráža vo verejnom povedomí

o kultúrno-spoločenských hodnotách parku a podpore jeho obnovy. Obnova Malého parku sa však neobmedzila len na túto realizačnú činnosť. O projekte a jeho čiastkových výsledkoch je pravidelne informovaná verejnosť prostredníctvom mestských novín[6] a facebookovej stránky, OZ Pour Art participovalo na dvoch ročníkoch medzinárodného podujatia Víkend otvorených parkov a záhrad, organizovaného OZ Národný trust a v roku 2016 pokračovali dobrovoľnícke brigády.

Stav po zazelenaní upravovaných plôch, rok 2016. Zdroj: archív autora

Budúcnosť projektu obnovy Malého parku je nedeliteľná s obnovou Kaštieľskeho parku. Začiatkom roku 2016 sa podarilo dosiahnuť výmenu pozemkov medzi Mestom Stupava a BSK, čím sa zlepšili podmienky na ďalšiu činnosť. Vďaka naštartovaniu obnovy Malého parku sa rozbehli základné údržbové práce aj v Kaštieľskom parku, kde sa koncom roka 2016 vykonalo čistenie poslednej výrazne zanedbanej a zarastenej plochy, ako aj výrub a bezpečnostný orez problematických drevín v blízkosti chodníkov. Všetky tieto kroky však možno označiť len za nevyhnutnú údržbu a k skutočnému naštartovaniu obnovy parku bude potrebné realizovať architektonicko-historický výskum, v ktorom budú pomenované

6 ČEJKOVÁ, D. Chceme podporiť to, čo je v Stupave jedinečné. In: Stupavské noviny. ISSN 1339-9136, 2015, roč. 1, č. 5, s. 5

kultúrno-spoločenské hodnoty priestoru a navrhnutá jeho pamiatková obnova.[7] Už teraz sa však dá povedať, že jeden z hlavných cieľov projektu obnovy Malého parku, ktorým bolo vzbudenie záujmu odbornej, ale aj laickej verejnosti o park v Stupave sa podarilo splniť. Zostáva len veriť a usilovať o to, aby sa tento záujem podarilo pretaviť do kvalitnej obnovy, ktorá bude príkladom pre ďalšie podobné projekty.

7 V čase písania príspevku bolo vypracovanie architektonicko-historického výskumu v príprave.